

FRAMING VAN FINANCIËLE CRISES

Vergelijkend onderzoek naar Nederlandse dagbladen

Erasmus Universiteit Rotterdam

ALGEMEEN HANDELSBLAD
NRC HANDELSBLAD

De Telegraaf

Suzanne van Scheijen

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Master Thesis

Framing van financiële crises

Vergelijkend onderzoek naar Nederlandse dagbladen

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM
Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen
Master Media and Journalistiek

Begeleider: dr. B.C.M. Kester
Tweede lezer: prof. dr. J. Jansz

Naam: Suzanne van Scheijen
Studentnummer: 271719
E-mail adres: 271719ss@student.eur.nl

Datum: 24 juli 2009

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	1
2	Financiële crises	4
2.1	Financiële crises: algemeen	4
2.2	Financiële crisis 1929	7
2.3	Financiële crisis 2008	11
3	Theoretisch kader	15
3.1	Framing	15
3.2	Invloeden op framing en achterliggende belangen	20
3.3	Operationalisering van journalistieke bronnen	25
4	Methoden	30
4.1	Bronnen van onderzoek	30
4.1.1	De Telegraaf	31
4.1.2	Algemeen Handelsblad / NRC Handelsblad	31
4.2	Selectie van artikelen	32
4.3	Framingonderzoek	34
4.4	Journalistieke bronnen	36
4.5	Kwalitatieve analyse	37
5	Kwantitatieve resultaten	39
5.1	Resultaten kwantitatief framingonderzoek	39
5.2	Resultaten kwantitatieve bronanalyse	41
5.2.1	Brontypen	42
5.2.2	Type kennis	44
5.2.3	Typen kennis per brontype	45
5.2.4	Brontransparantie	47
6	Kwalitatieve resultaten	50
6.1	De Telegraaf 1929	50
6.2	Algemeen Handelsblad 1929	53
6.3	Vergelijking De Telegraaf en Algemeen Handelsblad 1929	54
6.4	De Telegraaf 2008	55
6.5	NRC Handelsblad 2008	58
6.6	Vergelijking De Telegraaf en NRC Handelsblad 2008	61
6.7	Vergelijking tussen 1929 en 2008	61
7	Conclusie en discussie	63
7.1	Conclusie	63
7.2	Discussie	65
8	Literatuur	66
8.1	Referenties	66
8.2	Onderzochte nieuwsberichten	71

Bijlagen

Bijlage 1.	Journalistieke bronnen
Bijlage 2.	Framevragen
Bijlage 3.	Significantie van verschillen in framing tussen dagbladen
Bijlage 4.	Significantie van verschillen in brontypen tussen dagbladen
Bijlage 5.	Significantie van verschillen in kennistypen van bronnen tussen dagbladen
Bijlage 6.	Significantie van verschillen in kennistype per brontype tussen dagbladen
Bijlage 7.	Significantie van verschillen in brontransparantie tussen dagbladen

Figuren en tabellen

Figuur 1.	Dow Jones Industrial Average 24 oktober – 2 november 1929
Figuur 2.	Dow Jones Industrial Average 15 september – 24 oktober 2008
Figuur 3.	Schematische weergave van framing
Figuur 4.	Niveaus van invloeden op de inhoud van nieuwsberichten
Figuur 5.	Factoren die van invloed zijn op het werk van journalisten
Tabel 1.	Aantal relevante berichten in de onderzoeksperioden van de financiële crises per dagblad
Tabel 2.	Frames in de berichtgeving over de financiële crises van 1929 en 2008
Tabel 3.	Aantal bronnen in de berichten over de financiële crises per dagblad
Tabel 4.	Brontypen per dagblad
Tabel 5.	Type kennis van bronnen per dagblad
Tabel 6.	Type kennis van bronnen per type bron per dagblad
Tabel 7.	Brontransparantie per dagblad

1 INLEIDING

De financiële crisis van 2008 die op maandag 15 september begon met het faillissement van Lehman Brothers, één van de toonaangevende Amerikaanse investeringsbanken, is in de media regelmatig vergeleken met de financiële crisis van 1929 die voorafging aan de Grote Depressie. In de eerste dagen van de meest recente crisis werd deze vergelijking al gemaakt. “Deze crisis is qua intensiteit vergelijkbaar met die van destijds. Ook toen stond het hele internationale financiële stelsel op zijn grondvesten te schudden. Ook toen was er sprake van paniek en vielen grote banken om De Grote Depressie werd ingeleid door ‘Zwarte Dinsdag’, de dag in oktober 1929 waarop de Amerikaanse effectenbeurs instortte. Na een periode van intense speculatie klapte de luchtbel uiteen. Dat doet zich ook nu voor, zoals ook de basisemoties dezelfde zijn als in 1929” (*De Volkskrant*, 2008, 20 september), “Is dit een herhaling van de ‘beurskrach’ van 1929 ...?” (*Algemeen Dagblad*, 2008, 19 september).

Dergelijke uitspraken dienen veelvuldig als inleiding voor berichten over de financiële crisis van 2008 of zijn de basis voor op zichzelf staande berichten die volledig over de vergelijking tussen de financiële crisis van 1929 en 2008 gaan. Bovendien vermelden journalisten met regelmaat dat deze vergelijking wordt gemaakt: “Er worden al vergelijkingen getrokken met de grote depressie [*sic*] van 1929” (*Algemeen Dagblad*, 2008, 20 september), “De huidige onrust op Wall Street is al vaak vergeleken met de grote beurskrach van 1929” (*Reformatorisch Dagblad*, 2008, 18 september). Daarnaast worden meerdere van dit soort berichten geïllustreerd door zwart-wit foto’s van de toestand in 1929. Ook wordt in de eerste dagen van de financiële crisis al gesproken over ‘zwarte maandag’, als referentie aan ‘black Thursday’ en ‘black Tuesday’ in oktober 1929.

Gezien het feit dat de dagbladen (maar ook andere media) zelf aangeven dat de financiële crises van 2008 en 1929 vergelijkbaar zijn, roept dit de vraag op of deze financiële crises ook op dezelfde wijze zijn weergegeven door de Nederlandse dagbladen. Om dit te onderzoeken zijn twee dagbladen geselecteerd, die beide zowel in 1929 als in 2008 over de financiële crisis hebben bericht. Hieruit voortvloeiend luidt de hoofdvraag van deze thesis: Hoe worden de beginperioden van de financiële crises van 1929 en 2008 in de Nederlandse dagbladen *De Telegraaf* en *Algemeen Handelsblad* / *NRC Handelsblad* weergegeven?

Om deze vraag te beantwoorden wordt een framingonderzoek uitgevoerd. Hierbij gaat het in eerste instantie om de aanwezigheid van bepaalde frames. Framing kan in het kort worden uitgelegd als het perspectief van waaruit de journalist het nieuwsonderwerp (in dit geval een financiële crisis) belicht. Door middel van frames worden bepaalde aspecten geselecteerd en/of benadrukt, en worden er verbanden gelegd die op een zekere interpretatie of visie duiden (Entman, 2003). Zo is het mogelijk dat de journalist een frame toepast om zo het nieuwsonderwerp vanuit het perspectief van verantwoordelijkheid te beschrijven. Hierbij wordt een persoon of organisatie aangewezen als de schuldige of als degene die het probleem kan verlichten of verhelpen (bijvoorbeeld de banken of de overheid).

Eerdere onderzoeken volstonden met een dergelijk framingonderzoek naar de aanwezigheid van frames in (algemene of onderwerpspecifieke) berichtgeving. Andere literatuur geeft echter aan dat niet alleen de aanwezigheid van frames van belang is, maar dat de frames in de context moeten worden geplaatst van sociale, politieke of economische belangen (Carragee & Roefs, 2004, p. 214; Scheufele, 1999, p. 115). De journalist die het nieuwsbericht construeert is namelijk niet de enige factor die van invloed is op de inhoud (en dus framing) van het bericht. De journalist heeft onder meer te maken met professionele routines en de regels en cultuur van de organisatie waarbinnen hij/zij werkt. Daarnaast is de journalist in belangrijke mate afhankelijk van bronnen.

Journalisten maken gebruik van bronnen om zo aan informatie voor nieuwsberichten te komen. Dit kan onder meer feitelijk (primaire) of analytische (evaluerende) informatie zijn. Dit heeft voor journalisten als beperking dat zij afhankelijk zijn van de informatie van bronnen, met als gevolg dat zij ook afhankelijk zijn van de beschikbaarheid van bronnen. Anderzijds zijn bronnen afhankelijk van journalisten om in het nieuws te komen. Een bepaald beeld in de media kan in het voordeel van bepaalde personen en/of organisaties werken. De achterliggende belangen van deze actoren kunnen redenen zijn om framing van nieuwsberichten te beïnvloeden.

Daarom worden frames in deze thesis niet als op zichzelf staande gegevens beschouwd, maar worden de afkomst van de inhoud van berichten en de afkomst van frames in ogenschouw genomen. Om dit te bewerkstelligen wordt een kwantitatieve analyse van de gebruikte bronnen gemaakt om de context te construeren. De verzamelde informatie over de bronnen wordt in het kwalitatieve deel van deze thesis in verband gebracht met het meest voorkomende frame in de berichtgeving over financiële crises. Op deze manier worden ook de achterliggende belangen in beeld gebracht. Wanneer minister Bos bijvoorbeeld als bron dient, behartigt hij de belangen van de regering en van zijn politieke partij de Partij van de Arbeid. In dit onderzoek worden dus framing, brongebruik en de belangen gecombineerd, om op die manier een zo compleet mogelijk beeld af te leveren.

Op basis van de kwantitatieve en kwalitatieve uitkomsten van dit onderzoek worden synchronische en diachronische vergelijkingen gemaakt tussen de onderzochte dagbladen en de onderzochte financiële crises (gebeurtenissen). Vervolgens worden verklaringen gegeven voor de eventuele verschillen en/of overeenkomsten. Hiervoor dient ook de (redelijk uitgebreide) beschrijving van de gebeurtenissen tijdens de eerste tien dagen van de financiële crises van 1929 en 2008. De gebruikte bronnen moeten namelijk ook weer in deze context geplaatst worden om de achterliggende belangen duidelijk te maken. De hieruit voortvloeiende deelvragen om zodoende de hoofdvraag te beantwoorden luiden:

- Zijn er dominante frames en dominante patronen binnen deze frames waarneembaar in de twee onderzochte dagbladen en zijn deze in de loop van de tijd veranderd?
- Zijn er verschillen waarneembaar met betrekking tot de dominante frames en dominante patronen binnen deze frames in de twee onderzochte dagbladen?
- In hoeverre zijn deze veranderingen te verklaren met behulp van de beschreven veranderde economische situatie, brongebruik en achterliggende belangen van bronnen?

- In hoeverre zijn de verschillen tussen de dagbladen te verklaren met behulp van brongebruik en achterliggende belangen van bronnen?

Om tot een weloverwogen en onderbouwd antwoord op de onderzoeksvraag te komen, is deze thesis als volgt opgebouwd. Na deze inleiding wordt in het tweede hoofdstuk Financiële crises een algemene omschrijving van een financiële crisis gegeven, om te vervolgen met beschrijvingen van de specifieke situaties in 1929 en 2008. Dit dient om een historische context te bieden waarbinnen het onderzoek geplaatst kan worden en om achtergrondinformatie te bieden om zo de veranderingen die in de loop van de tijd plaatsvinden te verklaren. In het derde hoofdstuk wordt het theoretisch kader uiteengezet. In deze volgorde worden framing, de invloeden op framing en de achterliggende belangen en in het bijzonder de context van bronnen weergegeven.

In het vierde hoofdstuk Methoden worden de bronnen van dit onderzoek (de onderzochte dagbladen) en de selectie van het onderzoeksmateriaal beschreven. Bovendien worden hier de methoden van het kwantitatieve framingonderzoek, het kwantitatieve onderzoek naar bronnen en het kwalitatieve onderzoek duidelijk gemaakt. Op dit hoofdstuk volgen in hoofdstuk vijf en zes de resultaten die uit de analyses voortvloeien. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de drie genoemde analyses. In het laatste hoofdstuk Conclusie en discussie zullen de resultaten worden toegelicht en in verband worden gebracht met de beschreven literatuur. Ook zullen aanbevelingen voor nader onderzoek worden gedaan.

2 FINANCIËLE CRISES

In dit hoofdstuk worden allereerst het concept 'financiële crisis' en het verloop van een financiële crisis besproken. De termen die deel uitmaken van de beschrijving zijn 'verandering', 'economische boom', 'euforie', 'financiële tegenspoed', 'paniek' en 'crisis'. Deze termen zijn afkomstig uit het Minsky model, een bekend economisch model dat ook in de berichtgeving over de meest recente financiële crisis wordt aangehaald. Vervolgens worden de financiële crises van 1929 en 2008 afzonderlijk uiteengezet. Hierbij wordt de beschreven structuur van een financiële crisis volgens het Minsky model aangehouden. Ook komt de context van beide financiële crises aan bod.

Van beide financiële crises is de te onderzoeken periode vastgesteld op de eerste 10 dagen. Dat betekent dat 24 oktober ('zwarte donderdag') het beginpunt vormt voor de financiële crisis van 1929. De periode van 10 dagen omvat zeven dagen waarop aandelenhandel plaatsvindt. In deze tijd waren de effectenbeurzen, naast de doordeweekse dagen, namelijk ook op zaterdag geopend. In dit uitzonderlijke geval werd echter besloten om tijdens de tweede crisisweek de beurs op vrijdag en zaterdag te sluiten. Dit heeft als gevolg dat er tijdens de te onderzoeken periode drie dagen van beursluiting plaatsvinden.

De onderzoeksperiode van de financiële crisis van 2008 begint op maandag 15 september. Deze dag, waarop twee toonaangevende investeringsbanken omvielen, is algemeen geaccepteerd als het begin van de crash en wordt in dagbladen ook als een zwarte dag aangeduid.¹ De negen dagen die hierop volgen in het onderzoek, bestaan uit acht beursdagen, vanwege de gebruikelijke sluiting van de beurzen op zaterdag en zondag.

2.1 Financiële crises: algemeen

Historisch gezien zijn alle financiële crises uniek, maar vanuit een economisch perspectief zijn er in tijden van financiële crises overeenkomstige gebeurtenissen en patronen waarneembaar (Kindleberger & Aliber, 2005). Deze overeenkomsten maken een vergelijkend perspectief tussen verschillende financiële crises mogelijk. Dit kan vervolgens als basis en rechtvaardiging fungeren voor het maken van een vergelijking tussen de berichtgeving over verschillende financiële crises.

Het is gebruikelijk om een of meerdere gangbare definitie(s) te geven van het begrip dat centraal staat in het theoretisch kader. Er bestaan uiteraard definities van een 'financiële crisis', maar deze zijn dusdanig economisch complex en gedetailleerd van aard, dat dit de term eerder moeilijker begrijpbaar maakt dan eenvoudiger. Kindleberger stelt ook in Kindleberger & Aliber (2005) dat een definitie niet essentieel is om het begrip financiële crisis te begrijpen. Op basis van de genoemde

¹ De Telegraaf, de Volkskrant en Het Parool duiden deze maandag in de eerste vier dagen van de financiële crisis van 2008 zo aan. In *De Telegraaf*: (2008, 17 september) 'Reuzenvangnet voor banken in problemen'; (2008, 18 september) 'Grotere belegger beweegt pas nadat storm is geluwd'. In *de Volkskrant*: (2008, 16 september) 'Zwarte dag op beurzen kleurt gaandeweg grijs'. In *Het Parool*: (2008, 16 september) 'Zwarte dag'.

redenen is er in dit onderzoek voor gekozen om geen definitie te geven, maar om het fenomeen duidelijk te maken aan de hand van de fasen zoals gedefinieerd door Minsky in Kindleberger & Aliber (2005). Het fenomeen bestaat uit de fasen 'verandering' ('displacement'), 'economische boom', 'euforie', 'financiële tegenspoed' ('financial distress'), 'paniek' en 'crisis'. Via deze structuur worden in deze thesis de specifieke financiële crises van 1929 en 2008 beschreven en vergelijkbaar gemaakt.

Het eerste onderdeel van het verloop van een financiële crisis is een *verandering*. Deze verandering wordt ook wel een exogene schok genoemd. Voorbeelden van zo'n verandering zijn belangrijke uitvindingen, zoals de gloeilamp of de opkomst van informatie- en communicatietechnologieën, maar het kan ook het einde van een oorlog zijn of een institutionele verandering. Het moet om een dusdanige significante verandering gaan, dat deze invloed heeft op de financiële of economische situatie. De verandering zorgt ervoor dat mensen een impuls krijgen om te investeren, al dan niet met geleend geld, in de sector waar de verandering plaatsvindt. Mensen zien de mogelijkheid om winst te maken en dit is het begin van een opwaartse beweging (Kindleberger & Aliber, 2005).

Op deze gebeurtenis volgt een *economische boom*; een periode van positieve economische groei. Hierin speelt de financiële markt ook een essentiële rol. Zoals Minsky (in Mehrling, 1999) stelt, is de financiële markt het hart en de motor van de economie. Om de economische boom te begrijpen is het cruciaal om het belang van krediet te beseffen. De wijze waarop het aanbod van krediet zich ontwikkelt, is bepalend voor het verloop van de economische groei. Het extra aanbod van krediet wordt gecreëerd door de bestaande banken, maar ook door nieuw opkomende banken, nieuwe kredietinstrumenten en uitbreiding van de mogelijkheden om krediet te verkrijgen buiten de banken om. Tijdens de positieve sfeer van de economische boom, zijn mensen bereid om investeringen te doen (vanwege het positieve vooruitzicht) en om hiervoor geld te lenen. Dit gegeven zorgt voor een groeiende vraag naar krediet met een sneeuwbal effect tot gevolg, omdat mensen de trein van het grote geld niet willen missen en de vraag naar krediet verder stijgt. Met betrekking tot de aandelenmarkt betekent dit dat mensen willen investeren in aandelen en dat de vraag naar aandelen stijgt. Dit heeft vervolgens prijsstijgingen van aandelen tot gevolg (Kindleberger & Aliber, 2005).

Wanneer de vraag het aanbod blijft overtreffen, blijven de prijzen van de producten en aandelen stijgen. Hierdoor ontstaan nieuwe mogelijkheden om winst te maken, waardoor de inkomens stijgen, de mensen blijven investeren en de inkomsten verder groeien. Deze fase wordt door Minsky de fase van *euforie* genoemd. De speculanten kopen producten of aandelen (met geleend geld) niet voor het bezit, maar met het vooruitzicht om ze met winst weer te verkopen. Veel mensen zijn bang om achter te blijven en gaan mee in de gezette trend. Zoals Kindleberger treffend stelt: "There is nothing so disturbing to one's well-being and judgment as to see a friend get rich" (p. 19). Er worden op dit moment geen rationele beslissingen meer genomen; een verschijnsel dat een 'manie' wordt genoemd, omdat de realiteit uit het oog wordt verloren en mensen overenthousiast en impulsief gedrag vertonen. Dat leidt vervolgens tot een 'bubble'; de term geeft al aan dat er een mogelijkheid tot uiteenspatten is (Kindleberger & Aliber, 2005).

Op een gegeven moment tijdens de periode van euforie besluiten investeerders om hun investeringen te verzilveren door producten of aandelen te verkopen. Een aanleiding hiervoor is bijvoorbeeld een faillissement van een bank of een bedrijf, of een sterke daling in de vraag naar een product of een aandeel. De vraag naar deze producten of aandelen wordt nog wel gecompenseerd door andere investeerders, maar de prijzen stabiliseren. Dit is het moment van *financiële tegenspoed*, waarop een deel van de speculanten beseft dat ze nu moeten verkopen om nog zoveel mogelijk geld terug te krijgen. Er ontstaat vervolgens een meer algemeen besef bij de speculanten dat de prijzen niet verder zullen stijgen en dat ze nu moeten verkopen. Dit kan geleidelijk aan of juist zeer plotseling gebeuren. Na verloop van tijd ontstaat een vlucht van het bezit van aandelen (of producten) naar geld (Kindleberger & Aliber, 2005).

Dit is het begin van een *crisis*. De prijzen dalen en investeerders beseffen dat ze het geleende geld niet meer kunnen terugbetalen. Hierdoor gaan banken failliet, er is namelijk meer geld uitgeleend dan er is en dit geld kan niet meer worden terugbetaald door de leners. Al deze gebeurtenissen leiden tot *paniek*; mensen willen zo snel mogelijk uit hun investeringen stappen voordat het 'te laat' is ('Torschlusspanik'). Men probeert zo snel mogelijk zijn aandelen te verkopen, omdat de verwachting heerst dat de aandelen morgen minder geld waard zijn. Het effect van dalende prijzen op de hoeveelheid verkopen wordt groter en groter. Deze paniek zorgt voor een neerwaartse spiraal en de *crisis* is een feit (Kindleberger & Aliber, 2005).

De crisis en de paniek blijven voortduren, totdat een van de volgende gebeurtenissen de crisis een halt toe roept. Ten eerste, wanneer de prijzen dusdanig ver gedaald zijn, dat investeerders weer mogelijkheden zien om winst te maken op het aankopen van producten of aandelen. Ten tweede, wanneer een minimumlimiet voor de prijzen is bereikt, de aandelenbeurzen worden gesloten of de handel op andere wijze wordt stil gelegd. Of ten derde, wanneer een instantie, zoals de overheid, een zekere hoeveelheid geld beschikbaar stelt om aan de vraag naar geld tegemoet te komen. Deze maatregelen blijken effectief wanneer zij een herstel van vertrouwen tot gevolg hebben (Kindleberger & Aliber, 2005).

De ontwikkeling van verschillende fasen van een financiële crisis beperkt zich niet tot één land. Wanneer de prijzen in het ene land stijgen, gebeurt dit ook in het andere land vanwege arbitrage.² Daarnaast stijgt de vraag naar import in een land wanneer de inkomens stijgen. Dit levert weer extra inkomsten op voor het exporterende land. Ook de kapitaalstromen en financiële geldstromen zijn grensoverschrijdend. Tot slot zijn er nog psychologische verbanden tussen landen; wanneer in het ene land een dalende economische trend wordt ingezet, worden de investeerders in het andere land voorzichtiger (Kindleberger & Aliber, 2005). Deze factoren leiden tot een internationale, grensoverschrijdende verspreiding van de financiële en economische situatie.

² Arbitrage is de mogelijkheid om winst te maken door de goederen uit het ene land in het andere land te verkopen.

De bovenstaande omschrijving van het verloop van een financiële crisis komt overeen met het verloop van de financiële crises van 1929 en 2008. Deze structuren worden nu uiteengezet om zo de ontwikkeling van de twee financiële crises te beschrijven.

2.2 Financiële crisis 1929

De periode die voorafging aan de financiële crisis van 1929 is een periode van herstel van de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog. Overheden betaalden hun schulden af en valuta's stabiliseerden zich. Tijdens de oorlog waren door verschillende landen protectionistische maatregelen genomen, zoals import- en exportrestricties, die vervolgens weer werden afgebouwd. De Amerikaanse economie bevond zich in relatief rustig vaarwater en maakte een positieve ontwikkeling door (Einzig, 1931). Ook waren de productie en werkgelegenheid op hoog niveau en vanaf 1929 waren er continue stijgingen van de aandelenkoersen (Galbraith, 2009). Zoals Einzig in 1931 schrijft: "It was taken for granted that the progress made during the seven years 1923-1929 would continue, and that nothing but another world war –a most unlikely contingency– or a disaster of similar magnitude, could check the process of recovery" (p. 5).

De verandering die, volgens Eichengreen & Temin (2000), ten grondslag ligt aan de financiële crisis is de terugkeer van Engeland naar de gouden standaard van voor de Eerste Wereldoorlog. Dit leidde tot een overwaardering van het Britse pond, met als gevolg dat import voor Engeland voordelig was, maar export juist moeizaam ging. Als gevolg daarvan werd het goud vanuit Engeland naar Amerika vervoerd. In 1927 kwamen hoge functionarissen van de Engelse, Franse en Duitse nationale banken bijeen bij de Amerikaanse centrale bank om te pleiten voor een politiek van goedkoop geld en dit verzoek werd ingewilligd door de Fed (de Amerikaanse centrale bank). Hierdoor werd veel goedkoop geld (krediet) geïnvesteerd in aandelen of de financiering daarvan. Hierover zegt ook Robbins in Galbraith (2009): "Alles wijst erop dat vanaf die datum de toestand volkomen uit de hand liep" (p. 29).

De jaren '20 was echter ook een periode van technologische vooruitgang. De auto-industrie groeide sterk, de toepassing van elektriciteit werd door de Verenigde Staten heen verspreid, het telefoonsysteem werd in enorm uitgebreid, de bioscopen waren in opkomst en ook het gebruik van radio nam in deze periode sterk toe (Kindleberger & Aliber, 2005). Dit waren allemaal mogelijkheden voor investeringen met het goedkope krediet dat, zoals hierboven uitgelegd, was vrijgekomen. Al met al kan gesteld worden dat wetenschappers het niet eens zijn over de verandering die heeft geleid tot het verdere proces van de financiële crisis van 1929, maar de hierboven geschetste situatie voorafgaand aan de economische boom en de verslechtering daarna, duidt op een periode van *veranderingen*.

Er diende zich eerst een periode van hoogconjunctuur met positieve vooruitzichten aan, de *economische boom*. Zo deelde President Coolidge in december 1928 mee dat "het heden met tevredenheid en de toekomst met optimisme" beschouwd mocht worden (Galbraith, 2009, p. 19). Vanwege de bovengenoemde veranderingen ontstonden er mogelijkheden om te investeren (ook wel

speculeren genoemd) waarvan in steeds grotere mate gebruik werd gemaakt. Waren het in eerste instantie de professionele investeerders die op deze manier geld probeerden te verdienen, later traden de Amerikaanse burgers toe tot de beurs met het doel om rijk te worden (Lambert, 2008, 19 juli). Er waren tenslotte positieve vooruitzichten, dus iedereen probeerde een graantje mee te pikken.

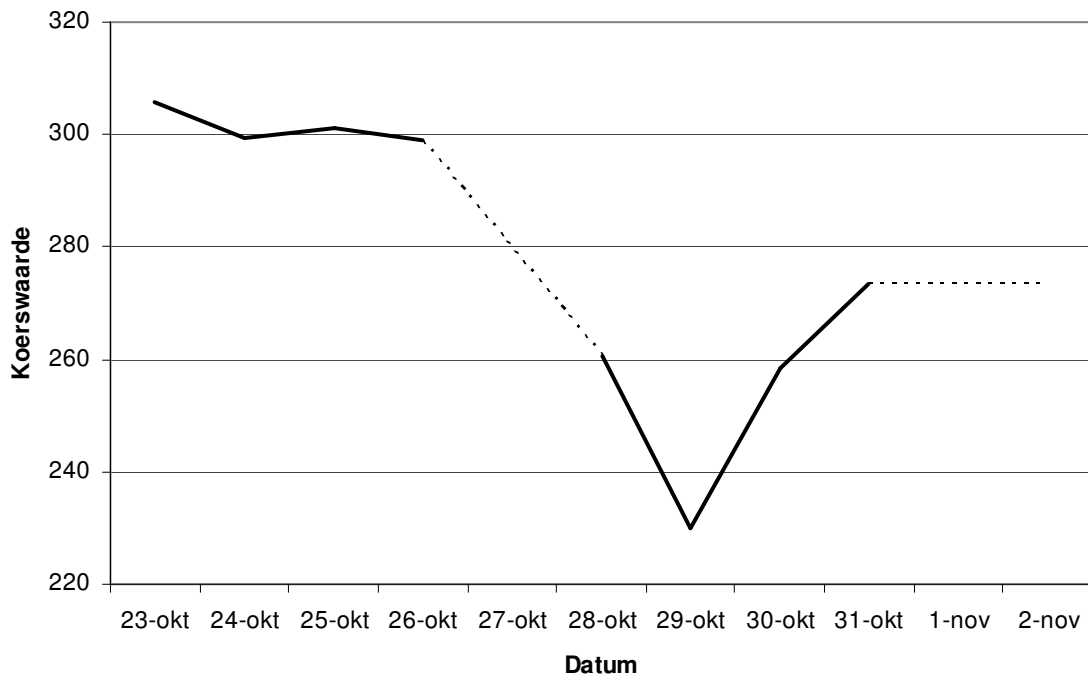
Na verloop van tijd raakten de Amerikaanse investeerders in een staat van *euforie*. Er werd niet alleen met eigen geld gespeculeerd, maar vanwege de goedkope leenmogelijkheden werd er ook volop gespeculeerd met krediet (Lambert, 2008, 19 juli). Dit gebeurde dan ook door miljoenen burgers. Ook dit verschijnsel maakte een groeiende ontwikkeling door en het was zelfs zo dat aandelen werden gefinancierd met slechts 10 procent eigen kapitaal en 90 procent geleend geld (Kindleberger & Aliber, 2005). Volgens Lambert (2008, 19 juli) was tweederde van de aandelen van kleine investeerders in augustus 1929 gefinancierd met geleend geld. Enkele waarschuwingen werden al uitgesproken over de negatieve gevolgen of zelfs een mogelijke krach, wanneer deze staat van euforie zich zou voortzetten (Galbraith, 2009).

In het begin van september 1929 brak de periode van *financiële tegenspoed* aan. Het keerpunt werd veroorzaakt door een rede van Roger Babson waarin hij stelde dat een beurskrach ophanden was. Er volgden wisselende dagen, maar vanaf dat moment was een algemeen dalende trend van de aandelenkoersen ingezet. Enkele dagen stegen de aandelenprijzen weer, om vervolgens verder te dalen. Andere gebeurtenissen die plaats hadden en mogelijk van negatieve invloed waren op de beurs, waren dalende cijfers over de Amerikaanse industrie, de ontmaskering van de omvangrijke frauduleuze Hatry groep in Londen (dat zou hebben geleid tot een vertrouwenscrisis) en het tegenhouden van een aandelensplitsing gevolgd door een negatieve uitspraak over het bedrijf Boston Edison door het departement van openbare nutsbedrijven in Massachusetts (Galbraith, 2009).

Nadat duizenden speculanten besloten om hun aandelen te verkopen, om zo nog winst te behalen of de schade te beperken, ontstond er een toestand van *paniek* en dit betekende het begin van de financiële *crisis*. Figuur 1 illustreert de invloed van de gebeurtenissen tijdens de eerste 10 dagen van de crisis op de aandelenbeurs en die dagen worden hieronder uiteengezet. In deze figuur is het koersverloop van de Dow Jones Industrial Average te zien. Deze beurs wordt hier weergegeven vanwege de toonaangevendheid van deze aandelenbeurs³ en de Amerikaanse dominantie in de beginperiode van de financiële crisis.

³ Dow Jones Industrial Average is “the most widely reported of all stock market indices” (Donaldson & Kim, 1993, p. 314)

Figuur 1.
Dow Jones Industrial Average 24 oktober – 2 november 1929

Noot. Stippellijn geeft aan dat over de tussenliggende dagen geen koersdata beschikbaar waren, vanwege sluitingen van de Amerikaanse beurzen. De koerswaarden geven de slotwaarden van de betreffende dag weer. Bijvoorbeeld, de verandering van de aandelenkoers op 24 oktober wordt in de figuur weergegeven door de lijn van 23 oktober naar 24 oktober.

Bron: Dow Jones Indexes (2009)

De dag waarop de *paniek* uitbreekt is donderdag 24 oktober 1929, 'Black Thursday'. Op deze dag werden 12.894.650 aandelen verhandeld tegen dalende prijzen.⁴ Het ging in een dusdanig hoog tempo dat de tikker (de man die de koerswijzigingen bijhield) dit niet kon bijhouden. De onzekerheid die dit met zich meebracht, zorgde voor nog meer verkopen en verkooporders. "Dit was werkelijke paniek", zo stelt Galbraith (2009, p.127). Het was druk rond het beursgebouw en op straat. De *paniek* matigde rond het middaguur, als gevolg van de aankondiging van georganiseerde steun door de grote financiers (Galbraith, 2009).⁵ Vervolgens stegen de aandelenkoersen weer in hoog tempo, maar de beurs sloot met een verlies (zoals in Figuur 1 te zien is).

⁴ In deze tijd was het zo dat een verkoper het aandeel moest verkopen aan een koper, waardoor er in de loop van de tijd aanzienlijke prijsdalingen plaatsvonden.

⁵ Deze personen waren afkomstig van de grote financiële instellingen: National City Bank, Chase National Bank, Guaranty Trust Company, Bankers Trust Company en J.P. Morgan and Company.

Op vrijdag en zaterdag (met een korte beursopenstelling) werden er veel aandelen verhandeld en stegen de koersen licht op vrijdag om vervolgens op zaterdag weer te dalen. De Amerikaanse dagbladen berichtten met optimistische boodschappen en het vooruitzicht voor de komende week was dan ook positief; alle aandelen die donderdag in waarde waren gedaald, zouden weer tegen hogere prijzen worden gekocht. Na een korte pas op de plaats kon men weer volop gaan speculeren (Galbraith, 2009). Dit vooruitzicht werd echter geen werkelijkheid.

Wanneer de beurshandelaren, op maandag 28 oktober 1929, via de nieuwsticker vernemen dat de President-directeur van de National City Bank bij Morgan op kantoor is, maar wanneer er geen bericht van hem naar buiten komt, stortte de beurs ineens. Wederom werden er veel aandelen verhandeld (ruim negen miljoen stuks) tegen steeds lagere prijzen. De grote financiers vergaderden aan het einde van de dag wederom met elkaar en deze keer maakten zij bekend dat het niet hun taak is om een zeker niveau van de aandelenbeurs vast te houden (Galbraith, 2009). Zoals ook voor de Dow Jones te zien is in Figuur 1 sloten de aandelenbeurzen op deze dag met een flink verlies.

Op dinsdag 29 oktober 1929, Black Tuesday, daalden de aandelenkoersen in hoog tempo verder. Er werden grote hoeveelheden aandelen verhandeld (16.410.030 stuks). Dit is een record dat nog 40 jaar stand zou houden (Kindleberger, 1986). De omvangrijke handel had tot gevolg dat de tikker wederom een achterstand opliep. Op deze dag daalden vooral de beleggingsmaatschappijen sterk in waarde.⁶ De eerder genoemde groep van grote financiers vergaderden deze dag tweemaal met elkaar. Ook nu besloten zij geen steun te verlenen en moesten zij zelfs het gerucht ontcrachten dat zij zelf aandelen aan het verkopen waren (Galbraith, 2009).

Door onbekende reden gingen de aandelenbeurzen op woensdag 30 oktober 1929 weer omhoog. Een mogelijke verklaring die hiervoor door Galbraith (2009) wordt gegeven, waren de positieve verklaringen van de onderminister van handel Klein en investeerder John D. Rockefeller. Daarnaast is het ook mogelijk dat de extradividenduitkeringen een positieve bijdrage leverden. De Dow Jones index laat in Figuur 1 voor deze dag dan ook een duidelijke stijging zien. Het leek voor het beursbestuur daarom een goed moment om mede te delen dat beursluitingen zouden plaatsvinden. De volgende dag, op donderdag, zou de beurs pas later opengaan en in zijn geheel gesloten blijven op vrijdag en zaterdag (Galbraith, 2009).

Op donderdag 31 oktober 1929, wanneer de beurs slechts drie uur open is, stegen de aandelenkoersen verder (zie Figuur 1). De Federal Reserve Banken namen verschillende maatregelen om de beurzen te stimuleren, waaronder een discontoverlaging en de aankoop van grote hoeveelheden obligaties. Op deze manier probeerden zij het aanbod van krediet te vergroten (Galbraith, 2009).

Door de beursluitingen op vrijdag 1 november en zaterdag 2 november vonden er geen veranderingen plaats in de aandelenkoersen, maar kwamen er wel berichten naar buiten over grote hoeveelheden geplaatste kooporders. Ook positieve mededelingen over de gezonde conjunctuur door

⁶ De aandelen van Goldman Sachs Trading Corporation werden in een dag bijna de helft minder waard, Blue Ridge daalde tot 3 punten.

de president-directeur van General Motors en van Ford Motor Company werkten mee aan positieve vooruitzichten voor de daaropvolgende week. Deze voorspelling bleek echter niet uit te komen (Galbraith, 2009).

Nadat de financiële crisis doorzet en de Grote Depressie plaatsvindt, het één is overigens niet het gevolg van het ander, worden maatregelen door de Amerikaanse overheid ingesteld ter voorkoming van een nieuwe financiële crisis. Na de ineenstorting van de financiële markt is onder meer de Glass-Steagall-wet ingesteld in 1933. Deze wet leidde tot scheiding van commercieel bankieren en investeringsgericht bankieren. Ook omvatte de wet strenge regulering voor de financiële dienstensector (Jackson, 1987). Deze maatregelen zouden echter in de loop van tijd weer worden losgelaten. Dit feit wordt in verband gebracht met de financiële crisis van 2008.

2.3 Financiële crisis 2008

Wanneer er over (het begin van) de financiële crisis wordt gesproken, gaat het in principe om de, door Kindleberger aangeduide, fasen van paniek en crisis. Als gevolg van het actuele karakter van de financiële crisis van 2008, is er slechts in beperkte mate wetenschappelijke literatuur aanwezig die over het begin van deze financiële crisis gaat. Daarom is er voor deze fasen, wanneer het niet anders kon, gebruik gemaakt van nieuwsmateriaal. Aangezien het gebruik van Nederlandse dagbladen van invloed zou kunnen zijn op de selectie van relevante berichten voor het onderzoek, is de Amerikaanse pers geraadpleegd. Uit de *Financial Times* zijn enkele feiten (geen veronderstellingen) gehaald om de gebeurtenissen van de eerste dagen van de crisis in kaart te brengen.

Allereerst zullen, op basis van wetenschappelijke literatuur, de perioden van verandering, economische boom en euforie in kaart worden gebracht voor de financiële crisis van 2008. Wat zijn de aanleiding en oorzaken geweest van de teloorgang van de financiële markt in 2008?

De eerste fase van deze financiële crisis wordt gekenmerkt door *veranderingen* ten opzichte van maatregelen die zijn genomen na de financiële crisis van 1929. Nadat de financiële crisis van 1929 en de redenen voor deze maatregelen in de vergetelheid raakten, werden deze in de loop van een aantal decennia afgeschaft. Beginnend in de jaren '70 tot aan de eliminatie van de Glass-Steagall-wet in de jaren '90. Deze deregulering gaf de banken meer vrijheden, terwijl het toezicht hierop achterbleef. Andere belangrijke veranderingen in de aanloop van de crisis waren de belastingverlaging door de Bush-regering en de renteverlaging door de Fed (Eichengreen, 2008).

Deze veranderingen hadden tot gevolg dat banken zich weer zowel met investeren als met commercieel bankieren gingen bezighouden. Zij brachten huiseigenaren met hypotheek en investeerders, zoals pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen, bij elkaar. Vanwege de lage rente op Treasury bills (deze staatsobligaties hebben een AAA-status, wat aangeeft dat de investering zeer veilig is) waren de investeerders op zoek naar andere investeringsmogelijkheden. Deze lage rentestand in combinatie met buitenlandse geldoverschotten had een grote vraag naar krediet tot

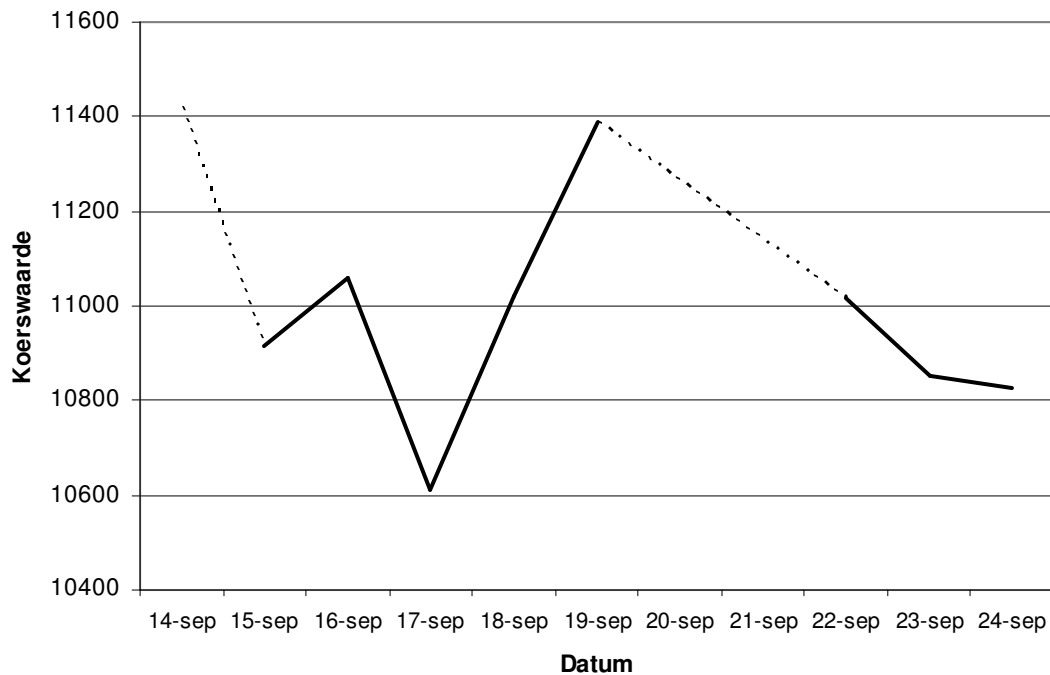
gevolg. De banken konden goedkoop geld lenen en investeerden in hypotheekpakketten. De pakketten van hypotheekpakketten ('collateralized debt obligations') verkochten de banken door aan investeerders en op deze wijze verdiende iedereen er geld aan (Bordo, 2008). Het ging goed en er was sprake van een *economische boom*.

Aangezien de investeerders winst maakten op de investeringen in hypotheekpakketten, wilden zij meer en ontstond er een sfeer van *euforie*. De eisen voor het verkrijgen van hypotheekpakketten door huiseigenaren werden versoepeld en het risico werd afgedekt door garantiestelling op het huis ('sub-prime mortgages'). Hierbij werd verondersteld dat de huizenprijzen zouden blijven stijgen en dat, wanneer de huiseigenaren hun hypotheek niet meer konden betalen, de bank het huis zou krijgen en vervolgens weer kon verkopen tegen een gunstige prijs. Doordat de banken een deel van de pakketten verzekerden ('credit default swaps'), kreeg dat deel van de pakketten een AAA-status en leek het op het eerste gezicht een veilige investering (Crouhy, Jarrow & Turnbull, 2008).

Steeds meer huiseigenaren echter konden niet meer aan hun hypotheekverplichtingen voldoen, er moesten steeds meer huizen worden verkocht. Een periode van *financiële tegenspoed*, die leidde tot een aanbod van huizen dat op een zeker moment de vraag oversteeg, diende zich aan. Hierdoor daalden de huizenprijzen. De huiseigenaren die wel hun hypotheek konden betalen, beseften dat hun hypotheekbetalingen hoger waren dan de waarde van hun huis en stopten met betalen. Hierdoor ontstond een neerwaartse spiraal. De investeerders kregen de situatie op de huizenmarkt ook in de gaten en wilden niet meer investeren in hypotheekpakketten. De banken konden deze pakketten daardoor niet meer verkopen, waardoor ze het geleende geld niet terug konden betalen en hoge schulden kregen. Ook bleek dan dat de investeerders (onder meer dus de pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen) al pakketten hadden gekocht die weinig waard waren en ook zij leden verlies op hun investeringen (Crouhy *et al.*, 2008).

Zoals beschreven, komen naast de huiseigenaren, ook de banken en investeerders in de problemen hetgeen duidelijk tot uiting komt op 15 september, de dag die bekend staat als het begin van de crisis. Figuur 2 illustreert het verloop van de aandelenkoers ten tijde van de gebeurtenissen van de eerste 10 dagen van de financiële crisis van 2008.

Figuur 2.
Dow Jones Industrial Average 15 september – 24 september 2008

Noot. Stippellijn geeft aan dat over de tussenliggende dagen geen koersdata beschikbaar waren, vanwege sluitingen van de Amerikaanse beurzen. De koerswaarden geven de slotwaarden van de betreffende dag weer.

Bron: Dow Jones Indexes (2009)

Wanneer blijkt dat vijf grote investeringsbanken niet meer op eigen benen kunnen staan, begint de financiële markt te wankelen en ontstaat de *paniek*. Het faillissement van Lehman Brothers en de verkoop van Merrill Lynch aan de Bank of America op maandag 15 september 2008 luiden het begin van de *financiële crisis* in (Torbat, 2008). Op deze dag daalden de aandelenkoersen, zoals ook te zien is in de bovenstaande grafiek van de Dow Jones index. Dit faillissement had vervolgens ook effect op het leenedrag tussen banken, dat afnam vanwege de angst voor het omvallen van meer banken (Bordo, 2008). De volgende dag maakte de American Insurance Group (AIG) bekend dat zij niet meer over voldoende krediet beschikken en sprong de Federal Reserve bij, door een lening te verschaffen in ruil voor bijna 80 procent staatsbezit en andere voorrechten. Op deze dinsdag stegen de aandelenkoersen weer, maar dit blijkt van korte duur te zijn.

De daaropvolgende woensdag en donderdag daalden de koersen in hoog tempo verder. Op woensdag daalden de waarden van beleggingsfondsen naar aanleiding van bestaande investeringen in het omgevallen Lehman Brothers. Ook de aandelen van Morgan Stanley en Goldman Sachs, op dat moment de twee grootste onafhankelijke investeringsbanken, daalden sterk. De Engelse hypotheekbank HBOS, die eerder in de week in de problemen raakte, wordt deels overgenomen door

Lloyds TSB (Guha, Mackenzie & Tett, 2008, 17 september). Ondanks een geldinjectie van 180 miljard dollar door centrale banken in Amerikaanse fondsen, daalde de koers op donderdag verder (Mackenzie, 2008, 18 september).

Op vrijdag 19 september lieten de aandelenkoersen de hoogste stijging in één dag zien. Dit gebeurde als gevolg van het bericht van de Amerikaanse overheid om een financieel hulpplan te lanceren en om short selling te verbieden (Oakley, 2008, 19 september).⁷ Het concrete plan volgde de dag erna onder de naam: Troubled Asset Relief Plan. Dit plan omvatte 700 miljard dollar die te besteden zijn om risicovolle (vervuilde) hypotheeklen op te kopen, om zo de kredietverlening weer op gang te krijgen (Bordo, 2008). Na de grote stijging van de koersen op vrijdag, volgde een daling op maandag 22 september. Nadat op zondag de mededeling is gedaan dat Morgan Stanley en Goldman Sachs gereguleerde banken worden (Guha, 2008, 22 september) is er ook onzekerheid ontstaan over de uitvoerbaarheid van het reddingsplan worden en de investeerders terughoudender (Oakley, 2008, 22 september).

Op dinsdag en woensdag blijft de onzekerheid over het Troubled Asset Relief Plan aanwezig en van invloed op het koersverloop. De dalende trend die maandag is ingezet, gaat voort. Er is een afwachtende houding, omdat het plan nog niet is geïmplementeerd en de kredietverlening niet op gang gekomen is (Oakley, 2008, 23 september; Oakley, 2008, 24 september). Zoals te zien is in Figuur 2 is de Dow Jones index weer teruggekeerd naar het niveau van het einde van de eerste dag van de crisis.

De uiteenzetting van de financiële crisis van 1929 heeft laten zien dat de gebeurtenissen in de beginperiode zich vooral op de beurs afspeelden. Berichten met dit onderwerp zullen voor het onderzoek naar de financiële crisis van 1929 worden geselecteerd. De financiële crisis van 2008 omvat verschillende gebeurtenissen die zich niet tot de beurs beperken. Op basis van de bovenstaande achtergrondschets over de financiële crisis van 2008 zullen nieuwsberichten uit de Nederlandse pers worden geselecteerd en worden onderzocht.

⁷ Short selling is het verkopen van een aandeel, dat niet in het bezit is van de verkoper, met het doel dit aandeel terug te kopen tegen een lagere prijs en zodoende winst te maken (Securities and Exchange Commission, 2006).

3 THEORETISCH KADER

Voordat het framingonderzoek naar de berichtgeving over de zojuist beschreven financiële crises kan worden uitgevoerd, om zodoende de hoofdvraag en deelvragen van deze thesis te beantwoorden, is het van belang om de begrippen en achterliggende theorieën die hierbij een rol spelen te verduidelijken. Het eerste begrip dat gedefinieerd en uitgelegd wordt, is *framing*. Dit wordt gevolgd door een uiteenzetting van de toepassingen van het begrip en beschrijvingen van relevante framingonderzoeken. Daarna komen de *invloeden op framing* en de *belangen* van verschillende factoren en actoren aan bod. Dit zal de achterliggende gedachte van framing en het belang van onderzoek naar framing verklaren. Vervolgens wordt specifiek de rol die *bronnen* hierin spelen uitgelegd. Naast de definitie en de verschillende typen bronnen worden de verschillende typen kennis en de transparantie van bronnen die voorkomen in de nieuwsberichtgeving besproken.

3.1 Framing

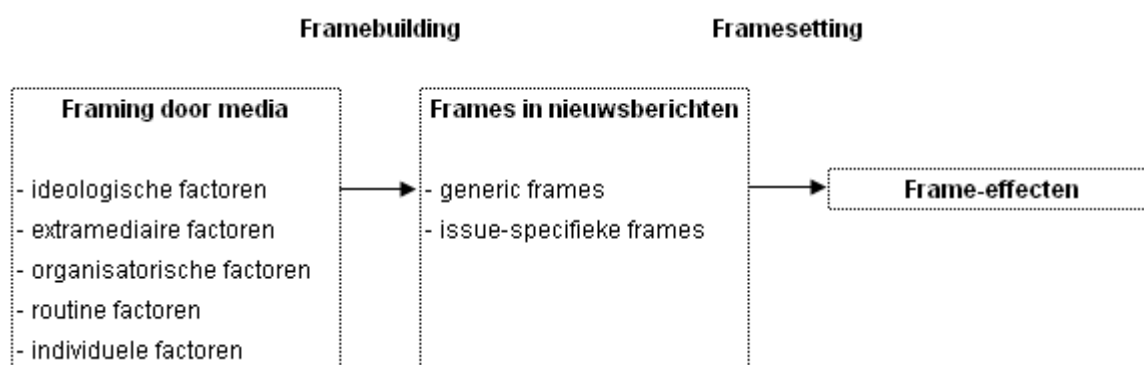
In de berichtgeving over een nieuwsonderwerp, zoals een financiële crisis, maken de media gebruik van frames. Voor het begrip 'frame' en de toepassing 'framing' worden verschillende definities gebruikt. De verschillende definities geven weer dat er op uiteenlopende wijze met frames en framingonderzoek wordt omgegaan. Zo beschrijven Gamson & Modigliani (1989) framing als "a central organizing idea ... for making sense of relevant events, suggesting what is at issue" (p.3). Een andere bekende definitie van framing is "selecting and highlighting some facets of events or issues, and making connections among them so as to promote a particular interpretation, evaluation and/or solution" (Entman, 2003, p. 417). Entman benadrukt bovendien dat frameonderzoek moet bijdragen aan de sociale wetenschap in de breedste zin van het woord. Hier voegen Carragee & Roefs (2004) aan toe dat "framing processes need to be examined within the contexts of the distribution of political and social power" (p. 214). Voor deze thesis is dit de relevante interpretatie van framing.

Met betrekking tot de verschillende categorieën waarbinnen wetenschappelijk onderzoek naar framing kan worden ingedeeld, namelijk de cognitieve, constructionistische en kritische benadering (De Vreese, 2003, p.34), valt deze interpretatie onder de kritische benadering. Hierbij worden frames gezien als uitingen van macht. Kritisch onderzoek stelt bijvoorbeeld dat elitaire frames dominant aanwezig zijn in het nieuws (bijvoorbeeld Durham (2007), die verderop wordt besproken). Bij cognitief onderzoek naar framing staan de effecten van framing centraal. Hierbij gaat het om de mate waarin, en hoe, frames aansluiting vinden bij het publiek, zodat zij de frames accepteren en reproduceren of juist de frames niet accepteren en wellicht verwerpen. Bij de constructionistische benadering gaat het om framingonderzoek als onderdeel van het systeem van publieke opinie en socialisatie (De Vreese, 2003). Het gaat dus niet specifiek om frames als instrument voor informatieoverdracht, maar frames worden gezien als een middel om werkelijkheid te creëren.

Binnen de benadering van framing kan onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende facetten van het framingproces. Naast de boodschapper en de tekst zijn de ontvanger en de cultuur onderdelen van het totale proces. Boodschappers maken zowel bewuste als onbewuste beslissingen bij het weergeven of uitdragen van hun boodschap en gebruiken hierbij (bewust of onbewust) frames. De frames bevinden zich in de inhoud en structuur van de tekst en komen tot uiting door middel van woorden, uitdrukkingen, stereotypen, bronnen en oordelen. De frames die tot uiting komen in de gedachten van de ontvanger kunnen wel of juist niet overeenkomen met de frames zoals de boodschapper ze in gedachten had. De cultuur kan bovendien worden beschouwd als de overkoepeling van algemeen geaccepteerde frames (Entman, 1993, p. 52-53).

Binnen wetenschappelijk onderzoek naar framing wordt onderscheid gemaakt tussen 'framebuilding' en 'framesetting' (Scheufele, 1999, p.115-116). Bij *framebuilding* gaat het om de factoren en processen die invloed hebben op framing van nieuwsonderwerpen. In dit geval is framing een afhankelijke variabele en komen frames tot uiting via de boodschapper en de tekst. Bij *framesetting* staat de mate waarin frames de perceptie van het publiek beïnvloeden centraal, hier is framing een onafhankelijke variabele. De ontvanger en de cultuur zijn de factoren waar framesetting invloed op heeft. In deze thesis staat het eerstgenoemde (en in het Figuur 3 links getoonde) deel van het framingproces centraal – framebuilding. De factoren die hierop van invloed zijn, zullen in de volgende paragraaf 'Invloeden op framing en achterliggende belangen' en de paragraaf 'Operationalisering van bronnen' uiteen worden gezet, maar worden in het Figuur 3 voor de volledigheid alvast genoemd.

Figuur 3.
Schematische weergave van framing

Bronnen: De Vreese (2003), Shoemaker & Reese (1996)

Zoals de (door De Vreese (2003) geïnspireerde) Figuur 3 laat zien, kan er binnen framingonderzoek onderscheid worden gemaakt tussen 'generic framingonderzoek' en 'issue-specific framingonderzoek' (De Vreese, 2003). Van beide soorten zullen hier onderzoeken worden beschreven en deze zullen in verband worden gebracht met het onderzoek van deze thesis naar framing van financiële crises.

Allereerst wordt het onderscheid tussen de twee soorten framing gemaakt. In onderzoek naar *generic framing* worden er van tevoren algemene frames vastgesteld en vervolgens worden de artikelen met verschillende nieuwsonderwerpen getoetst op de aanwezigheid van deze frames. Dit is een deductieve onderzoeksmethode. In het geval van onderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van *issue-specific framing* worden de frames op basis van de inhoud van de te onderzoeken artikelen vastgesteld. Dit heeft de kenmerken van een inductieve onderzoeksmethode.

Volgens De Vreese (2003) kleven er aan beide onderzoeksmethoden voor- en nadelen. Issue-specific framing heeft, zoals de naam al zegt, een specifiek karakter met als gevolg dat de frames sterker zijn toegespitst op het onderzochte onderwerp. Het geeft meer inhoudelijke informatie over het nieuwsonderwerp. Het nadeel hiervan is dat door het specifieke karakter van de frames weinig tot geen vergelijkingen met ander onderzoek mogelijk is. Als gevolg daarvan ontbreekt de mogelijkheid om te generaliseren en daarmee om algemene theorieën te kunnen opstellen. Dit is meteen ook het voordeel van generic frames; wanneer dezelfde (algemene) frames worden gebruikt kan een vergelijking met ander onderzoek worden getrokken, kunnen er patronen worden gevonden en bestaat de mogelijkheid om theorie te vormen.

Allereerst zullen nu generic framingonderzoeken worden beschreven, om zo van algemene theorie naar specifieke theorie toe te werken. Deze volgorde wordt in het onderzoek van deze thesis ook aangehouden. Een bekend wetenschappelijk framingonderzoek van Iyengar (1991) maakt gebruik van twee generic frames, namelijk een episodisch frame en een thematisch frame. In het eerste geval gaat het om een losstaande gebeurtenis en in het laatste geval wordt de gebeurtenis in een historische of analytische context geplaatst. Uit het onderzoek naar Amerikaanse nieuwsuitzendingen tussen 1981 en 1986 blijkt dat het episodische frame relatief vaker voorkomt en dat dit wordt beïnvloed door de normen en waarden van nieuwsorganisaties en medewerkers, om het nieuws zo begrijpelijk mogelijk te houden. Daarnaast koppelt Iyengar (1991) het episodische frame aan verantwoordelijkheid en concludeert dat de verantwoordelijkheid voor een beschreven gebeurtenis dan aan individuen wordt toegekend.

Semetko & Valkenburg (2000) betrekken ook deze twee frames in hun onderzoek naar de Nederlandse televisie en dagbladpers. Hieruit blijkt dat het episodische frame op televisie in 92 procent van de gevallen voorkomt, maar dat de dagbladpers juist vaker het thematische frame toepast, namelijk in 68 procent van de gevallen. In dagbladen wordt de gebeurtenis door bronnen (waaronder de journalist zelf) dus in een context geplaatst. Daarnaast concluderen zij, in tegenstelling tot Iyengar (1991), dat wanneer het episodische frame voorkomt de verantwoordelijkheid niet alleen bij een individu kan worden neergelegd, maar dat net zo goed de overheid of een bestuur de verantwoordelijkheid kan dragen voor de beschreven gebeurtenis.

Neuman, Just & Crigler (1992) maken ook gebruik van generic frames (al wordt dit niet zo genoemd) in een onderzoek naar de indeling van nieuwsberichten met verschillende onderwerpen door het publiek. Zij onderscheiden het machteloosheidsframe, human impactframe, conflictframe, morele waardenframe en economieframe. Dit framingonderzoek heeft aangetoond dat het mogelijk is

om generic frames toe te passen op verschillende nieuwsonderwerpen en om hiertussen vergelijkingen te maken. Dit onderzoek dient dan ook als basis voor de frames die in deze thesis worden gebruikt.

Naast het episodische frame en het thematische frame hebben Semetko & Valkenburg (2000) vijf veelvoorkomende generic frames opgesteld die geïnspireerd zijn door de bovenstaande frames van Neuman *et al.* (1992). De frames die hieruit voortvloeien zijn het verantwoordelijkheidsframe, human interestframe, conflictframe, moraliteitsframe en economische gevolgenframe. Uit het framingonderzoek blijkt dat het verantwoordelijkheidsframe in alle onderzochte media relatief het vaakst voorkomt, gevolgd door het conflictframe. Daarnaast blijkt dat het human interestframe significant vaker gebruikt wordt door *De Telegraaf* dan door andere Nederlandse dagbladen. De hier genoemde frames en methode van Semetko & Valkenburg (2000) dienen als inspiratie voor de onderzoeksmethode van deze thesis.

Ook De Vreese, Peter & Semetko (2001), D'Haenens (2005) en D'Haenens & De Lange (2001) hebben gebruik gemaakt van de generic frame-indeling van Semetko & Valkenburg (2000). Dit laatstgenoemde onderzoek richt zich op de berichtgeving over asielzoekers in de Nederlandse regionale kranten. Een van de resultaten van dit onderzoek is dat er geen gebruik wordt gemaakt van het moraliteitsframe. Met betrekking tot deze thesis kan worden betwijfeld of dit frame bij de berichtgeving over financiële crises wel een rol zal spelen. Ook in De Vreese *et al.* (2001) ligt de focus niet op het moraliteitsframe, maar juist uitsluitend op het conflictframe en het economische gevolgenframe. Hieruit blijkt dat bij verschillende nieuwsonderwerpen andere frames relevant kunnen zijn.

Zoals gezegd worden in frameonderzoeken ook specifieke frames gebruikt (Ashley & Olson, 1998; Durham, 1998; Durham, 2007; Entman, 1991; Jasperson, Watts, Faber & Fan, 1998). Om duidelijk te maken wat specifieke frames kunnen inhouden, zullen twee onderzoeken met een financieel of economisch thema hier in groter detail worden besproken.

Een interessant onderzoek met betrekking tot het onderwerp van deze thesis is het onderzoek van Durham (2007) naar specifieke frames in de berichtgeving door de *Financial Times* over de Thaise valutacrisis in 1997. De geselecteerde nieuwsberichten concentreren zich op de positionering van Thailand binnen het thema globalisering. Binnen dit onderwerp onderscheidt Durham (2007) drie specifieke frames, namelijk 'economische soevereiniteit van Thailand', 'kritiek op de Thailandse regionale rol' en 'het IMF als supranationaal'. Ook wordt duidelijk gemaakt dat de *Financial Times* veelvuldig gebruik maakt van elitaire bronnen, om zo bepaalde frames tot uiting te brengen. Bij de bespreking van de invloeden op framing en achterliggende belangen zal hier verder op in worden gegaan.

Ook Jasperson *et al.* (1998) hebben framing van een specifiek economisch onderwerp onderzocht. Hierbij gaat het om het belang dat wordt toegekend aan het begrotingstekort in de Verenigde Staten en framing daarvan door de media. Zij onderscheiden vier specifieke frames in de berichtgeving van de Amerikaanse dagbladen, namelijk het gespreksframe ('talk frame'),

gevechtsframe ('fight frame'), impasseframe en crisisframe. Het gespreksframe is het meest aanwezig en dit betekent dat in de berichtgeving overwegend vanuit een neutraal perspectief en met een neutrale toon een discussie wordt weergegeven (Jasperson *et al.*, 1998). De frames uit dit onderzoek zijn gesignaleerd voor het specifieke onderwerp 'het begrotingstekort in de Verenigde Staten', maar verondersteld kan worden dat deze frames aanwezig zijn in berichtgeving over andere nieuwsonderwerpen.

Uit dit overzicht van onderzoeken waarin gebruik wordt gemaakt van generic frames en issue-specific frames, blijkt dat de definities van generic frames en issue-specific frames niet zo strikt zijn als ze lijken. Semetko & Valkenburg (2000) hebben de vijf genoemde algemene frames opgesteld om de toepassing van framing in het (algemene) nieuws weer te geven. Vervolgens is deze methode door andere onderzoekers (D'Haenens & De Lange, 2001; D'Haenens, 2005; De Vreese *et al.*, 2001) overgenomen voor framingonderzoeken naar bepaalde specifieke nieuwsonderwerpen (asielzoekers, Europese Unie, introductie van de euro). Anderzijds zijn de frames van Jasperson *et al.* (1998) speciaal bepaald voor het onderzoek naar een specifiek onderwerp (Amerikaanse begrotingstekort), terwijl deze frames eigenlijk heel algemeen zijn en gebruikt kunnen worden in onderzoek naar een diversiteit aan nieuwsonderwerpen. Dit geeft aan dat een combinatie van generic frames en issue-specific frames goed mogelijk is.

Zowel bij de generic frame benadering als bij de issue-specific frame benadering kunnen er 'dominante frames' en 'counterframes' aanwezig zijn. Entman (2003) stelt vast dat er sprake is van een *dominant frame* wanneer er één frame in de berichtgeving overheerst. Het dominante frame laat slechts één perspectief op het onderwerp zien, met als gevolg dat tegengeluiden niet meer worden uitgesproken (alternatieve frames buitenspel worden gezet) en het dominante frame vervolgens in stand wordt gehouden. Een *counterframe* is een frame dat een compleet ander perspectief op het onderwerp of de gebeurtenis geeft. Volgens Entman (2003) zou het counterframe met betrekking tot vrije perstheorie, waarbij twee of meerdere perspectieven aandacht krijgen, aanwezig moeten zijn, zodat het publiek zelf een mening kan formuleren. Ook is het echter mogelijk dat een variëteit aan frames in de berichtgeving aanwezig is en niet uitsluitend sprake is van een dominant frame en eventueel een counterframe.

Uit de onderzoeken waarin de generic frames van Semetko & Valkenburg (2000) zijn gebruikt, is tot nu toe gebleken dat er nergens sprake is van één dominant frame in de berichtgeving, maar juist dat (bijna) alle generic frames voorkomen. Op basis daarvan kan worden verondersteld dat ook uit het onderzoek in deze thesis een variëteit aan frames in de berichtgeving over financiële crises naar voren komt. Daaraan moet wel worden toegevoegd dat bepaalde frames in grotere mate (zullen) voorkomen dan anderen. Verder wordt er in deze thesis wel onderzocht of er binnen de frames dominante overtuigingen aanwezig zijn en of er tegengeluiden te lezen zijn.

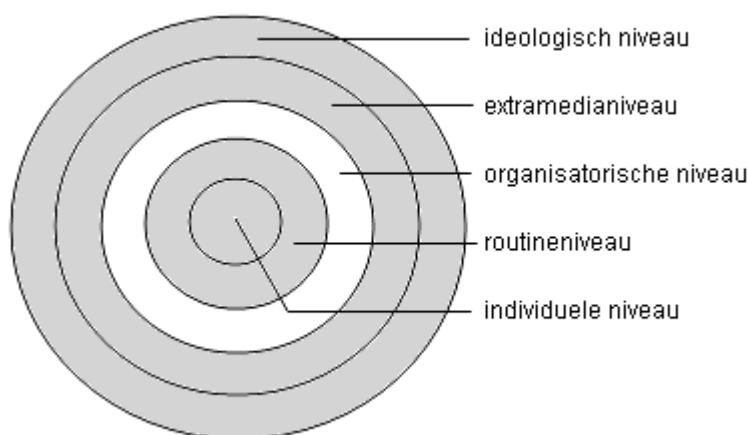
3.2 Invloeden op framing en achterliggende belangen

De mate waarin frames, dominante perspectieven en tegengeluiden in nieuwsberichten aanwezig zijn, hangt af van de verschillende invloeden, die in deze paragraaf worden besproken. Rondom de productie van nieuwsberichten bevindt zich een verscheidenheid aan factoren, die ieder op hun beurt ook bepaalde achterliggende belangen hebben. Welke factoren dit precies zijn en wat voor belangen er spelen zullen hier uiteen worden gezet. Hier zullen ook de bronnen, die in de volgende paragraaf uitgebreid aan bod komen, in hun context worden geplaatst.

Er bestaan meerdere massamediamodellen die de verschillende (interne en externe) invloeden op de inhoud van nieuwsberichten weergeven, waaronder het model van Shoemaker & Reese (1996) in *Mediating the message*. In dit boek beschrijven zij een hiërarchisch model dat schematisch weergegeven wordt door cirkels, met steeds kleiner wordende cirkels tot aan de kern van het schematische model dat het 'individuele niveau' voorstelt. Het niveau (de cirkel) die het verst van het individuele niveau afstaat is het ideologische niveau, gevolgd door het 'extramedianiveau', 'organisatorische niveau' en 'routineniveau'.

Figuur 4.

Niveaus van invloeden op de inhoud van nieuwsberichten

Noot: de grijze cirkels zijn de niveaus waarin de invloed van bronnen aanwezig is.

Bron: Shoemaker & Reese (1996), p. 60

De niveaus in Figuur 4 bestaan uit actoren die per niveau, van buiten naar binnen gezien in toenemende mate, invloed uitoefenen op de inhoud van het nieuwsbericht. Daarnaast beïnvloeden de onderliggende niveaus de bovenliggende niveaus. De actoren die zich op de verschillende niveaus

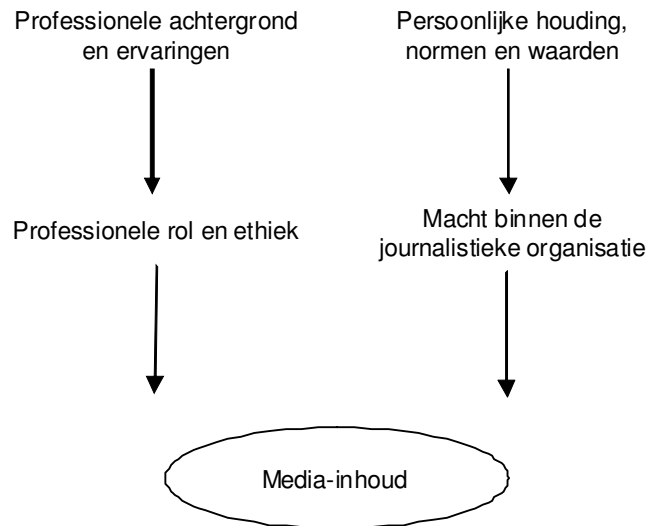
bevinden, hebben, wanneer zij invloed uitoefenen op het individuele niveau van de journalist en de inhoud van het werk, vanzelfsprekend ook invloed op framing in deze nieuwsberichten.

Het *ideologisch niveau* staat volgens de bondige uitleg van Shoemaker & Reese (1996) voor een symbolisch mechanisme dat zich als alom aanwezige kracht in de samenleving bevindt. Met oog op de bronnen die in het systeem van nieuwsproductie aanwezig zijn, geeft dit aan dat bepaalde elitaire bronnen vanuit een bepaalde ideologie worden geselecteerd. Hierop wordt later teruggekomen. Op het *niveau van extramedia* (buiten de media) bevinden zich bronnen die als bronnen van informatie dienen voor de journalist. Dit zijn niet alleen bronnen in de vorm van personen, belangenorganisaties of het publiek van het medium, maar ook inkomstenbronnen (adverteerders), de economie, overheid en technologische ontwikkelingen.

Ook zijn er invloeden op de nieuwsproductie die van het beleid van de organisatie afkomstig zijn. Op het *organisatorische niveau* zijn de organisatiestructuur, de regels, de toepassingen van de regels, het winstoogmerk van het medium en de eigenaar van het medium van belang. Bovendien zijn er nog de routines van het medium en van de media in het algemeen. Zij bepalen de omgeving waarin de journalist direct functioneert. Vanuit dit *routineniveau* wordt de nieuwsproductie bepaald door factoren zoals tijdsgebondenheid, verhaalstructuur en beperkingen (van de beschikbaarheid) van bronnen. Op de invloed van bronnen zal in de volgende paragraaf verder in worden gegaan. De genoemde vaste routines bieden ook houvast voor de belanghebbenden van buiten de nieuwsorganisatie, zoals politici, bedrijven of belangenorganisaties.

Een onderdeel van de routines met oog op het publiek zijn de nieuwswaarden waarmee de media werkt. Op basis van nieuwswaarden kan worden voorspeld wat het publiek aantrekkelijk vindt. De nieuwswaarden die Shoemaker & Reese (1996) aangeven, en die niet ver afwijken van andere literatuur (in Campbell, 2004), zijn: belang, human interest, conflict, ongebruikelijkheid, tijdigheid en nabijheid. Met betrekking tot framing geeft dit aan dat de keuze voor het human interestframe en het conflictframe al vastligt in de routines van journalisten. Tot slot is er het *individuele niveau* van de journalist. Bewust en onbewust beïnvloedt deze persoon de inhoud van het nieuwsbericht en de frames die hierin worden gebruikt. De factoren die van invloed zijn op het werk van de journalist zijn door Shoemaker & Reese (1996) op het *individuele niveau* beschreven en worden schematisch als volgt weergegeven:

Figuur 5.
Factoren die van invloed zijn op het werk van journalisten

Bron: Shoemaker & Reese (1996) p. 61-98

De professionele achtergrond en ervaringen van een journalist uit Figuur 5 omvatten onder meer de opleiding en eerdere werkervaringen van de journalist. Anderzijds beschikt de journalist ook over een eigen persoonlijkheid (beïnvloed door opvoeding en omgeving) en opvattingen over normen en waarden. De professionele achtergrondkenmerken werken door in de rol die hij binnen de mediaorganisatie speelt en de opvattingen die hij heeft over de rol van een journalist. De persoonlijke achtergrondkenmerken komen tot uiting in de macht (en vrijheid) die de journalist heeft binnen de mediaorganisatie. Deze professionele en persoonlijke kenmerken en de uitingen daarvan beïnvloeden de inhoud van de nieuwsberichten die de journalist creëert (Shoemaker & Reese, 1996).

Zoals gezegd komen de invloeden van bronnen op meerdere niveaus tot uiting, namelijk op het ideologische niveau, extramedianiveau, routineniveau en individuele niveau. Zoals Rennan (2000) uitlegt, bestaat er een wisselwerking tussen bron en journalist. Ten eerste is de journalist, zoals Shoemaker & Reese (1996) ook stellen, afhankelijk van bronnen. Wanneer er weinig bronnen tot de beschikking van journalisten staan, hebben zij minder keuze. Bronnen zijn nodig om aan informatie en nieuws te komen. Daarnaast hebben bronnen (als personen) ook belangen bij het leggen van contacten met journalisten. Op deze manier kunnen bijvoorbeeld politici hun standpunten over een financiële crisis verdedigen en vertegenwoordigers van banken de publieke opinie over de rol van banken en het gedrag van consumenten beïnvloeden. Voor beide partijen is er dus sprake van een "welbegrepen eigenbelang" (Rennan, 2000, p. 95) en kan "het ... dus gaan om machtsuitoefening via de media" (Rennan, 2000, p. 100).

Deze wisselwerking komt tot uiting in Entman (2003) waarbij de interactie tussen de Amerikaanse journalisten en Amerikaanse elite en overheid in het tot stand komen van frames centraal staat. Dit proces is beschreven door middel van het *cascading activation model*. Volgens dit model heeft de regering invloed op andere elitaire personen of organisaties, zoals congresleden en experts. Deze elitaire groep heeft op hun beurt weer invloed op de media. Uitgaande van Scheufele (1999) is dit een proces van framebuilding. De journalisten zijn de actoren die vervolgens frames tot uiting laten komen met als gevolg dat er een bepaalde invloed op het publiek ontstaat. Dit kan ook wel worden aangeduid als framesetting. Zoals eerder in deze thesis aangegeven, ligt de focus van deze thesis niet op dit laatstgenoemde aspect.

De invloeden stromen volgens dit model van boven naar beneden in elkaar over. Hiermee wordt ook aangegeven dat het aanzienlijk moeilijker is om van onderaf invloed uit te oefenen op de partijen die daarboven staan. Bovendien stelt Entman (2003) met betrekking tot framing dat "... interface between journalists and elites is a key transmission point for spreading activation of frames ...". Voor framing van de financiële crises impliceert dit dat de interactie tussen (voormalige) overheidsbeambten, universitaire experts of belangenverenigingen en journalisten van groot belang is in framingonderzoek.

De vraag die in Manning (2001) centraal staat is: "Do all news sources enjoy the same degree of access and the same ability to communicate their perspectives, or encode their preferred agendas?" (p. 1). In dit licht bespreekt hij de politici, mensen uit de zakenwereld, de staat, de machtige en onmachtige partijen. Hij stelt dat de elite, waar Entman (2003) ook van spreekt, in het voordeel is om als bron te dienen vanwege de beperkte tijd van journalisten en de hierboven beschreven nieuwswaarden waarmee zij werken. Het tijdsaspect zorgt voor een behoefte van journalisten aan vaste en beschikbare bronnen. Daarnaast brengt de elite toegevoegde nieuwswaarde door hun machtige karakter en hun invloed op de levens van het publiek (Manning, 2001).

Soley (1992) spreekt in lijn met Manning (2001) over de 'power elite' die een dusdanige invloed heeft dat zij het nieuws vormt. Deze groep van machtige personen, komt overeen met de elite zoals Entman (2003) en Manning (2001) beschrijven. Volgens Soley (1992) bevinden de machtige elite en prominente journalisten zich in de buurt van elkaar, oftewel in hetzelfde netwerk, waardoor zij veel met elkaar in contact komen en hier vervolgens samenwerking uit voortvloeit. Naast deze reden voor het veel voorkomende gebruik van bepaalde bronnen, wordt in Soley (1992, p. 17) door Roshco gesteld dat:

"Big names make news not only because they tend to know more than lesser names but also because they usually do what concerns more people. Sources thus become newsworthy as they wield more power, thereby functioning as increasingly important "causes of social arrangements"."

Dit geeft aan dat, met betrekking tot de selectie van bronnen, nieuwswaarden in ogenschouw worden genomen. Het is echter wel belangrijk om te benadrukken dat Entman (2003), Manning (2001) en Soley (1992) hun theorieën over de relatie tussen journalisten en hun bronnen baseren op de situatie in de Verenigde Staten en vooral op Amerikaanse politieke verslaggeving. Dit betekent dat de uitkomsten niet integraal als veronderstellingen kunnen worden overgenomen voor deze thesis. Wel maken deze theorieën duidelijk dat het contact tussen journalisten en bronnen bepalend is voor de uitkomst van nieuwsberichten en frames daarin. Wanneer minder machtige personen of organisaties minder mogelijkheden hebben om in contact te komen met journalisten, stelt Manning: "... this will have an important bearing upon the question of just how diverse are the perspectives and interpretative frameworks that are presented through the news media" (Manning, 2001, p.1).

Wanneer er expliciet wordt gekeken naar framingonderzoek stellen Carragee & Roefs (2004) duidelijk dat frames in het licht moeten worden geplaatst van de achterliggende belangen. In hun commentaar op de vele onderzoeken geven zij aan dat het van belang is wie en wat zich achter de frames bevinden. Ook is het aanduiden van de bronnen die een rol spelen bij framing (dit is sporadisch gedaan; Durham, 2007) niet genoeg. De economische (of politieke) belangen moeten ook in het onderzoek worden betrokken, om framing vast te stellen. Hiervoor moet, volgens hen, worden erkend dat de mogelijkheden om toegang te krijgen tot het nieuws als podium voor hun belangen onder bronnen niet gelijk zijn verdeeld. Letterlijk stellen zij dat wetenschappelijk onderzoek zich tot nu toe meer richt op frames dan op framing. Dit komt overeen met de opvatting van Scheufele (1999), die stelt dat "future research ... should address the processes that influence the creation or changes of framing applied by journalists" (p.115).

De beschreven invloeden, belangen en machtsuitoefening kunnen tot biases in framing leiden. Het begrip *bias* definieert Entman (2007) door onderscheid te maken tussen een bias waarbij een verdraaiing van de werkelijkheid plaatsvindt (verstoringsbias), een bias waarbij één kant van het verhaal meer aandacht krijgt dan de andere (inhoudsbias) en een bias die ontstaat als gevolg van een beslissing van de journalist (beslissingsbias). Afhankelijk van de hoeveelheid macht die bepaalde personen of organisaties hebben, kunnen zij een bias in framing veroorzaken. Zo bestaat er een bias in framing over de Amerikaanse politieke situatie, met een bias in het voordeel van de conservatieven (liberalen) (Entman, 2007).

Onderzoeken van Groseclose & Milyo (2005) en Sutter (2001) trekken dezelfde conclusie over de berichtgeving over de Amerikaanse politiek en hun visies. Sutter (2001) probeert de bias te verklaren door het feit dat er in de Verenigde Staten een nieuwskartel is. Maar daarnaast geeft hij ook aan dat de mate van professionaliteit en onafhankelijkheid van de journalist van invloed zijn. Dit zijn factoren die, volgens het model van Shoemaker & Reese (1996), op het individuele niveau liggen, maar dus ook worden beïnvloed door alle onderliggende niveaus.

Uit deze literatuur blijkt dat er verschillende factoren zijn die invloed uitoefenen op de constructie van nieuwsberichten. Een van de onderdelen zijn de nieuwswaarden die vast deel uitmaken van de

routines van journalisten. Dit zijn invloeden op de inhoud van nieuwsberichten en dus ook van invloed op framing van nieuwsberichten. Hierin spelen bronnen een specifieke rol. Duidelijk is geworden dat niet alle bronnen dezelfde mogelijkheden hebben om hun belangen te vertegenwoordigen in vergelijking met andere. Anderzijds hebben journalisten niet altijd dezelfde mate van toegang tot alle mogelijke bronnen. Door al deze factoren kunnen biases in framing van nieuws ontstaan.

Voor deze thesis ligt de relevantie in het besef dat framingonderzoek niet alleen de aanwezigheid van bepaalde frames moet aantonen, maar dat er rekening moet worden gehouden met de bronnen die al dan niet in de nieuwsberichten voorkomen en welke (economische of politieke) belangen zij vertegenwoordigen.

3.3 Operationalisering van journalistieke bronnen

In de zojuist beschreven invloeden en belangen die spelen bij de publicatie van nieuwsberichten spelen de (op meerdere niveaus aanwezige) journalistieke bronnen een belangrijke rol. Op basis van kennis over journalistieke bronnen kunnen uitspraken gedaan worden over het brongebruik in de berichtgeving over de financiële crises in de Nederlandse dagbladpers. Een journalistieke bron, in deze thesis ook wel gewoon *bron* genoemd, kan worden gedefinieerd als “een persoon of collectief van personen, met wie de journalist in een transactieproces is gekomen, waaraan hij uitspraken ontleent met het oog op specifieke journalistieke producten” (Rennen, 2000, p.50).

Binnen het begrip journalistieke bronnen kan onderscheid worden gemaakt tussen journalistiekbronnen, publieksbronnen en veldbronnen (zie bijlage 1). *Journalistiekbronnen* (niet te verwarren met journalistieke bronnen) zijn personen of een collectief die opereren binnen journalistieke organisaties. *Publieksbronnen* worden gevormd door het publiek van het betreffende medium (in dit onderzoek zijn dat de lezers van geselecteerde dagbladen) die dienen als bron in een nieuwsbericht. Voorbeelden zijn schrijvers van ingezonden brieven, tipgevers en deelnemers aan een opiniepeiling. *Veldbronnen* komen uit het ‘maatschappelijk veld’ en zijn bronnen die expliciet niet behoren tot mediaorganisaties. Hieronder vallen getuigen, betrokkenen en deskundigen van de gebeurtenis die in het nieuws verschijnt.

Naast deze classificatie van journalistiekbronnen, publieksbronnen en veldbronnen wordt ook gesproken over binnenbronnen en buitenbronnen. Onder de *binnenbronnen* vallen de journalistiekbronnen die afkomstig zijn van dezelfde journalistieke organisatie als waar de journalist toebehoort. Met *buitenbronnen* worden de journalistiekbronnen vanuit andere mediaorganisaties bedoeld alsmede de veldbronnen en publieksbronnen (Rennen, 2000). Deze kwalificaties geven de verscheidenheid aan soorten bronnen weer, maar deze typeringen geven nog geen informatie over de achtergrond van de bronnen en de belangen die zij vertegenwoordigen.

Om dit doel te verwezenlijken kan de indeling van Ericson, Baranek & Chan (1991) worden gebruikt. Deze indeling is oorspronkelijk gecreëerd voor onderzoek naar mediaberichten over misdaad en justitie, maar kan door zijn algemeenheid ook op onderzoek naar andere nieuwsonderwerpen worden

toegepast. De categorieën die worden gehanteerd bestaan uit 10 brontypen (naast de categorieën 'ongespecificeerd' en 'onbekend'):

1. journalist van de organisatie	6. bedrijfsleven
2. andere journalist	7. beroepsvereniging
3. strafrecht	8. politieke organisatie
4. nationale of lokale overheden	9. maatschappelijke organisatie
5. andere overheidsfunctie	10. individuen

Met deze classificatie kunnen Ericson *et al.* (1991) in hun onderzoek naar 5.175 bronnen in 1.485 nieuwsberichten 93,7 procent van de bronnen uit kwaliteitskranten en 96,3 procent van de bronnen uit populaire kranten indelen. Met betrekking tot deze thesis kan worden verondersteld dat de brontypen afkomstig uit het strafrecht en maatschappelijke organisaties niet (vaak) zullen voorkomen.

In hun onderzoek maken Ericson *et al.* (1991) dus onderscheid tussen kwaliteitskranten en populaire kranten. Voor deze thesis is dit onderscheid van belang voor het besef van verschillen in brongebruik tussen deze twee typen dagbladen. De kwaliteitskranten blijken relatief vaker gebruik te maken van andere overheidsbronnen (31,6 procent ten opzichte van 19,8 procent). De populaire kranten maken juist relatief vaker gebruik van individuen als bronnen in hun nieuwsberichten (16 procent ten opzichte van 7,4 procent) en zij gebruiken ook vaker bronnen afkomstig uit het strafrecht (10,6 procent ten opzichte van 3 procent).

Ten aanzien van de immer aanwezige bron die in de indeling voorkomt, de journalist zelf, stellen Ericson *et al.* (1991) dat "journalists frequently insert their own statements as a source of knowledge in the news item. This is often done at the beginning and end of an item, especially to frame it ..." (p.188). Journalisten laten vaak na om te vermelden wat de bron van de door hun vermelde informatie is. De verklaring hiervoor wordt door Ericson *et al.* (1991) gegeven op basis van voorgaand onderzoek en wel dat de journalist meestal informatie verstrekt die afkomstig is uit eerder gepubliceerde nieuwsberichten.

Naast de journalist van het betreffende nieuwsbericht en eventuele andere journalisten die als bron in dit bericht fungeren, staan de veldbronnen in deze thesis centraal. Hieronder vallen brontypen 3 tot en met 10 uit de bovenstaande lijst. Wanneer een journalist veldbronnen gebruikt kan er onderscheid worden gemaakt tussen vier subcategorieën. Het is mogelijk dat de journalist een veldbron gebruikt die direct betrokken is bij de relevante gebeurtenis. Hierbij kan het gaan om iemand die deel uitmaakt van de gebeurtenis, een partij, of een persoon die getuige is van het voorval. Een voorbeeld van een partij in een financiële crisis is een bankdirecteur van een failliete bank die geciteerd wordt. Een voorbeeld van een getuige is een persoon die de chaos op Wall Street in 1929 heeft aanschouwd.

Ook kunnen veldbronnen geraadpleegd worden voor informatie wanneer zij slechts indirect bij de gebeurtenis betrokken zijn. Dit kan een onafhankelijke deskundige zijn of een buitenstaander, die

juist om het feit dat hij er niets mee te maken heeft om zijn mening wordt gevraagd (Rennen, 2000). Binnen de financiële crisis van 2008 kan bijvoorbeeld Paul Krugman (Nobelprijswinnaar in de economie) als een onafhankelijke deskundige worden gezien. Een buitenstaander kan een persoon op straat zijn die om zijn mening over de financiële crisis wordt gevraagd.

Uit het onderzoek van Ericson *et al.* (1991) blijkt dat overheidsbronnen (strafrecht, nationale of lokale overheid en andere overheid) significant vaker worden gebruikt dan bronnen uit de private sector (bedrijfsleven, beroepsvereniging, politieke organisatie en maatschappelijke organisatie). Hiervoor geven zij een interessante verklaring op basis van eerder onderzoek en wel dat “the power of private corporate sources over the news includes especially their power to keep things out of the news”.

Een andere interessante categorie van brontypen is ‘ongespecificeerd’. Volgens Gitlin (1980) worden bronnen die in deze categorie vallen zoals “experts”, “persoonlijkheden uit de financiële wereld” en “analisten”⁸ genoemd wanneer zij hun eigen mening of die van een andere journalist of personen uit hun netwerk willen weergeven. Door op deze manier te refereren lijkt het alsof het de mening is van een persoon die verstand van zaken heeft, maar liever anoniem wilt blijven. In plaats van een eigen mening lijkt het objectiviteit weer te geven (Ericson *et al.*, 1991).

Ook Soley (1992) benadrukt in zijn boek *News shapers* het belang van onderzoek naar journalistieke bronnen want, zoals de titel van zijn boek al weergeeft, de bronnen bepalen het nieuws. In het onderzoek dat in het boek staat beschreven, wordt een vergelijking gemaakt tussen het brongebruik van Amerikaanse televisiezenders in 1979-1980 en 1987-1998. Hiervoor gebruikt hij de volgende classificatie:

1. (voormalige) politici en overheidsbeambten
2. economen
3. denktankvertegenwoordigers
4. experts, analisten en consultants
5. journalisten
6. academici

Naast deze categorieën is er een categorie met overige bronnen, die volgens Soley (1992), bestaat uit personen die achtergrondinformatie geven, maar niet direct betrokken zijn bij de gebeurtenis. Een bevinding uit dit onderzoek is dat het gebruik van economen als bron minder is geworden. Dit ligt echter in lijn met de afname van economisch nieuws, dat in een periode van economische groei minder is dan in een periode van recessie. Daarentegen worden experts, analisten en consultants relatief vaak geraadpleegd voor informatie. Deze twee bevindingen worden verklaard door een

⁸ Deze aanduidingen zijn afkomstig uit *De Telegraaf* en *Algemeen Handelsblad* uit 1929, vandaar de oude spelwijze van “persoonlijkheden uit de financieele wereld”.

verschuiving van benaming van deze bronnen; economen worden vaker als analist aangeduid (Soley, 1992).

Deze bevinding ligt in lijn met een uitkomst van een onderzoek van Mata (2009), waarin hij aangeeft dat economen, maar ook economische academici de grote afwezigen zijn in de berichtgeving over de financiële crisis van 2008 in de Amerikaanse media. Uit zijn onderzoek blijkt dat de professors zich op internet via blogs uitspreken en analyses doen. Om dit voor de Nederlandse dagbladers te onderzoeken, wordt deze specifieke groep in het onderzoek naar de financiële crises nader bekeken. De vraag is dan ook of de economen in 1929 in de Nederlandse dagbladers wel aanwezig waren.

Voor het type kennis van de bron maakt Ericson *et al.* (1991) onderscheid tussen primaire kennis (dit is feitelijke informatie), secundaire kennis (dit is uitleggende informatie om bijvoorbeeld de vraag te beantwoorden waarom iets gebeurd is), beschrijvende kennis, evaluerende kennis en aanbevelingen. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat er voornamelijk primaire en evaluerende kennis van de bron wordt gepubliceerd. Bovendien blijkt dat het voornamelijk de journalist van het nieuwsbericht zelf is die de primaire informatie geeft. In tegenstelling tot Ericson *et al.* (1991) zal in deze thesis ook een categorie voor meerdere typen kennis worden toegevoegd, wanneer blijkt dat een bron niet slechts tot één kennistype kan worden ingedeeld.

Uit de literatuur bieden vooral Ericson *et al.* (1991) en Rennen (2000) een (zo goed als) complete indeling voor brontypen, maar deze zijn niet specifiek genoeg om iets inhoudelijks over de belangen van de bronnen te kunnen vertellen. Hiervoor zal naast een kwantitatief onderzoek op basis van de literatuur uit dit theoretisch kader een kwalitatief onderzoek worden uitgevoerd. Bovendien is het voor het maken van een kwantitatieve indeling en kwalitatief onderzoek naar bronnen essentieel dat de bronnen ook in de nieuwsberichten worden vermeld. Daarnaast heeft ook de journalist belang bij een goede bronvermelding. Dit zorgt namelijk voor geloofwaardigheid bij het publiek. Wanneer dit niet gebeurt, kan het publiek denken 'dat iedereen dat wel kan hebben gezegd'. De bron kan daarnaast ook een gevoel van vertrouwen opwekken bij het publiek (Rennen, 2000).

De journalistiekbronnen worden echter niet altijd in de media vermeld. Wanneer dit wel gebeurt, is de informatie meestal te vinden in de colofon of creditline (regel in de eerste kolom). Voorbeelden hiervan zijn "Van onze financiële redactie", "Van een onzer verslaggevers", "Door onze redacteur; Esther Rosenberg" of "Roel Janssen". Zoals deze voorbeelden aangeven gebruiken dagbladen regelmatig beschrijvingen van de redacteur in plaats van de naam. Bij veldbronnen dient de vermelding van de bron in de tekst van de artikelen voor te komen. In welke mate dit gebeurt, is ook een onderdeel van dit thesisonderzoek. Rennen (2000) spreekt over *brontransparantie* als "de mate waarin de krant duidelijkheid verschaft (onzekerheid wegneemt) over de bronnen van uitspraken in de krant" (p.164).

Het concept brontransparantie deelt Rennen (2000) op in de begrippen 'bronattributie', 'bronautorisatie' en 'bronidentificatie'. In eerste instantie gaat het om het vermelden van de afkomst

van een bepaalde uitspraak (wat is de naam van de bron?). Daarnaast gaat het om het duidelijk maken van de relatie tussen de bron en het onderwerp waarover uitspraken zijn gedaan (wat heeft de bron met het onderwerp te maken?) en tot slot gaat het om de bekendmaking van informatie over de geraadpleegde bron (wie is de bron precies?) (Rennen, 2000). De mate waarin deze vragen worden beantwoord, geeft het vertrouwen van de lezer in het bericht of het dagblad aan.

Voor deze thesis is het echter van belang dat het duidelijk is wie de bron is. Het onderzoeken van de relatie tussen de bron en de journalist is te verstrekkend en niet relevant voor de beantwoording van de onderzoeksvraag van deze thesis. Hiervoor voldoet slechts de naam en/of de naam van de organisatie van de bron om deze te kunnen indelen in de categorieën voor brontypen. Daarnaast wordt deze informatie ook gebruikt om de achterliggende belangen van deze personen of organisaties aan het licht te brengen. Hoe onder meer dit wordt uitgevoerd, wordt verduidelijkt in het volgende hoofdstuk.

4 METHODEN

In dit hoofdstuk worden de methoden van onderzoek, om de hoofd- en deelvragen van dit onderzoek te beantwoorden, beschreven. Ter herinnering, het gaat om de vragen:

Hoe worden de beginperioden van de financiële crises van 1929 en 2008 in de Nederlandse dagbladen *De Telegraaf* en *Algemeen / NRC Handelsblad* weergegeven?

- Zijn er dominante frames en dominante patronen binnen deze frames waarneembaar in de twee onderzochte dagbladen en zijn deze in de loop van de tijd veranderd?
- Zijn er verschillen waarneembaar met betrekking tot de dominante frames en dominante patronen binnen deze frames in de twee onderzochte dagbladen?
- In hoeverre zijn deze veranderingen te verklaren met behulp van de beschreven veranderde economische situatie, brongebruik en achterliggende belangen van bronnen?
- In hoeverre zijn de verschillen tussen de dagbladen te verklaren met behulp van brongebruik en achterliggende belangen van bronnen?

Beginnende met een verklaring voor de bronnen van onderzoek (de Nederlandse dagbladen) en de selectie van de relevante nieuwsberichten, wordt vervolgens de onderzoeksmethode van het framingonderzoek uiteengezet. Hier worden de zes generic frames beschreven, te weten het verantwoordelijkheidsframe, human interestframe, conflictframe, moraliteitsframe, economische gevolgenframe en crisisframe. Vervolgens wordt de methode voor het bronnenonderzoek uitgelegd. Hierbij gaat het om de relevante kenmerken van journalistieke bronnen, zoals brontype, type kennis en brontransparantie. Tot slot wordt de methode voor het kwalitatieve onderzoek beschreven, waarmee het meest voorkomende frame in meer detail wordt geanalyseerd, zodat binnen de generic frames inhoudelijke dominante patronen en tegengeluiden zichtbaar worden.

4.1 Bronnen van onderzoek

De bronnen van dit onderzoek zijn de Nederlandse dagbladen *De Telegraaf* (voor zowel 1929 als 2008) en het *Algemeen Handelsblad* voor 1929 en *NRC Handelsblad* voor 2008. Volgens de redenering van Ericson *et al.* (1991) is *De Telegraaf* een populaire krant en *NRC Handelsblad* een kwaliteitskrant; een classificatie die de kranten zelf ook uitdragen. In 2008 dienen deze twee dagbladen een groot publiek met een gezamenlijke oplage van 913.959 edities per dag (Cebuco, 2009). In 1929 worden door *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* zowel een ochtendeditie als een avondeditie uitgegeven. Een, in eerste instantie, logische keuze zou zijn om van *De Telegraaf* de ochtendeditie te onderzoeken en van het *Algemeen Handelsblad* de avondeditie, omdat deze kranten in 2008 ook op die genoemde momenten verschijnen. Het is echter zo dat de ochtend- en avondeditie

van beide dagbladen complementair zijn, waardoor als gevolg van een keuze voor één van de twee edities, de helft van de berichtgeving buiten het onderzoek zou vallen. De edities uit 1929 verslaan de gebeurtenissen van een halve dag, terwijl de dagelijkse editie van het heden een hele dag verslaat.

4.1.1 *De Telegraaf*

De Telegraaf is opgericht in 1893, waardoor het mogelijk is om het uitgavejaar 1929 te kunnen onderzoeken. In 1929 omschrijft het dagblad zich met de ondertitel 'het meest verspreide groote dagblad' (in kapitalen). Dit dagblad verschijnt zowel in de ochtend als in de avond, met uitzondering van een algemene editie op zondag en slechts een avondeditie op maandag. Op dat moment is het dagblad een uitgave van het N.V. Dagblad „De Telegraaf”, gevestigd te Amsterdam van directeur F.H.J. Holdert. Ook staat aangegeven dat de „Amsterdamsche Courant” hierin is opgenomen. De naam van de hoofdredacteur staat hier echter niet vermeld. De katernen waarin het financiële en economische nieuws wordt gepubliceerd zijn: 'Laatste Nieuws', 'Financiën en Economie' (beiden in de ochtend- en avondeditie), 'Dagelijks beursoverzicht' (in de avondeditie).

In 2008 wordt *De Telegraaf* uitgegeven door Uitgeversmaatschappij De Telegraaf, dat deel uitmaakt van Telegraaf Media Groep (dit wordt niet meer op de voorpagina vermeld). Wel wordt de naam van de hoofdredacteur nu op de voorpagina vermeld: mr. J.J.M. Paradijs. In dit jaar heeft *De Telegraaf* een oplage van 695.635 en is daarmee met afstand het meest gelezen dagblad van Nederland (Cebuco, 2009). Zelf geven zij op de voorpagina van het dagblad aan dat ze 'dagelijks meer dan 2 miljoen lezers!' hebben. Het dagblad wordt gekenmerkt door een sensatiebelust, populair karakter. Voor het financiële en economische nieuws bestaat de sectie 'De Financiële Telegraaf' met daarin het onderdeel 'The Wall Street Journal'. Daarnaast komt dit type nieuws, zeker in tijden van de financiële crisis, ook voor op de voorpagina. Daarom worden zowel de voorpagina als De Financiële Telegraaf onderzocht.

4.1.2 *Algemeen Handelsblad / NRC Handelsblad*

NRC Handelsblad, is in 1970 door een fusie tussen het *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* tot stand gekomen. Een fusie tussen deze twee dagbladen was overigens in 1914 al in een vergevorderd stadium, maar werd afgehouden door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (Visser, 1953). Om de reden dat het *Algemeen Handelsblad* een vergelijkbare voorganger was van *NRC Handelsblad*, wordt voor de onderzoeksperiode uit het jaar 1929 het *Algemeen Handelsblad* onderzocht. Dit dagblad heeft in 1929 zowel een ochtendeditie als een avondeditie, met dezelfde uitzonderingen als *De Telegraaf*. Op de voorpagina wordt deze naam ondersteund door het bovenschrijft 'Nieuwe Amsterdamsche Courant'. Het verlichte en liberale gedachtegoed van het dagblad komt tot uiting in het logo: *Lux et libertas* (licht en vrijheid). Op de voorpagina wordt ook weergegeven dat de directeur van het *Algemeen Handelsblad* A. Heldring is en dat er twee hoofdredacteurs zijn: Mr. J. Kalff Jr. en D.J. von Balluseck. Hier wordt het financiële en economische

nieuws weergegeven in de katernen 'Laatste Berichten', 'Beurs en Nijverheid' (beiden in de ochtend- en avondeditie), 'Beursoverzicht' (alleen in de avondeditie).

In 2008 is *NRC Handelsblad* een onderdeel van PCM Uitgevers, net zoals de overige kranten in Nederland, met uitzondering van *De Telegraaf* (NRC.nl, 2009). In dat jaar had *NRC Handelsblad* een oplage van 218.321 (Cebuco, 2009), waarmee dit het vierde grootste dagblad van Nederland is, na de AD Dagbladen (populair dagblad) en De Volkskrant (linkse kwaliteitskrant). *NRC Handelsblad* kan worden omschreven als een liberale kwaliteitskrant, bedoelt voor hoogopgeleide Nederlanders. Het logo *Lux et libertas* is overgenomen van het *Algemeen Handelsblad* en is tussen de naamsonderdelen NRC en Handelsblad in gepositioneerd. Op de voorpagina wordt de hoofdredacteur inmiddels niet meer vermeld. De financiële en economische berichtgeving komt grotendeels voor in de katern 'Economie' en, evenals bij *De Telegraaf*, staat dit type nieuws in de onderzochte periode ook op de voorpagina. Daarom zijn deze twee katernen onderwerp van onderzoek.

4.2 Selectie van artikelen

Voor deze thesis is besloten om de eerste 10 dagen van beide crises te onderzoeken. De reden hiervoor is dat in de eerste dagen na een gebeurtenis de frames worden gevormd. Voor het jaar 1929 is dit de periode van 25 oktober tot en met 3 november (een dag later dan de daadwerkelijke crisisdagen, vanwege de vertraging in de berichtgeving in deze tijd) en voor het jaar 2008 is dit van 15 september tot en met 24 september. Het gaat hier om dezelfde perioden als beschreven staan in het hoofdstuk Financiële crises. Het verzamelen van de artikelen uit de dagbladen over de financiële crises zijn niet op dezelfde wijze mogelijk voor beide perioden. De artikelen uit 1929 zijn op microfiche beschikbaar gesteld door de Koninklijke Bibliotheek. De artikelen uit 2008 zijn terug te vinden via de digitale database Lexis Nexis Academic. Ondanks deze verschillende opslagmethoden, zijn de methoden voor de selectie van de artikelen vrijwel identiek, zoals hier beschreven wordt.

De edities van *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* uit 1929 zijn, vanwege de bewaarwijze, doorgebladerd opzoek naar berichten over de financiële crisis. Vanwege de kenmerken van de crisis is het zeer duidelijk welke berichten over de crisis gaan. Het begin van de crisis speelde zich voornamelijk af op de effectenbeurs in New York, op Wall Street. Bijna uitsluitend bevatten de koppen de woorden 'New York' en 'beurs' en zien de koppen van de berichten er als volgt uit: 'De crisis op de beurs te New York' (*De Telegraaf*, 25 oktober) en 'De koersval aan de New Yorksche beurs' (*Algemeen Handelsblad*, 25 oktober).

De reden dat ervoor is gekozen om in plaats van de voorpagina's van de dagbladen uit 1929 te kiezen voor de vergelijkbare katernen 'Laatste Nieuws' (in *De Telegraaf*) en 'Laatste Berichten' (in het *Algemeen Handelsblad*) is de inhoud van deze katernen. De inhoud komt namelijk meer overeen met de voorpagina van de krant zoals die nu bestaat. In 1929 stond het belangrijkste nieuws juist in de overige katernen. Dit wordt onderbouwd door het kader 'Belangrijkste berichten' op de voorpagina van *De Telegraaf* (*Algemeen Handelsblad* heeft een vergelijkbaar kader 'Feiten van de Dag'). Hierin wordt

verwezen naar berichten verderop in de krant, bijvoorbeeld in de katernen 'Laatste Nieuws' en 'Financien en Economie' en niet naar de voorpagina.

Om zo veel mogelijk overeenkomsten te hebben met de zoekmethode in het archief van 1929, is voor de berichten uit 2008 gekozen om de dagbladen ook (digitaal) door te bladeren. Voor het vergelijkbare karakter van het onderzoek zijn de katernen 'De Financiële Telegraaf' / 'Economie' en de voorpagina geselecteerd voor onderzoek. Hoewel berichten uit de opiniekaternen ook frames en bronnen weergeven, zijn deze uitgesloten van onderzoek, omdat ze in 1929 nog niet werden gepubliceerd en deze informatie dus niet bruikbaar is voor het vergelijkend onderzoek tussen de twee perioden. Net zoals bij de crisis van 1929 is hier zoveel mogelijk op basis van historische en wetenschappelijke informatie vastgesteld welke berichtgeving onderdeel is van de berichtgeving over de financiële crisis.

In 2008 was dat niet slechts nieuws over de beurzen, maar werd het grotere geheel 'financiële crisis' gevormd door berichtgeving over (faillissementen van of hulp aan) individuele bedrijven en overheidsingrepen. In tegenstelling tot het onderzoek van Durham (2007) over de Thaise valutacrisis, gebaseerd op de zoektermen 'Thai' en 'currency', is de berichtgeving over deze financiële crisis niet geselecteerd via een beperkt aantal vaststaande begrippen, zoals 'crisis' en 'beurzen'. Het gebruik van deze begrippen zou echter berichten over de financiële crisis uitsluiten. Een voorbeeld hiervan is het bericht *De Fed neemt de vrije markt over; Amerikaanse overheid zit met tegengesteld belang* (*NRC Handelsblad*, 18 september 2008). Hierin komen de woorden 'crisis' en 'beurs' niet voor, maar er worden wel verschillende onderdelen van de financiële crisis besproken, zoals te lezen is in de eerste alinea van het bericht:

"Door onze redacteur; Menno Tamminga

En weer moest de financiële reddingsbrigade uitrukken. Wall Street keldert, banken zoeken een veilig heenkomen, de grootste verzekeraar is op het nippertje gered en de lijst van pas verworven bezittingen van Uncle Sam wordt steeds langer...."

Bovendien zouden de selectiemethoden voor de financiële crises van 1929 en 2008 minder goed vergelijkbaar worden. In eerste instantie zijn dus alle berichten uit de relevante katernen geselecteerd. Voor *De Telegraaf* leverde dit 191 berichten op, voor *NRC Handelsblad* een aantal van 269. Kleine berichten (meestal van 100 woorden of minder) zijn uit de selectie verwijderd, wanneer framing hier niet (of nauwelijks) waarneembaar is. Een voorbeeld van een bericht dat geëlimineerd is, is het bericht *Wall Street hard onderuit* (*De Telegraaf*, 23 september 2008) dat hier volledig wordt weergegeven:

"Van onze financiële redactie

NEW YORK, dinsdag

De Amerikaanse *beurs* ging gisteren opnieuw hard onderuit. De Dow Jones-index verloor, onder druk van een zwakke dollar, stijgende olieprijs en een wankel vertrouwen in het herstel van de financiële sector 373 punten op 11.014,98."

Vervolgens zijn de berichten met onderwerpen geselecteerd die overeenkomen met de uiteenzetting van de financiële crisis in de gelijknamige paragraaf. Het gaat hier om berichten met de volgende hoofdonderwerpen: Amerikaanse of Nederlandse aandelenbeurzen of aandelenkoersen, Amerikaanse en Nederlandse banken en verzekeraars zoals Lehman Brothers, AIG en Fortis, centrale banken en overheidsingrepen, reddingsplannen en regulering zoals short selling. Ook zijn algemene berichten over de financiële crisis of een overzicht van voorgaande dagen van de crisis meegenomen in het onderzoek. Dit alles heeft geresulteerd in de aantallen van relevante berichten over de financiële crises van 1929 en 2008 die te zien zijn in Tabel 1.

Tabel 1.
Aantal relevante berichten in de onderzoeksperioden van de financiële crises per dagblad

		Aantal berichten
1929	<i>De Telegraaf</i>	39
	<i>Algemeen Handelsblad</i>	46
2008	<i>De Telegraaf</i>	45
	<i>NRC Handelsblad</i>	54
Totaal		181

Noot. Onderzoeksperiode 1929 is 25/10/1929 – 03/11/1929 en onderzoeksperiode 2008 is 15/10/2008 – 24/10/2008.

4.3 Framingonderzoek

De geselecteerde berichten worden alle onderzocht op de aanwezigheid van frames. Zoals eerder beschreven, betekent dit dat onderzocht wordt vanuit welk perspectief een bericht is geschreven. Semetko en Valkenburg (2000) bieden een indeling van veelgebruikte frames, die in deze thesis met enige aanpassing ook gebruikt wordt. Deze indeling bestaat uit: (1) verantwoordelijkheidsframe; (2) human interestframe; (3) conflictframe; (4) moraliteitsframe en (5) economische gevolgenframe. Aangezien dit onderzoek zich concentreert op berichtgeving over financiën en economie, is er een realistische mogelijkheid dat het laatstgenoemde frame (economisch gevolgenframe) veelvuldig voor zal komen. De vragen die worden beantwoord om het frame vast te stellen, zullen in grote mate een bevestigend antwoord krijgen. Zoals, wordt er gesproken over financiële winsten of verliezen, nu of in de toekomst? Of, wordt er gesproken over kosten of uitgaven? Wanneer het onderwerp van de

berichtgeving bijvoorbeeld de aandelenbeurs is, zullen de antwoorden vermoedelijk 'ja' zijn. Dit heeft als beperking dat details over framing van berichtgeving over de financiële crises onduidelijk blijven.⁹

Naast de hierboven genoemde frames kan in de berichtgeving over de financiële crisis de aanwezigheid van een crisisframe worden onderzocht. Onderdelen van deze berichten zijn een 'extreme verandering', 'paniek', 'vergelijking met een andere crisis' en/of een 'negatieve financiële/economische ontwikkeling'. Wanneer vanuit dit perspectief over de financiële en economische ontwikkelingen op de aandelenbeurzen en in de zakenwereld wordt geschreven, kan dat een *crisisframe* worden genoemd. Daarom wordt het crisisframe aan de vijf generiek frames van Semetko en Valkenburg (2000) toegevoegd en op aanwezigheid worden getest.

In het geval van het verantwoordelijkheidsframe wordt een onderwerp weergegeven vanuit het perspectief dat iemand daar verantwoordelijkheid voor draagt. De aangewezen verantwoordelijken kunnen zowel een individu, als een groep, bedrijf, organisatie of overheid zijn. Met het oog op de financiële crises worden bijvoorbeeld de bankiers, toezichthouders of speculanten hiervoor aangewezen.

Met het human interestframe wordt een onderwerp vanuit een persoonlijke of emotionele invalshoek benaderd. Dit gebeurt wanneer in het bericht een persoonlijk voorbeeld wordt gegeven of wanneer over emoties wordt gesproken. In berichten over de financiële crises kan het human interestframe tot uiting komen wanneer bijvoorbeeld wordt gesproken over emotionele bankiers: "De gezichten staan strak vooruit bij de mannen en vrouwen die door de draaideur komen van het hoofdkantoor van Lehman Brothers in het hartje van Manhattan. Een enkeling heeft duidelijk natte ogen." (Onze correspondenten, 2009, 16 september, *De Telegraaf*).

Het conflictframe is een perspectief dat duidelijk maakt dat er sprake is van een conflict tussen personen, groepen of landen. In dit geval is het mogelijk dat er verwijten (over en weer) worden gemaakt of dat wordt gesproken over 'winners' en 'losers'. Het kan zijn dat twee of meer kanten van het verhaal (conflict) worden belicht. Bij de berichtgeving over financiële crises is hier sprake van wanneer bijvoorbeeld de overheid een verwijt wordt gemaakt: "Sommigen nemen ten opzichte van de huidige situatie wellicht een onverschillige houding aan, zoals eenige commissarissen van de Federal Reserve Bank van New York hebben gedaan, maar deze houding zal de werkelijke feiten niet aan het licht doen treden." (Eigen tel., 1929d, 26 oktober, *De Telegraaf*).

Tot slot is het moraliteitsframe aanwezig wanneer er sprake is van een moreel oordeel dat wordt uitgesproken omtrent een zekere gebeurtenis. Aan de lezers wordt een bepaalde boodschap meegegeven over hoe zij zich dienen te gedragen. Met betrekking tot de financiële crises zou dit een boodschap kunnen zijn zoals 'men mag niet speculeren' of 'men mag geen bonussen opstrijken'. Een ander oordeel dat aanwezig kan zijn, is de boodschap om 'optimistisch te blijven' of 'oppassen': "Al is

⁹ Wanneer bijvoorbeeld over moslims wordt geschreven vanuit een economisch perspectief geeft dit een ander soort informatie, dan wanneer er over de aandelenbeurs wordt geschreven vanuit een economisch perspectief. Om deze reden is nader kwalitatief onderzoek van toegevoegde waarde om zodoende meer inhoudelijke informatie te verkrijgen.

nu voorshands op de beurs het sein: „Storm in aantocht” gestreken, daarom dient men toch nog voorzichtig te zijn: „Men zij op zijn hoede.” (Onbekend, 1929b, 31 oktober, *Algemeen Handelsblad*).

Tijdens het framingonderzoek worden per nieuwsbericht 24 vragen beantwoord (zie bijlage 2). De aanwezigheid van een frame wordt aangetoond door de antwoorden op de vragen die dat frame aan het licht brengen. Ter illustratie, de mate waarin het verantwoordelijkheidsframe voorkomt in een bericht hangt af van de ja/nee antwoorden op de vragen: ‘Suggereert het verhaal dat enige vorm van overheid / bestuur de mogelijkheid heeft om het probleem te verlichten?’, ‘Suggereert het verhaal dat enige vorm van overheid / bestuur verantwoordelijk is voor de kwestie / het probleem?’, ‘Oppert het artikel oplossing(en) voor de kwestie / het probleem?’, ‘Suggereert het verhaal dat een individu (of groep mensen in de samenleving) verantwoordelijk is voor de kwestie / het probleem?’ en ‘Suggereert het verhaal dat dringende actie vereist is?’. Deze vijf vragen geven alle de aanwezigheid van het verantwoordelijkheidsframe weer.

Deze ja/nee antwoorden (genoteerd als 0 of 1) worden verwerkt in een databestand om het uitvoeren van statistische toetsen mogelijk te maken en om zodoende de frames aan het licht te brengen. De toetsen worden uitgevoerd in het statistische programma SPSS. Hierin worden de vijf verschillende generic frames beschouwd als ‘within-subject’ factoren waarbij iedere factor (frame) wordt gevormd door de onderliggende variabelen (de bijbehorende vragen). Bovendien zijn de resultaten gecorrigeerd middels de Bonferroni ‘confidence interval adjustment’ correctie, die gebruikt wordt wanneer meerdere verbanden worden onderzocht. Per onderzocht dagblad per periode worden de scores van de aanwezigheid van frames geconstrueerd en vervolgens geanalyseerd (D’Haenens, 2005; D’Haenens & De Lange, 2001 en Semetko & Valkenburg, 2000). De uitkomsten van deze analyse staan beschreven in het volgende hoofdstuk.

4.4 Journalistieke bronnen

Naast het generic framingonderzoek wordt ook een onderzoek naar het gebruik van journalistieke bronnen uitgevoerd. De kenmerken van de bronnen uit de nieuwsberichten zullen dusdanig worden gecodeerd dat de resultaten vergelijkbaar zijn met Ericson *et al.* (1991) en Rennen (2000). Op deze wijze kunnen de veronderstellingen die zijn geformuleerd op basis van hun onderzoeken, worden bevestigd of ontkracht. Daarnaast worden ook de namen, zoals in het nieuwsbericht genoemd, genoteerd om vervolgens te gebruiken bij de kwalitatieve analyse, die in de volgende paragraaf wordt uitgelegd.

Allereerst worden de brontypen onderzocht. De nieuwsberichten worden gecodeerd op de aanwezigheid van de volgende brontypen: journalist van de organisatie, andere journalist, strafrecht, locale en nationale overheden, andere overheidsfuncties, particuliere onderneming, beroepsvereniging, politieke organisatie, maatschappelijke organisatie, individuen, ongespecificeerd of onbekend (Ericson *et al.*, 1991). Het brontype is van belang om de achtergrond van de bron duidelijk te maken en het geeft (deels) de belangen van de bron weer. Met de statistische toets

Cramer's V wordt de correlatiecoëfficiënt weergegeven, die aangeeft wat het verband is tussen de variabelen voor de hele kruistabel. De interpretatie van Cramer's V coëfficiënten (bijvoorbeeld een zwak, matig of sterk verband) is gebaseerd op wetenschappelijke informatie van Chass University Toronto (2009).

Daarnaast wordt vastgesteld wat voor soort kennis van de bron door de journalist wordt gepubliceerd. Dit kan zijn: primair (wat is er gebeurd?, bijvoorbeeld: "Amerikaanse media meldden dat AIG, de grootse verzekeraar ter wereld, bij de Fed heeft aangeklopt voor een noodkrediet van 40 miljard dollar."), secundair (waarom is het gebeurd?, bijvoorbeeld: waarom heeft AIG bij de Fed aangeklopt?), tertiair (hoe was het om...?, bijvoorbeeld: hoe was het om bij de Fed aan te kloppen?), evaluerend (bijvoorbeeld: was het goed of slecht om bij de Fed aan te kloppen?) of aanbevelend (bijvoorbeeld: wat moet de Fed nu doen?) (Ericson *et al.*, 1991). Daarnaast wordt een extra categorie toegevoegd die zowel primaire als evaluerende kennis combineert. Het is tenslotte mogelijk dat een bron voor meerdere typen kennis wordt gebruikt en dit wordt weergegeven. Ook hier worden de gegevens getoetst door middel van Cramer's V.

Op basis van de uitkomsten van de twee hierboven omschreven analyses, zal de informatie over brontypen en kennistypen worden gecombineerd, zodat meer duidelijk wordt over welk brontype wat voor soort kennis gebruikt wordt in de berichtgeving over de financiële crises. Bovendien worden de resultaten per dagblad gespecificeerd. De significantie van de verschillen die voortkomen uit de synchronische en diachronische vergelijkingen van de procentuele uitkomsten worden handmatig berekend, aangezien dit in SPSS niet mogelijk is, en toegevoegd als bijlagen. Dit alles geeft inzicht in de overeenkomsten en verschillen van het brongebruik van de verschillende dagbladen (synchronische analyses) en tussen de verschillende perioden (diachronische analyse).

4.5 Kwalitatieve analyse

Uit de analyse van de frames zal blijken of er in de berichtgeving over de financiële crises een dominant frame is en of er counterframes worden geboden. Het dominante of meest aanwezige frame wordt daarna specifiek onderzocht. Zoals uit het theoretisch kader blijkt, maken onderzoekers gebruik van generic frames of van issue-specific frames. Hier worden deze twee manieren van framingonderzoek gecombineerd. Dit is mogelijk wanneer de generic frames verder gespecificeerd kunnen worden in issue-specific frames. De issue-specific frames zijn, in dit onderzoek, dus eigenlijk een deductieve specificatie van het meest aanwezige generic frame.

Voor bijvoorbeeld het generic moraliteitsframe, kan dit als volgt worden gespecificeerd door middel van kwalitatief onderzoek. Wanneer het bericht vanuit een moreel perspectief wordt benaderd, kan worden aangegeven welke richting die boodschap op gaat. Bijvoorbeeld of iets goed of slecht is, of dat mensen optimistisch of juist pessimistisch moeten zijn. Dit geeft meer inzicht in het perspectief dat het dagblad of een buitenbron uitdraagt. Dit kan vervolgens worden verklaard door de achterliggende belangen van deze bronnen. Op deze wijze worden zowel de nadelen van het gebruik

van generic frames (te algemeen om inhoudelijk iets te zeggen) als van specific frames (niet vergelijkbaar met ander onderzoek vanwege het specifieke karakter) ondervangen.

Voor de kwalitatieve analyse van het meest aanwezige generic frame worden alle nieuwsberichten wederom onder de loep genomen. Deze op zichzelf staande onderzoeksmethode is gebaseerd op “het begrijpen van betekenissen van teksten” (p.19) uit Boeije (2005). In eerste instantie wordt door Boeije (2005) te volgen, gekeken naar thema's in de teksten. In dit geval zijn deze al aangeduid als generic frames. Binnen het thema wordt gezocht naar patronen. Op deze manier zullen bepaalde patronen binnen het generic frame naar voren komen, worden geïllustreerd en verder worden geanalyseerd. Alleen de perspectieven die met regelmaat aanwezig zijn en als een patroon kunnen worden gezien, worden in deze thesis beschreven.

Wanneer de patronen benoemd en geïllustreerd zijn, komen de daarin aanwezige bronnen en achterliggende belangen aan bod. Richardson (2007) geeft aan dat de wijze waarop aan bronnen wordt gerefereerd van invloed is op de wijze waarop deze bronnen worden gezien. Omdat de identiteit van personen bestaat uit verschillende aspecten, kan het zo zijn dat de persoon wel op een correcte wijze wordt beschreven, maar dat dit de achterliggende belangen juist wel of niet blootlegt.

Een voorbeeld hiervan is de bron George Paish in het bericht 'Beurscrisis te New York' (26 oktober 1929). Hij is zowel een Engelsman, als een journalist, 'Sir', internationale financier en een (bekende) econoom. Afhankelijk van de boodschap (of het frame) van het bericht wordt er door de journalist een keuze gemaakt. Dit wordt door Reisigl & Wodak in Richardson (2007) een *referential strategy* genoemd. Wanneer deze man als econoom wordt aangeduid oogt dit mogelijk objectiever dan wanneer hij wordt aangeduid als financier van een bepaald bedrijf.

Op basis van de verstrekte informatie over de bronnen in het nieuwsbericht en nadere informatie over de bronnen, worden de achterliggende belangen van de bronnen geanalyseerd. Zo wordt inzicht vergaard in het dominante perspectief (of meerdere) binnen het generic frame, de bronnen die een rol spelen in framing en in belangen die de bronnen mogelijk hebben bij het uitdragen van dit specifieke perspectief op het onderwerp. Deze kennis komt niet aan het licht wanneer deze thesis en het framingonderzoek zich zou beperken tot een afzonderlijke kwantitatieve framinganalyse van nieuwsberichten. Door middel van deze methoden, waarbij framing, brongebruik en de belangen worden gecombineerd, wordt een zo compleet mogelijk beeld getoond van framing van financiële crises en worden de onderzoeksvragen beantwoord.

5 KWANTITATIEVE RESULTATEN

In dit hoofdstuk worden allereerst de kwantitatieve resultaten van de generic framinganalyse besproken. Deze resultaten tonen aan in welke mate de vooraf bepaalde frames aanwezig zijn in de berichtgeving over de financiële crises. In hoeverre zijn er dominante en counterframes aanwezig? Vervolgens worden vergelijkingen gemaakt tussen de onderzochte dagbladen. Daarnaast wordt geanalyseerd in hoeverre het framegebruik van de dagbladen in de loop van de tijd is veranderd. Zijn er in de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 in *De Telegraaf* andere frames aanwezig dan in het *Algemeen Handelsblad*? Zijn er verschillen qua framing tussen de berichten uit *De Telegraaf* en *NRC Handelsblad* in 2008? Komen er in de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 andere frames voor dan in de berichtgeving over de financiële crisis van 2008? Deze aanpak leidt tot drie vergelijkingen.

Vervolgens wordt het brongebruik van beide dagbladen getoond en geanalyseerd. Hoeveel bronnen gebruiken de dagbladen? Welke brontypen worden er gebruikt? Wat voor soort kennis verstrekken deze bronnen? Primaire, secundaire, beschrijvende, evaluerende of aanbevelende kennis? Hierbij gaat het wederom om de overeenkomsten en verschillen tussen de twee onderzochte dagbladen per crisisperiode en de vergelijking tussen de bronnen in de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 en 2008. Ook hier worden per onderdeel drie vergelijkingen uitgewerkt.

5.1 Resultaten kwantitatief framingonderzoek

Om de aanwezigheid van frames in de berichtgeving over de financiële crises van 1929 en 2008 zichtbaar te maken, zijn in SPSS analyses uitgevoerd van de antwoorden op de framevragen. Hierbij zijn de variabelen (23 van de 24 framevragen, zie bijlage 2) voor de zes onderzochte frames geselecteerd als de 'within-subject' factoren. Vraag tien, die wordt gebruikt om het human interestframe aan te tonen, is uit de analyse verwijderd, omdat deze vraag geen enkele keer positief beantwoord kon worden en dus geen bijdrage levert aan het aantonen van de aanwezigheid van frames.¹⁰ De variabele voor de dagbladen uit de twee perioden (*De Telegraaf* 1929, *Algemeen Handelsblad* 1929, *De Telegraaf* 2008 en *NRC Handelsblad* 2008) zijn geselecteerd als 'between-subject' factor. Deze analyses hebben geresulteerd in de gemiddelde waarden van de aanwezigheid van frames per dagblad per periode zoals weergegeven in Tabel 2.

¹⁰ Het gaat om de vraag: "Bevat het verhaal visuele informatie dat gevoelens van woede, empathie, sympathie of medelijden oproept?". De database van LexisNexis bevat geen visueel materiaal en dit zou leiden tot vertekende resultaten. Daarom is deze vraag buiten beschouwing gelaten in de kwantitatieve analyse.

Tabel 2.
Frames in de berichtgeving over de financiële crises van 1929 en 2008

Dagblad	Economische gevolgen- frame		Crisisframe		Verantwoorde- lijkheidsframe		Human interestframe		Conflictframe		Moraliteits- frame		N
1929													
<i>De Telegraaf</i>	0,42	(0,05)	0,37	(0,04)	0,19	(0,03)	0,05	(0,03)	0,07	(0,02)	0,11	(0,02)	38
<i>Algemeen Handelsblad</i>	0,45	(0,04)	0,36	(0,04)	0,10	(0,02)	0,12	(0,03)	0,01	(0,02)	0,04	(0,02)	45
2008													
<i>De Telegraaf</i>	0,56	(0,04)	0,25	(0,04)	0,15	(0,02)	0,07	(0,03)	0,06	(0,02)	0,01	(0,01)	52
<i>NRC Handelsblad</i>	0,65	(0,04)	0,44	(0,04)	0,23	(0,03)	0,14	(0,03)	0,06	(0,02)	0,01	(0,02)	44
Totaal ^a	0,53	(0,04)	0,35	(0,04)	0,17	(0,02)	0,09	(0,03)	0,05	(0,02)	0,04	(0,02)	179

Noot. Gemiddelde waarden van framing met de bijbehorende standaarddeviaties tussen haakjes. Waarden gecorrigeerd door Bonferroni 'confidence interval adjustment'.

^a De totale waarden zijn de gemiddelde waarden van de aanwezigheid van de frames in alle dagbladen en perioden.

Tabel 2 toont allereerst dat alle frames aanwezig zijn in beide dagbladen en in beide perioden. Er is dus een diversiteit aan frames aanwezig. Daarnaast valt af te lezen dat voor allebei de dagbladen in beide perioden geldt dat het *economische gevolgenframe* in vergelijking met de andere frames het meest aanwezig is. Met betrekking tot het economische gevolgenframe zijn er ook verschillen waarneembaar (zie ook bijlage 3).¹¹ Zo wordt dit frame in de berichtgeving over de financiële crisis van 2008 nog vaker gebruikt dan in de berichtgeving over de financiële crisis van 1929, waarbij het verschil tussen *NRC Handelsblad* en de twee dagbladen uit 1929 significant is. Wanneer de twee dagbladen per periode worden vergeleken blijkt dat er geen significante verschillen zijn. Met andere woorden, de aanwezigheid van het economische gevolgenframe wordt per financiële crisis niet significant anders gebruikt in *De Telegraaf* dan in het *Algemeen Handelsblad* of *NRC Handelsblad*.

Het tweede meest aanwezige frame in de berichtgeving over zowel de financiële crisis van 1929 als de financiële crisis van 2008 is het (aan de generic frames van Semetko & Valkenburg (2000) toegevoegde) *crisisframe*. Tussen het gebruik van dit frame in de berichtgeving van de financiële crisis van 1929 in *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* zijn geen significante

¹¹ De significantie van de verschillen staan in de bijlage 3. Vanwege de omvang van de tabellen is hiervoor gekozen. Het is namelijk niet mogelijk om de significantie van de verschillen in één tabel weer te geven, omdat er per frame drie verschillende vergelijkingen worden gemaakt (twee synchronische en een diachronische). In de tekst wordt steeds aangegeven of de verschillen significant zijn.

verschillen waarneembaar. In de berichten over de financiële crisis van 2008 is dit frame in *NRC Handelsblad* wel significant vaker aanwezig dan in *De Telegraaf*. Uit de diachronische vergelijking kan geen eenduidige conclusie worden getrokken. Er kan niet gesteld worden dat het crisisframe in 2008 vaker of minder vaak aanwezig is dan in 1929.

Het derde meest aanwezige frame is het verantwoordelijkheidsframe, waarbij een partij als oorzaak of als mogelijke oplossing wordt aangeduid. Tussen *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* of *NRC Handelsblad* zijn in zowel 1929 als 2008 geen significante verschillen. Over het verschil tussen de berichten over de financiële crisis van 1929 en 2008 kan geen uitsluitel worden gegeven, aangezien het verschil alleen significant is voor het *Algemeen Handelsblad* en *NRC Handelsblad*. Gemiddeld gezien wordt dit frame qua aanwezigheid gevolgd door het human interestframe, conflictframe en als minst aanwezige het moraliteitsframe. Onder de dagbladen en tussen de twee crisisperiodes zijn wel onderlinge verschillen waar te nemen voor deze overige frames, maar vanwege de beperkte aanwezigheid van deze frames zal hier niet verder op in worden gegaan.

Uit de bovenstaande resultaten blijkt dat er niet één dominant frame en niet één counterframe aanwezig is. Met andere woorden, er worden verschillende perspectieven gebruikt om verslag te doen van de financiële crises. De drie meest aanwezige frames geven het eerder beschreven verloop van een financiële crisis weer. Bij het verantwoordelijkheidsframe gaat het erom wie de crisis of een negatieve ontwikkeling binnen de crisis heeft veroorzaakt en/of wie dit vervolgens kan oplossen. Het crisisframe geeft de volgende stap, het huidige perspectief op de crisis, weer. Tot slot geeft het economische gevolgenframe, zoals de naam al zegt, de financiële of economische gevolgen van hetgeen er is gebeurd (de crisis of een negatieve ontwikkeling daarbinnen) weer.

Samengevat geven deze kwantitatieve resultaten een globaal beeld over de perspectieven van waaruit de financiële crises worden beschreven. Het blijkt dat er slechts in beperkte mate grote en eenduidige verschillen aanwezig zijn, wanneer de twee synchronische vergelijkingen (tussen de populaire krant en de kwaliteitskrant in 1929 en in 2008) of een diachronische vergelijking (tussen de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 en 2008) worden gemaakt. Het is mede daarom interessant om nader onderzoek uit te voeren naar de specifieke inhoud van deze frames en de bronnen van deze frames. Daarom wordt nu vervolgd met een kwantitatieve analyse van de bronnen en daarna wordt de verkregen informatie kwalitatief geanalyseerd.

5.2 Resultaten kwantitatieve bronanalyse

In het programma SPSS zijn in totaal 441 bronnen geanalyseerd die gevonden zijn in de berichtgeving over de financiële crises van 1929 en 2008. De kruistabellen die hiervoor zijn gebruikt en hierna worden weergegeven, bevatten de resultaten over de verschillende aanwezige brontypen en typen kennis van de bronnen.

Tabel 3.
Aantal bronnen in de berichten over de financiële crises per dagblad

		Aantal bronnen ^a	Aantal bronnen per aantal woorden ^b
1929	<i>De Telegraaf</i>	39	0,16
	<i>Algemeen Handelsblad</i>	46	0,28
2008	<i>De Telegraaf</i>	45	0,23
	<i>NRC Handelsblad</i>	54	0,18
Totaal		181	0,20

Noot. Onderzoekperiode 1929 is 25/10/1929 – 03/11/1929 en onderzoekperiode 2008 is 15/09/2008 – 24/09/2008.

^a Tweede kolom toont het absolute aantal bronnen inclusief de journalist van de organisatie als bron. ^b Derde kolom geeft het aantal bronnen per aantal woorden die besteed zijn aan de berichtgeving over de financiële crisis weer, vermenigvuldigt met 100.

Zoals de absolute getallen in de derde kolom van Tabel 3 duidelijk maken, hebben de dagbladen niet in dezelfde mate gebruik gemaakt van bronnen in hun berichtgeving. In absolute aantallen maakt *NRC Handelsblad* in 2008 het meest gebruik van bronnen en *De Telegraaf* in 1929 het minst. In relatie tot het aantal woorden dat de dagbladen hebben gewijd aan de twee financiële crises, gebruikt *De Telegraaf* in 2008 echter de meeste bronnen en *NRC Handelsblad* in 2008 het minste.

5.2.1 Brontypen

Tabel 4 laat de verschillende brontypen zien en toont de mate waarin deze brontypen per dagblad en per periode zijn gebruikt. Deze indeling van brontypen is gebaseerd op Ericson *et al.* (1991) en zoals verwacht komen bronnen uit het strafrecht niet of nauwelijks voor in de berichtgeving over de financiële crises (voor de volledigheid zijn deze toch in het onderzoek opgenomen). Uit de Tabel 4 blijkt bovendien dat politieke organisaties, maatschappelijke organisaties en individuen (burgers) niet om hun mening is gevraagd. De tabellen met de significantie van de verschillen, zoals hieronder toegelicht, zijn te vinden in bijlage 4.

Tabel 4.
Brontypen per dagblad

Brontypen	<i>Algemeen</i>				<i>NRC Handelsblad</i>			
	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>Handelsblad 1929</i>		<i>De Telegraaf 2008</i>		<i>2008</i>	
	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a
Journalist van de organisatie	27	25,2%	35	44,9%	48	33,8%	40	34,8%
Andere journalist	10	9,3%	15	19,2%	7	4,9%	5	4,3%
Strafrecht	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Nationale en lokale overheden	2	1,9%	1	1,3%	10	7,0%	23	20,0%
Andere overheidsfunctie	2	1,9%	1	1,3%	12	8,5%	15	13,0%
Bedrijfsleven	37	34,6%	13	16,7%	42	29,7%	17	14,8%
Beroepsvereniging	0	0,0%	1	1,3%	2	1,4%	0	0,0%
Politieke organisatie	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Individueel	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Ongespecificeerd	18	16,8%	9	11,5%	18	12,7%	14	12,2%
Onbekend	11	10,3%	3	3,8%	3	2,1%	1	0,9%
Totaal	107	100%	78	100%	142	100%	115	100%

Noot. Cramer's V is significant op 0,001 niveau met een waarde van 0,269. Dit duidt op een matige maar significante relatie tussen de twee nominale variabelen.

^a Percentages zijn per dagblad per periode.

Wederom kunnen twee synchronische vergelijkingen en een diachronische vergelijking worden gemaakt voor de Nederlandse dagbladen. Uit de synchronische vergelijking tussen de gebruikte brontypen door *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* in 1929 blijkt dat er een significant verschil is in de aanwezigheid van de journalist zelf als bron. Het *Algemeen Handelsblad* maakt hier aanzienlijk vaker gebruik van dan *De Telegraaf*. *De Telegraaf* maakt in 1929 juist significant vaker gebruik van bronnen uit de zakenwereld dan het *Algemeen Handelsblad*. Met betrekking tot de overige brontypen zijn er geen verdere significante verschillen tussen deze twee dagbladen. Uit de andere synchronische vergelijking voor 2008 blijkt dat *De Telegraaf* wederom significant vaker gebruik maakt van bronnen uit het bedrijfsleven. Daarnaast maakt *NRC Handelsblad* weer vaker gebruik van bronnen uit de lokale, nationale en Europese overheid.

De diachronische vergelijking toont dat de berichten over de financiële crisis van 2008 aanzienlijk (en significant) meer bronnen vanuit de overheidssector bevatten. Zowel ambtenaren uit de lokale, nationale en Europese overheid als ambtenaren uit een andere overheidsinstelling worden vaker in de berichtgeving over een financiële crisis weergegeven. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om "eurocommissaris Neelie Kroes", "Minister Paulson van Financiën", "minister van Financiën Wouter

Bos” of “een woordvoerder van de Nederlandsche Bank”. Verder zijn er geen eenduidige verschillen qua brontypen aanwezig in de berichtgeving over de financiële crises van 1929 en 2008.

5.2.2 Type kennis

Naast de aanwezigheid van verschillende brontypen is ook het type kennis van deze bronnen geanalyseerd. Hiervoor zijn de vijf opzichzelfstaande categorieën van primaire, secundaire, beschrijvende, evaluerende en aanbevelende kennis onderscheiden en hier is bovendien nog een gecombineerde categorie aan toegevoegd. Al snel is tijdens het onderzoek namelijk gebleken dat een bron met regelmaat voor meerdere typen kennis geeft. Hierbij gaat het om de combinatie van primaire kennis (wat is er gebeurd?) en evaluerende kennis (is het goed of slecht wat er gebeurd is?).¹² Als voorbeeld staat Minister Paulson van Financiën in *NRC Handelsblad* geciteerd en verklaart hij wat er gebeurd is:

“Deze niet liquide leningen verstopten het systeem en belemmeren banken met het uitgeven van nieuwe, wel productieve leningen”

Deze primaire kennis wordt gevolgd door een evaluatie van de hulpmaatregelen die als gevolg van de gebeurtenissen zoals hierboven verklaard, zijn aangekondigd:

“Toch ben ik ervan overtuigd dat deze maatregelen de belastingbetaler uiteindelijk minder kosten dan het alternatief, namelijk een voortgaande reeks van faillissementen en bevroren kredietmarkten, waardoor de economie niet meer kan functioneren”

Deze evaluatie van de voorgestelde maatregelen wordt gerekend tot het type evaluerende kennis. Aangezien het ene type kennis niet als belangrijker kan worden gezien dan het ander, zijn beide in deze analyse meegenomen.

¹² Eenmaal komt een combinatie van primaire en aanbevelende kennis voor in de berichtgeving over de financiële crises, hier is echter geen aparte categorie voorgemaakt vanwege de niet-significante betekenis van deze bevinding.

Tabel 5.
Type kennis van bronnen per dagblad

Type kennis	<i>Algemeen</i>						<i>NRC Handelsblad</i>	
	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>Handelsblad 1929</i>		<i>De Telegraaf 2008</i>		<i>2008</i>	
	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a
Primair	49	45,8%	38	48,7%	60	42,3%	46	40,0%
Secundair	1	0,9%	3	3,8%	1	0,7%	0	0,0%
Beschrijvend	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	1,7%
Evaluerend	32	29,9%	14	17,9%	57	40,1%	35	30,4%
Aanbevelend	3	2,8%	6	7,7%	3	2,1%	6	5,2%
Primair en evaluerend	22	20,6%	17	21,8%	21	14,8%	26	22,6%
Totaal	107	100%	78	100%	142	100%	115	100%

Noot. Cramer's V is niet significant op 0,05 niveau met een waarde van 0,147. Dit zwakke verband wordt verklaard door lage verklarende waarden bij de categorieën 'secundair', 'beschrijvend' en 'aanbevelend'.

^a Percentages zijn per dagblad.

Voor het type kennis van de bronnen lijken in Tabel 5 op het eerste gezicht weinig verschillen te zijn, zowel in de synchronische vergelijking als in de diachronische vergelijkingen. Bijlage 5 geeft de hieronder beschreven significantie van de verschillen weer. Hieruit blijkt dat er alleen een significant verschil is tussen het *Algemeen Handelsblad* en *NRC Handelsblad*, waarbij in 2008 meer evaluerende kennis is gepubliceerd dan in 1929. Er kan echter geen algemene uitspraak worden gedaan voor de diachronische vergelijking tussen de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 en de financiële crisis van 2008.

5.2.3 Typen kennis per brontype

De analyse van kennistypen gaf weinig relevante informatie weer met betrekking tot synchronische en diachronische vergelijkingen. Ook was Cramer's V niet significant. De in de analyse betrokken kennistypen zijn in te beperkte mate aanwezig in de datacollectie. Wanneer de informatie over kennistypen per dagblad echter verder wordt gespecificeerd per brontype blijkt dat dit wel relevante informatie bevat. In de Tabel 6 staan de resultaten hiervan weergegeven. Vanwege de te beperkte aanwezigheid van 'secundaire', 'beschrijvende' en 'aanbevelende' kennis, zijn deze verwijderd. Verder zijn de aantallen uit de categorie 'primair en evaluerend' toegevoegd aan de aparte categorieën 'primair' en 'evaluerend'. Daarnaast zijn de brontypen die niet relevant bleken voor dit onderzoek (zie Tabel 4) ook geëlimineerd.

Tabel 6.
Type kennis van bronnen per type bron per dagblad

Type kennis per type bron	<i>De Telegraaf</i> 1929 percentage ^a	<i>Algemeen</i> <i>Handelsblad</i> 1929 percentage ^a	<i>De Telegraaf</i> 2008 percentage ^a	<i>NRC</i> <i>Handelsblad</i> 2008 percentage ^a
Primair				
Journalist van de organisatie	33,8%	59,6%	59,3%	52,8%
Andere journalist	11,3%	21,1%	7,4%	5,6%
Nationale en lokale overheden	1,4%	0,0%	2,5%	9,7%
Andere overheidsfunctie	1,4%	0,0%	3,7%	9,7%
Bedrijfsleven	40,8%	10,5%	19,8%	11,1%
Ongespecificeerd	8,5%	7,0%	6,2%	11,1%
Onbekend	2,8%	1,8%	1,2%	0,0%
Totaal	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Evaluerend				
Journalist van de organisatie	23,6%	51,6%	10,3%	41,0%
Andere journalist	10,9%	9,7%	0,0%	1,6%
Nationale en lokale overheden	1,8%	3,2%	7,7%	26,2%
Andere overheidsfunctie	3,6%	3,2%	11,5%	11,5%
Bedrijfsleven	23,6%	12,9%	47,4%	11,5%
Ongespecificeerd	20,0%	16,1%	17,9%	6,6%
Onbekend	16,4%	3,2%	2,6%	1,6%
Totaal	100,0%	100,0%	97,4%	100,0%

Noot. Cramer's V voor primaire kennis is significant op 0,001 niveau met een waarde van 0,269. Cramer's V voor evaluerende kennis is significant op 0,001 niveau met een waarde van 0.384. Dit duidt op een respectievelijk matige en sterke significante relatie tussen de twee nominale variabelen.

^a Percentages zijn per dagblad.

In tegenstelling tot Ericson *et al.* (1991) is ervoor gekozen om het type kennis dat voorkomt in de berichten te specificeren per brontype per dagblad. Op deze manier wordt de structuur van het brongebruik per dagblad duidelijk.¹³ Dit beantwoordt bijvoorbeeld de vraag: wie biedt een significant deel van de primaire kennis in de berichtgeving van een bepaald dagblad? Dit zegt vervolgens ook iets over wie invloed heeft op *framing* in dit dagblad. Op basis van deze informatie worden

¹³ Ericson *et al.* (1991) hebben de primaire kennis per brontype weergegeven. Zij hebben echter alleen per brontype weergegeven wat het percentage aan primaire kennis is (het overige percentage is andere kennis). Hierdoor kan er niets over het brongebruik per dagblad worden gezegd. Ook heeft deze methode als nadeel dat wanneer er bijvoorbeeld slechts één bron van een beroepsvereniging voorkomt in een dagblad en dit primaire kennis is, er 100 procent komt te staan. Dit zegt echter weinig.

synchronische en diachronische vergelijkingen gemaakt, waarvan de hieronder beschreven significantie is weergegeven in bijlage 6.

Tabel 6 laat allereerst zien dat bij een synchronische vergelijking van de berichtgeving over de financiële crisis in 1929 een significant verschil bestaat met betrekking tot de rol van de journalist zelf. In meer dan de helft van de gevallen verstrekt de journalist zelf de primaire en evaluerende kennis in het *Algemeen Handelsblad*, dit percentage ligt voor *De Telegraaf* een stuk lager (33,8 procent). Een ander opvallend verschil is dat *De Telegraaf* significant vaker namens iemand uit het bedrijfsleven de primaire kennis levert. Daarnaast is de evaluerende kennis in *De Telegraaf* significant vaker afkomstig van een onbekende bron.

Uit de synchronische vergelijking voor de berichtgeving van de financiële crisis van 2008 blijkt dat er een opvallend verschil is tussen de twee dagbladen qua bron van de evaluerende kennis. In *NRC Handelsblad* wordt bijna de helft van deze informatie verstrekt door de journalist zelf, terwijl dit in *De Telegraaf* in ongeveer gelijke mate door zakenmensen wordt gedaan. Ook gebruikt *NRC Handelsblad* aanzienlijk vaker functionarissen of ambtenaren van de nationale of lokale overheid als bron. Daarnaast komt het in *De Telegraaf* significant vaker voor dat de bron van evaluerende kennis ongespecificeerd is. Termen als “een analist”, “een geroutineerde handelaar” en “een zegsman” worden daar vermeld zonder verdere specificatie van naam of organisatie.

De diachronische vergelijking van de berichtgeving over de financiële crises van 1929 en 2008 laat geen eenduidige verschillen zien. Tussen het brongebruik door *De Telegraaf* in 1929 en 2008 zijn significante verschillen aanwezig en dit geldt ook voor de vergelijking tussen het *Algemeen Handelsblad* en *NRC Handelsblad*. Echter komen de verschillen tussen de dagbladen uit 1929 en 2008 niet met elkaar overeen en kan er geen algemene verandering worden vastgesteld tussen de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 en de financiële crisis van 2008.

5.2.4 Brontransparantie

Uit alle analyses tot nu toe (een minieme uitzondering daargelaten) is gebleken dat de brontypen ‘ongespecificeerd’ en ‘onbekend’ in de loop van de tijd zijn afgenomen. In Tabel 7 volgen de exacte resultaten die voortvloeien uit de analyse van brontransparantie. De significantie van de hieronder beschreven verschillen zijn toegevoegd in bijlage 7.

Tabel 7.
Brontransparantie per dagblad

Brontransparantie	Algemeen						NRC Handelsblad	
	De Telegraaf 1929		Handelsblad 1929		De Telegraaf 2008		2008	
	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a	Aantal	Percentage ^a
Naam en organisatie	6	5,6%	5	6,4%	40	28,2%	59	51,3%
Alleen naam	12	11,2%	7	9,0%	23	16,2%	14	12,2%
Alleen organisatie	44	41,1%	23	29,5%	40	28,2%	30	26,1%
Geen naam en geen organisatie	45	42,1%	43	55,1%	39	27,5%	12	10,4%
Totaal	107	100%	78	100%	142	100%	115	100%

Noot. Cramer's V is significant op 0,001 niveau met waarde van 0,277. Dit duidt op een matige maar significante relatie tussen de twee nominale variabelen.

^a Percentages zijn per dagblad.

De vergelijking tussen *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* in 1929 laat geen significante verschillen zien. Wel is het opvallend dat beide dagbladen in 42,1 en 55,1 procent van de gevallen zowel geen naam als organisatie weergeven. In 2008 zijn er wel significante verschillen tussen de dagbladen aanwezig. *NRC Handelsblad* vermeldt significant vaker zowel de naam als de organisatie van de bron (51,3 procent ten opzichte van 28,2 procent) en *De Telegraaf* vermeldt vaker helemaal geen informatie over de naam of organisatie van de bron (27,5 procent ten opzichte van 10,4 procent). De verklaring voor een aanzienlijk deel van dit feit is dat *NRC Handelsblad* met grote regelmaat zowel de eigen organisatie (bijvoorbeeld "door onze correspondent" en naam van de journalist (bijvoorbeeld "Freek Staps") vermeldt en *De Telegraaf* vaker spreekt over bijvoorbeeld "een analist".

In de loop van de tijd kan van beide dagbladen gesteld worden dat zij transparanter zijn geworden wat betreft bronvermelding. Alleen al de vermelding van de naam van de journalist die het bericht schrijft, was zeldzaam in 1929. Bij *De Telegraaf* is het percentage voor 'geen naam en organisatie' gedaald van 42,1 naar 27,5 procent en is 'naam en organisatie' gestegen van 5,6 naar 28,2 procent. De resultaten tonen dat de vermelding van 'geen naam en organisatie' in *NRC Handelsblad* is gedaald van 55,1 naar 10,4 procent en vermelding van 'naam en organisatie' is gestegen van 6,4 naar 51,3 procent. De diachronische vergelijking laat dus zien dat de brontransparantie is toegenomen.

De resultaten van de kwantitatieve analyses van framing en brongebruik in de Nederlandse dagbladen die in dit hoofdstuk zijn weergegeven, hebben de basis gelegd voor nader kwalitatief onderzoek. Het economische gevolgenframe blijkt het meest aanwezig te zijn in beide dagbladen en in de berichtgeving over beide financiële crises. Daarom wordt dit frame inhoudelijk verder onderzocht, en

worden de tot nu toe onzichtbare patronen duidelijk gemaakt. Daarbij komen ook de aanwezige bronnen aan bod en wordt dit besproken in het licht van de achterliggende belangen van dagbladen en bronnen.

Op basis van de kwantitatieve resultaten kunnen verschillende veronderstellingen worden gedaan voor het kwalitatieve onderzoek. De kwantitatieve resultaten kunnen echter niet één op één worden overgenomen als veronderstellingen, maar uitdrukkelijke resultaten kunnen wel als veronderstellingen dienen. Zo blijkt dat de journalist zelf en vertegenwoordigers van bedrijven voornamelijk primaire en evaluerende kennis verstrekken. De aanwezigheid van deze bronnen kan worden verondersteld voor het kwalitatieve onderzoek en dat zij een rol spelen in framing. Daarnaast wordt verondersteld dat het brongebruik en de achterliggende belangen van deze bronnen beter aantoonbaar zijn voor de berichten uit 2008 dan uit 1929.

6 KWALITATIEVE RESULTATEN

In dit hoofdstuk volgen de resultaten van het kwalitatieve onderzoek naar het generiek economische gevolgenframe. De aanwezigheid van dit generiek frame is geconstateerd wanneer de economische gevolgen van de financiële crises tot uiting komen of de dagbladen schrijven over de economische gevolgen van maatregelen die zijn genomen met betrekking tot de financiële crises. Daarnaast behelst dit frame specifieke uitspraken over de gevolgen voor een bepaald bedrijf of een bepaalde sector (zoals banken), de mogelijke gevolgen van het wel of niet ondernemen van actie of over korte termijn gevolgen voor de beurs. Deze diversiteit aan ‘soorten’ economische gevolgen geeft aan dat het algemene perspectief specifiekere perspectieven biedt om het onderwerp financiële crises te benaderen. In deze thesis is ervoor gekozen om een kwalitatieve beschrijving van de algemene economische gevolgen te onderzoeken en om de bronnen en achterliggende belangen die hierin een rol kunnen spelen aan het licht te brengen.

In de uiteenzetting van de kwalitatieve resultaten zal een andere volgorde worden aangehouden dan in de weergave van de kwantitatieve resultaten vanwege het omvangrijke karakter van de kwalitatieve resultaten. Om die reden zullen de dominante patronen en tegengeluiden die deel uitmaken van het economische gevolgenframe per dagblad worden gepresenteerd. Zoals in de paragraaf kwalitatieve analyse in het hoofdstuk Methoden is uitgelegd, is een patroon aanwezig wanneer in meerdere uitingen onder dezelfde noemer kunnen worden geplaatst. Bij de illustratie van de patronen wordt ook aangegeven door welke bronnen de specifieke frames zijn geconstrueerd en wat de achterliggende belangen van deze bronnen kunnen zijn. Tussendoor worden de twee synchronische vergelijkingen en de diachronische vergelijking gemaakt.

6.1 De Telegraaf 1929

Binnen het economische gevolgenframe dat in de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 in *De Telegraaf* aanwezig is, zijn twee patronen zichtbaar die elkaar in de loop van de tijd afwisselen. Het ene patroon biedt het perspectief dat er grote economische gevolgen zullen zijn en het andere patroon biedt het perspectief dat dit juist niet zal gebeuren. Deze twee verschillende perspectieven worden hier geïllustreerd en geanalyseerd. Het eerste dominant aanwezige patroon omvat de boodschap dat er *grote economische gevolgen* te wachten staan.

“... doch Paish verklaarde, dat de schulden betrekkelijk onbeteekenend zijn in vergelijking met de huidige crisis, welke daarmede niet heeft uit te staan. De huidige crisis is veel omvangrijker en van veel meer beteekenis dan het schuldenvraagstuk, het beteekent een financieele desorganisatie over de geheele wereld.” (Eigen tel., 1929c, 26 oktober).

Bronnen: journalist van *De Telegraaf* en “Paish”

“De algemeene indruk is, dat de zakenwereld een gedrukte stemming zal vertoonen, nu een zoo ernstige financieele depressie is ingetreden. De eerste berichten wijzen er op, dat de omzetten in den kleinhandel aanzienlijk in omvang zijn gedaald. Dit geldt speciaal voor den handel in luxe-artikelen. De koopkracht van een groot gedeelte van het publiek was in de laatste jaren verhoogd door het extra inkomen, dat men verkreeg uit speculaties, zoodat een nieuwe tendenz op de markt een algemeenen terugslag ten gevolge zal hebben.” (Eigen tel., 1929a, 29 oktober).

Bron: journalist van *De Telegraaf*

“Het is moeilijk vol te houden, dat het hier alleen papieren verliezen betreft. Inderdaad is aan den nationalen rijkdom van het land een ernstigen knak toegebrachte en de officieele verklaringen en communiqués hebben dan ook den optimistischen toon geheel laten varen. Een terugslag van de beurscrisis op het economisch leven in de Vereenigde Staten moet onvermijdelijk worden geacht.” (Onbekend, 1929c, 31 oktober).

Bron: journalist van *De Telegraaf*

“Meer en meer gaat men er echter aan twifelen, dat de huidige beurscrisis geheel op zichzelf staat en geen verdere gevolgen met zich zal brengen voor het bedrijfsleven.” (Onbekend, 1929b, 1 november).

Bron: journalist van *De Telegraaf*

Of de terugslag, welke ongetwijfeld van de beurscrisis op het economische leven zal uitgaan, door de discontoverlaging in belangrijke mate zal worden gereduceerd, is moeilijk te zeggen. Indien de teekenen niet bedriegen, staat deze beurscrisis niet op zichzelf en is zij wellicht als voorloopster van een algemeene economische crisis te beschouwen. (N.T.A., 1929, 1 november).

Bron: “N.T.A.”

De voorspelling van negatieve gevolgen voor de economie wordt in *De Telegraaf* voor het eerst uitgesproken door George Paish. Dit is een Engelse econoom en statisticus, die meerdere boeken publiceerde over economische problemen (Encarta, 2009). De andere uitspraken komen veelal van journalisten (van *De Telegraaf* en het Nederlandsch Telegraaf-Agentschap). Hierbij worden termen als ‘men’ en ‘de algemeene indruk’ gebruikt om meer gewicht te geven aan hun economische voorspellingen. Deze uitspraken houden verband met nieuwswaarden die de nieuwsberichten aantrekkelijk maken voor het publiek. In dit geval gaat het in belangrijke mate om de nieuwswaarde ‘ongebruikelijkheid’, aangezien deze voorspellingen niet in lijn liggen met de jaren van economische voorspoed na de Eerste Wereldoorlog.

Daarnaast zijn er ook bronnen die het perspectief uitdragen dat de gebeurtenissen geen gevolgen zullen hebben voor de economie of stellen dat zij dit zeer onwaarschijnlijk achten. Bovendien wordt benadrukt dat de huidige situatie stabiel en gezond is. De nadruk ligt hier dus niet op grote

economische gevolgen maar juist op de afwezigheid hiervan. Dit perspectief wordt hier benoemd als het *uitblijven van economische gevolgenpatroon*.

“Hij [president Hoover] prees de tendenz naar hoge loonen en vermeerderde productie per arbeider en ziet in de toekomst een grooteren omvang der productie gepaard met juiste verdeling. Schwab, president van de Bethlehem Steel Corp., voorspelt een voortduren en uitbreiden van de huidige welvaart van het land.” (Eigen tel., 1929a, 26 oktober).

Bronnen: journalist van *De Telegraaf*, president Hoover en “Schwab, president van de Bethlehem Steel Corp.”

“Lamont heeft heden verklaard, dat nu Hoover het een en ander heeft gezegd, hij zelf eigenlijk zijn voorgenomen mededeelingen voor de radio niet behoefde te doen. Het was z. i. nu wel duidelijk, dat men in officieele kringen een economische depressie als gevolg van de koersdalingen ter beurse voor zeer onwaarschijnlijk hield.” (Reuter, 1929, 27 oktober).

Bronnen: “Reuter” en “Lamont”

“Evenwel gaf hij [president Hoover] nog laat op den avond aan den plaatsvervangenden minister van Handel, Julius Klein, die tot zijn vertrouwenslieden behoort, opdracht, voor de radio een rede te houden, waarin de nadruk werd gelegd op de stabiliteit der economische verhoudingen en de krach aan de beurs als minder ernstig werd bestempeld.” (Eigen tel., 1929b, 31 oktober).

Bronnen: journalist van *De Telegraaf* en “plaatsvervangenden minister van Handel Julius Klein”

“Over het algemeen schijnt het dat de handel en de industrie zich op gematigde wijze aanpassen aan de reactie op den buitengewoon gunstigen toestand van de laatste maanden, waarbij de factoren niet wijzen op een drastische daling in het welvaartspeil. De bedrijvigheid in het economisch leven schijnt zelfs in haar geheel genomen niet lager te zijn, en is misschien iets hooger dan die van een jaar geleden.” (Onbekend, 1929, 2 november).

Bron: journalist van *De Telegraaf*

“Het optimisme van hen, die van meening waren, dat door de voortdurende ontwikkeling van het economisch leven depressies en crises voortaan tot het verleden zouden behooren, is ongetwijfeld voorbarig. Het jaar 1920 ligt nog niet ver genoeg achter ons om de juistheid van deze bewering te hebben kunnen aantonen. Anderzijds echter dient er op gewezen te worden, dat er geen factoren zijn aan te wijzen, waaruit met eenige zekerheid voor de eerstkomende maanden een ernstige depressie in het bedrijfsleven zou kunnen voorspeld worden.” (Onbekend, 1929, 2 november).

Bron: journalist *De Telegraaf*

Opvallend is dat de bronnen van deze uitspraken veelal vanuit de Amerikaanse overheid en zakenleven komen. Hoover had als President van de Verenigde Staten belang bij terugkerende rust

en een groeiende economie. Ook Charles Schwab, president van de Bethlehem Steel Corporation en Thomas Lamont van J.P. Morgan and Company (Encarta, 2009) hadden achterliggende belangen vanuit het bedrijfsleven (respectievelijk de staalindustrie en de bankensector) bij een herstel van de koersval, hooggewaardeerde aandelen en een gezonde economie.

6.2 Algemeen Handelsblad 1929

Het specifieke perspectief op de economische gevolgen in het *Algemeen Handelsblad* duidt op *grote economische gevolgen*. Deze uitingen van voorspellingen volgden enkele dagen na het begin van de financiële crisis van 1929 en zien er als volgt uit.

“Wij hebben reeds in ons weekoverzicht voorzichtig de meening uitgesproken, dat zulk een beurscrisis op den economischen toestand nauwelijks zonder invloed kan blijven. De jongste debacle heeft ons in deze meening versterkt.” (Onbekend, 1929a, 29 oktober).

Bron: journalist van *Algemeen Handelsblad*

“Het zakenleven gaat een belangrijk mindere bedrijvigheid tegemoet gedurende eenige maanden.” (Eigen tel., 1929, 30 oktober)

Bron: journalist van *Algemeen Handelsblad*

“Van financiële moeilijkheden werd tot nu toe op een enkele firma na niets vernomen, maar het kan bijna niet uitblijven, dat deze gebeurtenissen een ernstigen nasleep zullen hebben.” (Onbekend, 1929c, 30 oktober).

Bron: journalist van *Algemeen Handelsblad*

“Men ging overwegen, dat een beurscrisis als deze, die alle buitenlandsche beurzen heeft aangetast, maar die toch voornamelijk in Amerika heeft gewoed, niet zonder gevolgen kan blijven wat betreft den algemeenen gang van zaken, ook begon de hierboven vermelde staking van betaling thans haar invloed te doen gelden en allengs werd de markt minder vast.” (Onbekend, 1929b, 30 oktober).

Bron: journalist van *Algemeen Handelsblad*

“In haar jongste maandbericht houdt de Guaranty Trust Co. of New York zich o.a. bezig met den vermoedelijken invloed van de beurscrisis op het zakenleven. Zij wijst er op, dat een sterke daling der fondsenkoersen gewoonlijk een overdreven ongunstige uitwerking heeft op den algemeenen handelstoestand, zoowel door een vermindering van de koopkracht als doordien hierdoor het vertrouwen van verbruikers en zakenlieden wordt geschokt.” (Onbekend, 1929a, 2 november).

Bronnen: journalist van *Algemeen Handelsblad* en “Guaranty Trust Co. of New York”

Deze uitlatingen zijn veelal gedaan door de journalisten van het *Algemeen Handelsblad*. Zij hebben hun eigen evaluerende kennis tot uiting gebracht en hebben dit willen versterken door ‘wij’ te zeggen

of te stellen dat 'men' deze mening is toegedaan. Ook wordt het maandbericht van de Guaranty Trust Co. aangehaald om te benadrukken dat er negatieve gevolgen voor de economie kunnen zijn. Hierbij gaat het om de 'gewoonlijke' gevolgen voor de 'algemeenen handelstoestand'. De context van deze informatie in het maandbericht wordt echter niet duidelijk gemaakt, dus kunnen de achterliggende belangen van de Guaranty Trust Co. hier niet worden verondersteld. De journalist van dit bericht gebruikt het maandbericht van het bedrijf in ieder geval om zijn eigen denkbeelden te ondersteunen.

Daarnaast zijn in de berichtgeving van de financiële crisis van 1929 enkele (beschrijvingen van) uitspraken aanwezig die uitdragen dat *economische gevolgen* zullen *uitblijven* of dat de verwachtingen hierover onzeker zijn.

"Intusschen kan worden geconstateerd, dat in het algemeen geen drastische inzinking wordt verwacht." (Onbekend, 1929a, 2 november)

Bron: journalist van *Algemeen Handelsblad*

"De groote vraag, die alleen de toekomst op kan lossen blijft: is de kleine inzinking, welke enkele industriën in Amerika in dit najaar hebben gezien, slechts een gevolg van de groote – te groote misschien – bedrijvigheid in de zomermaanden, en dus een tijdelijke inzinking of de voorbode van het einde der hoog-conjunctuur, welke nu al sedert een jaar of vier, - met een kleine onderbreking twee jaar geleden – aanhoudt?" (Onbekend, 1929a, 31 oktober)

Bron: journalist van *Algemeen Handelsblad*

Deze uitingen zijn echter in te beperkte mate aanwezig om van een patroon te kunnen spreken. Er is dus in het *Algemeen Handelsblad* één dominant perspectief aanwezig in de beschrijvingen van de algemene economische gevolgen van de financiële crisis van 1929.

6.3 Vergelijking De Telegraaf en Algemeen Handelsblad 1929

Het eerste opvallende verschil in de berichtgeving door *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* in 1929 is dat er in het eerstgenoemde dagblad twee patronen aanwezig zijn en in het *Algemeen Handelsblad* één. In *De Telegraaf* wisselden deze patronen elkaar in de loop van de tijd af, terwijl het patroon in het *Algemeen Handelsblad* pas vanaf enkele dagen na het begin van de financiële crisis zichtbaar werd. Daarvoor waagde het dagblad zich nog niet aan consequente voorspellingen over de algemene economische gevolgen.

In beide dagbladen zijn de beschrijvingen van de grote economische gevolgen zeer algemeen verwoord. Er wordt geschreven over "een algemenen terugslag", "het economisch leven", "het bedrijfsleven" (in *De Telegraaf*) en "den economischen toestand", "den algemenen gang van zaken", "den algemenen handelstoestand" (in het *Algemeen Handelsblad*). Er worden dus uitspraken over de economie gedaan zonder dat deze worden onderbouwd door specifieke economische factoren, zoals prijzen, consumptie, investeringen en werkloosheid. Deze voorspellingen worden bijna uitsluitend

gedaan door journalisten, in het *Algemeen Handelsblad* zelfs zonder te refereren aan andere bronnen. Deze journalisten hebben er geen belang bij om het publiek gerust te stellen, juist het gekozen perspectief biedt hogere nieuws waarde.

Zoals gezegd komt in *De Telegraaf* nog een tweede patroon voor, namelijk het patroon dat uitdraagt dat er geen economische gevolgen zullen zijn of dat dit onwaarschijnlijk is. Dit dagblad maakt bijvoorbeeld melding van de voorspelling van Schwab van een groeiende welvaart. Het *Algemeen Handelsblad* verwerkt de boodschap van Schwab in de samenvattende zin: “geruststellende verklaringen van de leiders uit bankwezen en industrie omtrent de fundamentele gezondheid van den toestand” (Onbekend, 1929a, 27 oktober). Hierbij wordt een uitspraak over de gevolgen en de toekomst vermeden. Sporadisch is in het *Algemeen Handelsblad* in een andere context wel gesproken over het uitblijven van economische gevolgen, maar hier kan geen patroon uit worden afgeleid. *De Telegraaf* biedt economisch positief perspectief waar de overheid en het bedrijfsleven belang bij hebben.

6.4 De Telegraaf 2008

De kwalitatieve analyse van de berichten uit *De Telegraaf* over de beginperiode van de financiële crisis van 2008 maakt duidelijk dat hier twee patronen aanwezig zijn, wanneer gekeken wordt naar de algemene economische gevolgen van gebeurtenissen tijdens de crisis of naar aanleiding van de maatregelen die in deze tijd zijn genomen. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen perspectieven van *grote economische gevolgen* en *eindige economische gevolgen*. Binnen dit eerstgenoemde patroon kan nog een nuance worden aangebracht die na de beschrijving van het algemene patroon wordt geïllustreerd.

“De nu aangekondigde ingreep leidt tot een nieuwe cyclus: afwaardering van aandelen, lagere handel op een opdrogende kapitaalmarkt, tragere economische groei en afnemend beleggersvertrouwen. Dat betekent weer dat de zorgen zich vertalen in fors lagere prijzen op de beurzen.” (Besteman, 2008, 16 september)

Bron: journalist van *De Telegraaf*

“Dit krijgt impact op alle banken, vervolgens de hele financiële sector en zeker ook op de economie”, zegt Pieter Wind, directeur bij ING Investment Management. De krapte op de kapitaalmarkt leidt tot minder bestedingen en leningen aan bedrijven. “Er komen dus meer ontslagen, consumenten geven minder uit. De totale groei zal verlagen, de winstgevendheid van bedrijven gaat omlaag. En dat zet uiteindelijk de hele economie onder druk, er komen fors lagere prijzen. Het kan niet anders dan dat ook onze economie structureel minder gaat presteren”, aldus Wind. “De impact van wat er op Wall Street is gebeurd, raakt onze economie absoluut.” (Onze verslaggevers, 2008a, 16 september)

Bron: “Pieter Wind, directeur bij ING Investment Management”

"We gaan met zijn allen armer worden, dat is de eindconclusie." (Onze verslaggevers, 2008, 16 september)

Bron: "analist Kees de Kort"

"De vrees bestaat dat de weg naar boven nog lang niet wordt gevonden" (Onbekend, 2008, 16 september)

Bron: journalist van *De Telegraaf*

Zoals Tabel 6 ook uitwees is de evaluerende kennis regelmatig afkomstig van zakenmensen, ongespecificeerde bronnen zoals 'analisten' en de journalist zelf. De belangen die de journalisten van *De Telegraaf* hebben, hebben zoals uitgelegd betrekking op nieuwswaarden. Pieter Wind van ING Investment Management heeft belang bij het uitdragen van een boodschap die aansluit bij het lezerspubliek van *De Telegraaf*. Deze houding maakt hem betrouwbaar voor sceptische beleggers door het aangeven dat ING de negatieve situatie goed kan inschatten (en wellicht ook hebben gedaan). ING Investment Management stelt ook op zijn website: "Als klant profiteert u daarom van een flexibel assortiment waaruit steeds, ongeacht de marktontwikkelingen" (ING, 2009). Ditzelfde geldt voor wat analist Kees de Kort, namens AFS Capital Management, zegt overeenkomstig hun visie op de website: "we waaien niet met alle winden mee, gebruiken onze hersens en kijken altijd een flink stuk verder dan onze neus lang is." (AFS, 2009).

Binnen dit patroon van grote economische gevolgen is nog een specifiek perspectief zichtbaar. Nadat vanuit de Amerikaanse overheid bekend is gemaakt dat er een reddingsplan komt voor de financiële sector wordt de nadruk in de beschrijvingen van de gevolgen van de financiële crisis door *De Telegraaf* op de (Amerikaanse) belastingbetaler gelegd.

"De Amerikaanse centrale bank en het Amerikaanse ministerie van Financiën hebben het dan toch voor elkaar. Ze hebben een serieus begin gemaakt om de kredietcrisis onder controle te krijgen. Maar de rekening gaat wel naar de belastingbetaler. De komende jaren mogen de Amerikaanse burgers opdraaien voor schade die de banken hebben veroorzaakt met pakketten slechte hypotheek en andere uit de hand gelopen financiële innovaties uit de tijd dat de bomen tot in de hemel leken te groeien." (Ronald van Gessel, Afvoerputje, 20 september 2008)

Bron: journalist van *De Telegraaf*

"Immers, het bankenlandschap is voor altijd veranderd, de risicograden van 2006 tot medio 2007 komen nooit meer terug. En als banken voorzichtiger worden, worden bedrijven en consumenten dat ook. Bovendien zal de Amerikaanse belastingbetaler nog jaren moeten blijven meebetalen aan de oplossing." (Van Gessel, 2008, 20 september)

Bron: journalist van *De Telegraaf*

“Nog niet duidelijk is tegen welke prijs de reddingsoperatie plaatsvindt. Financieel specialist Mark Kollar: “De overheid heeft net een pleistertje op een stuwdam geplakt. Ten koste van Amerikaanse belastingbetaler [*sic*]. Die kan de komende jaren rekenen op een verdubbeling van de belasting. En dan hebben we het nog niet over de inflatie, die hierdoor wordt aangewakkerd.” (Onze correspondent, 2008, 20 september)

Bronnen: journalist van *De Telegraaf* en “financieel specialist Mark Kollar”

“Het gevolg is bovendien wereldwijd stagnerende groei. De banken zullen nog jaren bezig zijn hun balansen bij te spijkeren. De rotste appels kunnen ze nu, dankzij het plan van Paulson en de centrale banken, lozen aan de Amerikaanse overheid, waardoor de eindafrekening toch weer bij de belastingbetaler komt te liggen.” (Onbekend, 2008, 21 september)

Bron: journalist van *De Telegraaf*

De focus op de Amerikaanse belastingbetaler, de burger, geeft een menselijk aspect van de financiële crisis weer, dat niet wordt ondervangen door het generiek human interestframe, maar wel degelijk aanwezig blijkt te zijn in de berichtgeving door *De Telegraaf*. Hier spelen de achterliggende belangen van journalisten een rol, waarin de nieuws waarde ‘human interest’ centraal staat. Dit komt tot uiting door het menselijke element in “de Amerikaanse burgers” of “de belastingbetaler”, waarbij deze laatste term de boodschap voor het Nederlandse lezerspubliek nog tastbaarder maakt.

De andere bron die over Amerikaanse belastingbetalers spreekt is Mark Kollar, directeur van Kollar Financial Strategies LLC. Zijn motivatie om deze uitspraken te doen kan voortkomen uit het achterliggende belang van zijn bedrijf, dat op basis van modellen “incredibly accurate” economische voorspellingen doet en tevens particulier kapitaal investeert (KFS Financial, 2009) en op deze wijze betrouwbaar overkomt.¹⁴

Anderzijds is er gedurende het begin van de financiële crisis een patroon zichtbaar dat het perspectief omvat dat de *economische gevolgen eindelijk* zijn. Dit patroon komt wat minder vaak tot uiting en bovendien wordt het gekenmerkt door een twijfelachtige toon. Dit in tegenstelling tot de hierboven weergegeven citaten, waarin vastberaden stellingen worden uitgedragen.

“Oud-minister Ruting denkt dat “het einde nu in zicht is”.” (Onze verslaggevers, 2008a, 16 september)

Bronnen: journalist van *De Telegraaf* en “oud-minster Ruting”

¹⁴ Deze door *De Telegraaf* gepubliceerde citaten zijn afkomstig uit een gesproken interview van Mark Kollar met CNBC op 19 september 2008, terwijl dit niet als bron is genoemd.

"Dat betekent volgend jaar geen negatieve invloed meer van de Amerikaanse huizenmarkt op de economie. Maar voor die tijd zie ik nog een oplopende werkloosheid, zowel in de VS als ook in Europa.... Overigens verwacht ik voor Europa vrij snel een herstel dat waarschijnlijk niet erg spectaculair zal zijn", aldus Hoogduin." (Onbekend, 2008a, 17 september)

Bron: "Hoofdeconoom prof. Lex Hoogduin van Robeco"

"Op de korte termijn blijft het echter allemaal kommer en kwel" (Onbekend, 2008a, 17 september)

Bron: journalist van *De Telegraaf*

"Pas in de zomer van 2009 wordt het economische uitgangspunt beter met een lagere rente, lagere inflatie en aantrekkende groei." (Onbekend, 2008a, 19 september)

Bron: "Tony Dolphin, hoofdeconoom van Henderson Global Investors"

"Een geroutineerde handelaar sprak van een "bodem onder de markt." Hij vermoedt dat het vertrouwen nu terugkeert. "Dit is een substantiële en systematische oplossing [*sic*] dan de interventies die we tot nu toe hebben gezien." (Onze verslaggevers, 2008b, 20 september)

Bronnen: journalist van *De Telegraaf* en "een geroutineerde handelaar"

De onzeker uitgesproken voorspellingen over de economische gevolgen van de eerste gebeurtenissen tijdens de financiële crisis van 2008 zijn gedaan door een oud-minister, chieft econoom van Robeco, econoom bij Henderson Global Investors en 'een geroutineerde handelaar'. Vanuit verschillende posities spelen er dus belangen bij een positieve economische evaluatie. De eerstgenoemde bron, wordt dus aangeduid als 'oud-minister', maar hierbij wordt niet genoemd dat hij later topman was bij Citigroup.¹⁵ Voor Ruding zou deze achtergrond een reden kunnen zijn om een positieve boodschap uit te dragen. *De Telegraaf* maakt bovendien een bewuste keuze om Ruding aan te duiden als oud-minister, bijvoorbeeld vanwege grotere geloofwaardigheid van de uitspraak en meer nieuwswaarde.

Ook economen van Robeco en Henderson Global Investors hebben belang bij een rustige markt, waarbij de investeringen gecontinueerd blijven. Een 'geroutineerde handelaar' kan dezelfde belangen hebben bij positieve aandacht voor de aandelenmarkt. Er is echter uit de literatuur gebleken dat door middel van dit soort vage en niet-transparante beschrijvingen van bronnen ook regelmatig de mening van de journalist wordt verwoord.

6.5 NRC Handelsblad 2008

Ook in de berichtgeving over de financiële crisis van 2008 door *NRC Handelsblad* is het *grote economische gevolgenpatroon* dominant aanwezig, maar in dit dagblad beperkt de berichtgeving zich voornamelijk tot het financiële aspect van de gevolgen of blijven de precieze gevolgen verhuuld in

¹⁵ Citigroup was een grote Amerikaanse bank die voor de financiële crisis van 2008 al in financiële problemen kwam.

algemeenheden, bijvoorbeeld door het gebruik van termen als “de economische neergang” en “economische teruggang”.

“Vorige week leek de bodem bereikt met de redding van woningfinanciers Freddie Mac en Fannie Mae. Nu wankelt AIG, en daarmee de levens- en schadeverzekeringen van miljoenen Amerikanen. En als andere verzekeraars volgen, zijn pensioenfondsen niet ver weg meer.” (Onze redacteur; David van Lent, 2008, 16 september)

Bron: journalist van *NRC Handelsblad*

“Het is onvermijdelijk dat er een correctie komt in de financiële sector, omdat de manier waarop het functioneert niet houdbaar is gebleken. De consolidatie en herstructurering zullen doorgaan. Ik denk dat er een flinke teruggang zal komen van producten die rechtstreeks aan de markt verkocht worden in plaats van via intermediatie. De verhouding tussen de kapitaalstromen die de wereld over gaan en de stroom aan concrete goederen en diensten is volledig scheef getrokken de laatste decennia. Dat kan per definitie niet zo doorgaan. Als de crisis wat geluwd is, gaan we terug naar meer traditionele vormen van bankieren. Meer spaargeld beheren en leningen verschaffen en minder bankieren met constructies. Ook het risicomanagement bij banken zal veranderen, bijna iedereen heeft zich door de hoge rendementen in slaap laten wiegen. Ook de manier waarop de laatste jaren het toezicht georganiseerd is moet bekeken worden. Dat betekent niet per definitie meer regels.” (Onze redacteur; Egbert Kalse, 2008a, 17 september)

Bronnen: journalist van *NRC Handelsblad* en “Robeco-econoom Lex Hoogduin”

“In feite komt het hier op neer: de financiële sector is terechtgekomen in een neerwaartse spiraal. Banken en verzekeraars hebben verkeerd uitgekakte investeringen in de boeken staan, maar niemand weet wat die nog waard zijn. Berekeningen aan de hand van modellen schatten de waarde van deze beleggingen op rond de 500 miljard dollar, maar er is geen markt om dat bedrag aan de praktijk te toetsen. Daarop stellen kredietbeoordelaars hun waarderingen van deze instellingen bij, als gevolg daarvan kelderen de beurskoersen en wordt de positie van deze bedrijven alleen maar lastiger. En dan begint het weer van voren af aan.” (Onze correspondent; Freek Staps, 2008, 19 september)

Bron: journalist van *NRC Handelsblad*

“Volgens Bair is duidelijk dat de systeemcrisis zich niet zal beperken tot de VS. “De wereldwijde financiële markten werken niet.” Ook in Europa moet men zich meer zorgen maken dan men tot nu toe doet, stelt Bair. “We zitten allemaal in hetzelfde schuitje.”” (Onze correspondent; Freek Staps, 2008, 20 september)

Bronnen: journalist van *NRC Handelsblad* en “FDIC-topvrouw Sheila Bair”

“Beleggers lijken zich ook te realiseren dat het fonds weliswaar redding brengt op korte termijn, maar op lange termijn de schuld van de VS met honderden miljarden verhoogt.” (Onze redacteur; Egbert Kalse, 2008, 20 september)

Bron: journalist van *NRC Handelsblad*

De journalisten van *NRC Handelsblad* hebben het in hun analyses over een domino-effect of “neerwaartse spiraal” en geven hiermee aan dat er in hun ogen grote economische gevolgen zullen zijn. Zij benadrukken de gevolgen voor de financiële sector en na het reddingsplan ook de gevolgen voor de Amerikaanse overheid. De achterliggende belangen van de journalisten liggen idealiter in lijn met de ideologie van het dagblad. *NRC Handelsblad* als kwaliteitskrant heeft dus belang bij een gedegen en betrouwbare analyse van de toekomstige situatie.

Lex Hoogduin geeft zijn visie op de toekomst van de financiële sector. Dit sluit aan op zijn verantwoordelijkheid die omschreven wordt als “het ontwikkelen en het uitdragen van de macro-economische visie van Robeco” (Robeco, 2009). Zijn voorspelling van meer investeringen via bemiddeling is in het belang van het bedrijf waar hij voor werkt, Robeco. Ook de laatste toevoeging ligt in lijn met de achterliggende belangen van Robeco, namelijk dat er voor hen niet meer regels moeten komen. Sheila Bair behartigt de belangen van de Amerikaanse overheidsinstantie Federal Deposit Insurance Corporation. Zij hebben er belang bij dat de financiële crisis niet als een Amerikaanse crisis wordt beschouwd, maar dat er samenwerking tot stand komt met andere landen.

In de eerste dagen na het begin van de financiële crisis zijn een aantal tegengeluiden te horen, waarbij opgemerkt moet worden dat het ook in dit geval gaat om gevolgen voor de financiële markten. Deze tegengeluiden zijn echter niet eenduidig en valt er geen duidelijk patroon waar te nemen.

“Minister van Financiën Hank Paulson probeert dan nog optimistisch te klinken vanuit Washington: “Amerikanen kunnen vertrouwen houden in ons financiële systeem.” President Bush volgt hem daarin: “Dit kan op korte termijn pijn doen, maar de financiële markten kunnen met deze veranderingen omgaan.”” (Onze correspondent; Freek Staps, 2008, 16 september)
Bronnen: journalist van *NRC Handelsblad*, ‘president Bush’ en ‘Minister van Financiën Hank Paulson’

“Dit gecombineerde effect van de dalende prijzen van energie en voedsel en de sterker wordende dollar, wordt algemeen als veel groter ingeschat dan de effecten van de kredietcrisis – hoe ernstig die op zichzelf ook is.” (Onze redacteur; Egbert Kalse, 2008b, 17 september)
Bron: journalist van *NRC Handelsblad*

NRC Handelsblad heeft dus één dominant patroon van grote economische gevolgen in de berichtgeving over de financiële crisis. Andere interpretaties van mogelijke economische gevolgen krijgen wel een podium, maar worden niet herhaaldelijk genoeg gepubliceerd om van patronen te kunnen spreken.

6.6 Vergelijking De Telegraaf en NRC Handelsblad 2008

De vergelijking tussen de patronen binnen het generiek economische gevolgenframe in *De Telegraaf* en *NRC Handelsblad* in 2008 maakt duidelijk dat in *De Telegraaf* twee door elkaar lopende patronen aanwezig zijn in tegenstelling tot *NRC Handelsblad* waar slechts één patroon aanwezig is. Het patroon met de boodschap dat het einde van de economische gevolgen in zicht is, komt niet tot uiting in *NRC Handelsblad*. Wel zijn hier tegengeluiden te horen, maar niet zoals in *De Telegraaf*. In *De Telegraaf* krijgen bronnen uit het bedrijfsleven die belang hebben bij een positieve boodschap over de economie de gelegenheid om dit te uiten.

Uit de vergelijking tussen het op het eerste oog overeenkomende patroon grote economische gevolgen blijkt dat er aanzienlijke grote verschillen zijn. *De Telegraaf* beschrijft de economische gevolgen stellig en stapsgewijs (ontslagen, consumenten geven minder uit) en in duidelijke taal door termen als 'kommer en kwel' en 'armer worden'. Daarnaast richt *De Telegraaf* zich op de burgers. Hierbij wordt gebruik gemaakt van bronnen uit het bedrijfsleven en 'analisten'. *NRC Handelsblad* concentreert zich echter op de zakelijke en financiële gevolgen en niet op het menselijke aspect, er worden geen consumenten of burgers genoemd. Dit is een duidelijk verschil met *De Telegraaf* en komt overeen met het signatuur van de kranten.

6.7 Vergelijking tussen 1929 en 2008

Een overeenkomst tussen de inhoud van de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 en 2008 is dat in beide gevallen meerdere visies worden gepubliceerd, maar dat de dagbladen zich beperken tot één of twee visies die consequent werden weergegeven.

Een immer aanwezig patroon is het patroon dat beschrijvingen omvat van grote (negatieve) economische gevolgen naar aanleiding van de gebeurtenissen tijdens de beginperiode van de financiële crises. Binnen dit patroon is echter wel een verschil waarneembaar tussen de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 en 2008. In 1929 zijn de beschrijvingen zeer algemeen en komen de termen 'een algemene terugslag' en 'den economische toestand' met regelmaat voor in de beschrijving van de economische gevolgen. In 2008 kenmerken de economische gevolgen zich door meer gedetailleerde beschrijvingen van gevolgen van economische factoren op elkaar, gevolgen voor burgers en financiële gevolgen.

In 1929 is er, in tegenstelling tot 2008, ook een patroon aanwezig dat beschrijft dat er geen economische gevolgen zullen zijn of dat dit zeer onwaarschijnlijk is. De reden hiervoor is dat zowel de president van de Verenigde Staten als directeurs van grote industrieën en banken deze visie uitdragen en de dagbladen dit overnemen. Het begin van de financiële crisis van 1929 volgde tenslotte op een periode van hoogconjunctuur, dus was dit meer waarschijnlijk dan in 2008 toen de economische situatie voorafgaand aan de financiële crisis ook niet positief was (krimpemde huizenmarkt en kredietcrisis). In 2008 worden dergelijke uitspraken dan ook sceptisch behandeld door

toevoegingen zoals: “Minister van Financiën Hank Paulson probeert dan nog optimistisch te klinken ...”.

In 1929 worden de analyses van de economische gevolgen bijna uitsluitend gedaan door de journalisten van de dagbladen zelf. Om deze beschrijvingen meer gewicht te geven wordt gesteld dat ‘men’ dat vindt of dat het ‘den algemeene indruk’ is. In 2008 wordt de evaluerende kennis veelal door journalisten geconstrueerd, maar in vele gevallen ook met behulp van externe bronnen uit het bedrijfsleven. Deze vertegenwoordigers van bedrijven krijgen in de berichtgeving over de financiële crisis van 2008 een podium in de dagbladen om hun visie tentoon te spreiden, zonder dat daar kritische kanttekeningen bij worden geplaatst.

7 CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit hoofdstuk worden de conclusies en een discussie van deze thesis uiteengezet. De paragraaf Conclusie bevat een omschrijving van het onderzoek, een interpretatie van de resultaten, het geeft antwoord op de onderzoeksvragen en er vindt een terugkoppeling naar de literatuur plaats. In de paragraaf Discussie worden de gebruikte methoden geëvalueerd, worden de beperkingen van dit onderzoek aangegeven en volgen er aanbevelingen voor nader onderzoek.

7.1 Conclusie

De paniek en het vervolg hiervan in de beginperiode van financiële crises van 1929 en 2008 hebben economisch gezien een vergelijkbaar karakter en zijn in de media veelvuldig met elkaar vergeleken. De wijze waarop Nederlandse dagbladen deze twee gebeurtenissen hebben weergegeven is in deze thesis onderzocht door het uitvoeren van framingonderzoek in combinatie met bronnenonderzoek. Voor beide onderzoeken is zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Deze thesis heeft laten zien dat de combinatie van kwantitatief framing- en bronnenonderzoek gevolgd door een kwalitatieve analyse een completer beeld geeft van framing van het nieuwsonderwerp dan wanneer dit zich beperkt tot één van deze methoden.

De kwantitatieve methode van framingonderzoek, die eerder in wetenschappelijk onderzoek is gebruikt, is in deze thesis uitgebreid door het crisisframe toe te voegen aan het verantwoordelijkheidsframe, human interestframe, conflictframe, moraliteitsframe en het economische gevolgenframe. Uit de resultaten van deze aanpak blijkt dat het economische gevolgenframe in de berichtgeving over de financiële crises in beide dagbladen en beide perioden het vaakst voorkomt. Er kan hier echter niet worden gesproken van een dominant frame aangezien de andere vijf frames ook aanwezig zijn, waarvan in belangrijke mate ook het crisisframe en het verantwoordelijkheidsframe. Opgemerkt dient te worden dat het economische gevolgenframe in de loop van de tijd, zowel door de populaire krant als de kwaliteitskrant, nog vaker wordt gebruikt.

Deze diversiteit aan aanwezige frames komt overeen met Semetko & Valkenburg (2000) en net zoals D'Haenens & De Lange (2001) tonen, wordt er in de berichtgeving niet of nauwelijks gesproken over moraliteit. Een opvallend verschil met De Vreese *et al.* (2001) is dat in de berichtgeving over de financiële crises slechts in beperkte mate gebruik wordt gemaakt van het conflictframe terwijl De Vreese *et al.* (2001) dit in berichtgeving over algemeen economisch en politiek nieuws het vaakst aantreffen. De verklaring hiervoor ligt in de kenmerken van de gebeurtenissen die onderzocht zijn. In de beschrijvingen van de gebeurtenissen tijdens de financiële crises is geen sprake van onenigheid tussen twee of meer partijen en daarom wordt hier niet over geschreven in de dagbladen. Daarnaast dienden de recente gebeurtenissen eerst in kaart te worden gebracht, alvorens de feiten bekritiseerd konden worden.

Het framingonderzoek toont aan dat *NRC Handelsblad* significant vaker gebruik maakt van het crisisframe dan *De Telegraaf*. Op basis van het sensationele karakter en de voorkeur voor human interest van *De Telegraaf* (Semetko & Valkenburg, 2000) kan worden verwacht dat *De Telegraaf* relatief vaker het crisisframe laat zien door middel van beschrijvingen van extreme verandering, paniek en negatieve economische of financiële ontwikkelingen. *NRC Handelsblad* spreekt echter relatief vaker van een extreme veranderingen voor het financiële stelsel en trekt vergelijkingen met de financiële crisis van 1929. Dit komt overeen met de beschrijving van *NRC Handelsblad* als kwaliteitskrant die naar diepgang streeft en achtergronden biedt.

De bronnen die gebruikt zijn in de berichtgeving over de financiële crises en framing daarvan bestaan vooral uit de journalisten van de onderzochte dagbladen, personen uit het bedrijfsleven, overheidsbronnen en ongespecificeerde bronnen. Net zoals in de berichten over de financiële crisis van 2008 op internet (Mata, 2009), zijn wetenschappers de grote afwezigen bij de analyse van de gebeurtenissen tijdens beide financiële crises. De bronnen die wel aanwezig zijn, worden voornamelijk gebruikt voor feitelijke en evaluerende kennis; dit komt overeen met Ericson *et al.* (1991). In Ericson *et al.* (1991) wordt overeenkomstig gesteld dat de feitelijke informatie voornamelijk afkomstig is van journalisten zelf en dat zij daardoor een belangrijke rol in framing hebben.

In de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 in het *Algemeen Handelsblad* dient de journalist zelf vaker als bron in vergelijking met *De Telegraaf*, voor zowel feitelijke als evaluerende kennis. *De Telegraaf* gebruikt juist relatief vaker personen uit het bedrijfsleven als bron. Dit is specifiek het geval voor primaire kennis. De evaluerende kennis is in *De Telegraaf* vaker afkomstig van een onbekende bron in vergelijking met het *Algemeen Handelsblad*. In 2008 zijn er enkel specifieke verschillen voor de afkomst van evaluerende kennis. *NRC Handelsblad* gebruikt relatief vaker journalisten en overheidsbronnen, terwijl *De Telegraaf* significant vaker bronnen uit het bedrijfsleven en ongespecificeerde bronnen weergeeft.

De diachronische vergelijking met betrekking tot de aanwezigheid van bronnen laat in eerste instantie zien dat in 2008 vaker overheidsbronnen worden geraadpleegd ten opzichte van in 1929. Dit duidt op de opkomst van informatie- en voorlichtingsdiensten en ligt in lijn met de positie van elitaire bronnen (Entman, 2003; Manning, 2001; Soley, 1992). Wanneer de resultaten voor primaire en evaluerende kennis wordt gespecificeerd, blijkt dat deze conclusie slechts voor de kwaliteitskrant geldt. Concluderend voor de diachronische vergelijking kan worden gesteld dat de transparantie over de gebruikte bronnen in de loop van de tijd eenduidig is toegenomen.

Om inzicht te krijgen in wie wat precies gezegd heeft en wie er een rol spelen in framing van de financiële crises is het meest aanwezige economische gevolgenframe kwalitatief geanalyseerd. Dit laat zien dat kwantitatieve resultaten van verschillende dagbladen of perioden die op het eerste gezicht hetzelfde lijken, toch verschillend zijn qua framing en brongebruik. De analyses van de berichten uit 1929 laten zien dat *De Telegraaf* twee patronen toont, het grote economische gevolgenpatroon en het uitblijven van economische gevolgenpatroon, terwijl het *Algemeen Handelsblad* alleen het grote economische gevolgenpatroon weergeeft. Een overeenkomst is dat beide dagbladen in zeer algemene zin spreken over de economische gevolgen.

In 2008 is in *De Telegraaf*, naast het met *NRC Handelsblad* overeenkomstige grote economische gevolgenpatroon, een patroon aanwezig dat uitdraagt dat de economische gevolgen eindig zijn. Hierbij is een belangrijke rol weggelegd voor bronnen uit het bedrijfsleven die een podium krijgen om een boodschap uit te dragen die in hun belang is, namelijk vertrouwen in de economie. Een ander verschil met *NRC Handelsblad* is dat *De Telegraaf* zich meer richt op consumenten en burgers en in concretere taal spreekt over de gevolgen. Dit toont de human interestvoorkeur van *De Telegraaf* aan terwijl dit in eerste instantie niet te zien is in het generic human interestframe in het kwantitatieve framingonderzoek. Een kwalitatieve analyse naast een kwantitatieve analyse is dus van toegevoegde waarde om zodoende een completer beeld en onderliggende aspecten weer te geven.

Zowel in de berichtgeving over de financiële crisis van 1929 als in de berichtgeving over de financiële crisis van 2008 is het economische gevolgenframe het meest aanwezig. In beide gevallen is ook het specifieke frame van grote economische gevolgen aanwezig. In 1929 wordt echter ook gesproken over het uitblijven van economische gevolgen. Vanwege de plotselinge omslaande economische situatie waren er bronnen die er belang bij hadden om de rust te bewaren. In 2008 was al eerder een neerwaartse trend ingezet, waardoor dit perspectief niet verkoopbaar was en belanghebbende bronnen zich beperkten tot het uitdragen van de boodschap dat de gevolgen niet groot zouden zijn of niet lang zouden duren.

7.2 Discussie

De combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden voor zowel framing als bronnen heeft geresulteerd in een omvangrijke hoeveelheid aan interessante informatie. Voor deze thesis was het qua tijd en omvang slechts haalbaar om het generic economische gevolgenframe inhoudelijk te analyseren. De andere twee belangrijke aanwezige generic frames, het crisisframe en het verantwoordelijkheidsframe, zijn daardoor helaas niet verder uitgediept, terwijl ook hierin interessante informatie verborgen zit. Wanneer alle drie deze generic frames worden onderzocht, volgt een volledig overzicht van oorzaak, huidige situatie en gevolgen. In het geval van het verantwoordelijkheidsframe kan gekeken worden naar de schuldigen van de financiële crises en naar degenen die de problemen kunnen oplossen. Is de overheid verantwoordelijk of de financiële sector, of de banken? Wie bepaalt dit? En waarom? Wie heeft er belang bij?

Een andere aanbeveling is om dit onderzoek uit te strekken over langere onderzoeksperiodes. De relevantie van de in deze thesis gekozen onderzoeksperiode van de eerste 10 dagen van de crises ligt in het feit dat in de beginperiode de frames worden gevormd, waardoor ook duidelijk wordt hoe andere perspectieven ontstaan en door wie deze worden uitgedragen. Wanneer het onderzoek echter een langere periode bestrijkt, is het mogelijk dat blijkt dat in de loop van de tijd andere frames een grotere rol gaan spelen, met als gevolg dat het perspectief op de financiële crises verandert. Voor onderzoek naar de berichtgeving over financiële crises is dit goed uitvoerbaar vanwege het langdurige karakter van deze gebeurtenissen.

8 LITERATUUR

8.1 Referenties

- AFS Capital Management. (2009). *Onze filosofie*. Geraadpleegd op 5 juni, 2009 via <http://www.afscapital.nl/index.php?pageID=4051&n=123&s=691>
- ANP. (2008, 18 september). Fed weet hoe het mis kan gaan. *Reformatorisch Dagblad*, Beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Ashley, L., & Olson, B. (1998). Constructing reality: Print media. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 75(2), 263.
- Boeije, H. R. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*. Amsterdam: Boom onderwijs.
- Bordo, M. D. (2008). An historical perspective on the crisis of 2007-2008. *NBER Working Paper Series*.
- Campbell, V. (2004). *Information age journalism: Journalism in an international context*. Londen: Arnold.
- Carragee, K. M., & Roefs, W. (2004). The neglect of power in recent framing research. *Journal of Communication*, 54(2), 214-233.
- Cebuco. (2009). *HOI gecertificeerde oplagecijfers 2008*. Geraadpleegd op 23 juli, 2009, via http://www.cebucoco.nl/dagbladen/artikel/hoi_gecertificeerde_oplagecijfers_2008/
- Chass University Toronto. (2009). *Pol242 lab manual: Crosstabulation with nominal variables*. <http://www.chass.utoronto.ca/>
- Crouhy, M. G., Jarrow, R. A., & Turnbull, S. M. (2008). *The subprime credit crisis of 07*. Ongepubliceerd manuscript.
- Dekker, G. (2008, 19 september). Kredietcrisis; oorzaak van dalende koersen en gevolgen voor Nederland - risico's voor spaargeld blijven beperkt. *AD/Algemeen Dagblad*, Beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>

- De Vreese, C. H. (2003). *Framing Europe. Television news and European integration*. Unpublished Proefschrift, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.
- De Vreese, C. H., Peter, J., & Semetko, H. A. (2001). Framing politics at the launch of the euro: A cross-national comparative study of frames in the news. *Political Communication*, 18, 107-122.
- D'Haenens, L. L. (2005). Euro-vision: The portrayal of Europe in the quality press. *The International Communication Gazette*, 67(5), 419-440.
- D'Haenens, L. L., & De Lange, M. (2001). Framing of asylum seekers in Dutch regional newspapers. *Media, Culture & Society*, 23(6), 847-860.
- Donaldson, R. G., & Kim, H. Y. (1993). Price barriers in the Dow Jones Industrial Average. *Journal of financial and quantitative analysis*, 28(3), 313-330.
- Dow Jones Indexes. (2009). *Dow Jones Industrial Average*. Geraadpleegd op 16 maart, 2009, via <http://www.djaverages.com/>
- Durham, F. D. (1998). News frames as social narratives: TWA flight 800. *Journal of Communication*, 48(4), 100-117.
- Durham, F. D. (2007). Framing the state in globalization: The financial times' coverage of the 1997 Thai currency crisis. *Critical Studies in Media Communication*, 24(1), 57-76.
- Eichengreen, B. (2000). The gold standard and the Great Depression. *Contemporary European History*, 9(02), 183.
- Eichengreen, B. (2008). *Origins and responses to the crisis*. Unpublished manuscript.
- Einzig, P. (1931). *The world economic crisis: 1929-1931*. London: Macmillan and co.
- Encarta. (2009). *MSN Encarta Encyclopedia*. Geraadpleegd op 5 juni, 2009, via <http://uk.encarta.msn.com/>
- Entman, R. M. (1991). Framing U.S. coverage of international news: Contrasts in narratives of the KAL and Iran air incidents. *Journal of Communication*, 41(4), 6-27.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.

- Entman, R. M. (2003). Cascading activation: Contesting the white house's frame after 9/11. *Political Communication, 20*, 415-432.
- Entman, R. M. (2007). Framing bias: Media in the distribution of power. *Journal of Communication, 57*, 163-173.
- Ericson, R. V., Baranek, P. M., & Chan, J. B. L. (1991). *Representing order: Crime, law, and justice in the news media*. Milton Keynes: Open University Press.
- Galbraith, J. K. (2009). *De crash van 1929*. Amsterdam: Ambo.
- Gamson, W. A., & Modigliani, A. (1989). Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach. *The American Journal of Sociology, 95*(1), 1-37.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching: Mass media and the making and unmaking of the new left*. Berkeley: University of California Press.
- Groseclose, T., & Milyo, J. (2005). A measure of media bias. *The Quarterly Journal of Economics, 120*(4), 1191-1237.
- Guha, K. (2008, 22 september). Goldman, Morgan Stanley to become regulated banks. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Guha, K., Mackenzie, M., & Tett, G. (2008, 17 september). Panic grips credit markets. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- ING. (2009). *ING investment management*. Geraadpleegd op 5 juni, 2009, via <http://www.ingim.com/NL/AboutINGIM/Ourstrengths/index.htm>
- Iyengar, S. (1991). *Is anyone responsible? How television frames political issues*. Chicago: University of Chicago Press. Beschikbaar via <http://books.google.com>
- Jackson, W. D. (1987). *Glass-Steagall act: Commercial vs. investment banking*. No. IB 87061 Congressional Research Service.
- Jasperson, A. E., Watts, M., Faber, R. J., & Fan, D. P. (1998). Framing and the public agenda: Media effects on the importance of the federal budget deficit. *Political Communication, 15*(2), 205-224.

- KFS Financial. (2009). *We are hs dent advisors*. Geraadpleegd op 5 juni 2009 via <http://www.kfsfinancial.com/section4.cfm>
- Kindleberger, C. P. (1986). *The world in depression, 1929-1939*. Berkeley: University of California Press.
- Kindleberger, C. P., & Aliber, R. (2005). *Manias, panics and crashes* (5th ed.). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Korevaar, G. (2008, 20 september). 'Kabinet moet niet meegaan op de golven van emotie'. *AD/Algemeen Dagblad*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Lambert, R. (2008, 19 juli). Crashes, bangs & wallops. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Mackenzie, M. (2008, 18 september). Banks' injection fails to ease money markets. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Manning, P. (2001). *News and news sources: A critical introduction*. Londen: Sage.
- Mata, T. (2009). *Seminar: Imagination and narratives in online media about the financial crisis*. Plaatsgevonden op 20 maart, 2009, via Erasmus Studio Research Seminar.
- Mehrling, P. (1999). The vision of Hyman P. Minsky. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 39(2), 129-158.
- Neuman, W. R., Just, M. R., & Crigler, A. N. (1992). *Common knowledge. News and the construction of political meaning*. Chicago: The University of Chicago Press. Beschikbaar via <http://books.google.com>
- NRC.nl. (2009). *Korte geschiedenis van NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 2 april, 2009, via <http://www.nrc.nl>
- Oakley, D. (2008, 23 september). Overview: Doubt grows about US rescue plan. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Oakley, D. (2008, 22 september). Overview: Equities retreat as caution returns. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>

- Oakley, D. (2008, 19 september). Overview: Stock market euphoria at US rescue plans. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Oakley, D. (2008, 24 september). Overview: Uncertainty paralyses money markets. *Financial Times*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Obbema, F. (2008, 20 september). Is de huidige kredietcrisis erger dan 'zwarte dinsdag'?; kredietcrisis. *De Volkskrant*, beschikbaar via <http://www.lexisnexis.com/>
- Rennen, A. A. M. (2000). Journalistiek als kwestie van bronnen. Ontwikkeling en toepassing van een bron-georiënteerde benadering van journalistiek. (Proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen).
- Richardson, J. E. (2007). *Analysing newspapers: An approach from critical discourse analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Robeco. (2009). *Robeco Corporate Information*. Geraadpleegd op 11 juni, 2009, via <http://www.robeco.nl/dut/press/period/pr/2005/10/persbericht2005101.jsp>
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103-122.
- Securities and Exchange Commission. (2006). *Short sales*. Geraadpleegd op 18 juli, 2009, via <http://www.sec.gov/spotlight/keyregshoissues.htm>
- Semetko, H. A., & Valkenburg, P. M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50(2), 93-19.
- Shoemaker, P. J., & Reese, S. D. (1996). *Mediating the message: Theories of influences on mass media content* (2nd ed.). New York: Longman Publishers USA. Beschikbaar via http://journalism.utexas.edu/faculty/reese/publish/mediating%20message_complete.pdf
- Soley, L. C. (1992). *The news shapers: The sources who explain the news*. New York: Praeger.
- Sutter, D. (2001). Can the media be so liberal? The economics of media bias. *Cato Journal*, 20(3), 431-451.
- Torbat, A. E. (2008). *Global financial meltdown and the demise of neoliberalism*. Geraadpleegd op 29 januari, 2009, via <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=10549>

Visser, W. (1953). *Papieren spiegel: Honder-vijf-en-twintig jaar algemeen handelsblad: 1828 – 1953*.

Amsterdam: Algemeen Handelsblad.

8.2 Onderzochte nieuwsberichten

De Telegraaf 1929 op microfilm

Eigen tel. (1929a, 2 november). *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929b, 2 november). Economische toestand der V. S.. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929, 1 november). *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929a, 31 oktober). Amerikaansche bankpolitiek. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929b, 31 oktober). Algemeen herstel. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929a, 30 oktober). De Federal Reserve Board gaat over tot aankoop van staatsfondsen.

De Telegraaf.

Eigen tel. (1929b, 30 oktober). Reactie in onverzwakt tempo voortgezet. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929c, 30 oktober). Verwarring in en om Wallstreet. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929a, 29 oktober). Nieuwe krachtige reactie. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929b, 29 oktober). Onervaren speculanten hebben bij de reactie een groote rol gespeeld.

De Telegraaf.

Eigen tel. (1929a, 28 oktober). De Times verwacht een periode van lusteloosheid. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929b, 28 oktober). Relatie tusschen beurs en bedrijfsleven. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929, 27 oktober). *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929a, 26 oktober). Optimistische verklaringen van Hoover, Schwab en Farrell. *De*

Telegraaf.

Eigen tel. (1929b, 26 oktober). Aanmerkelijk kalmer verloop. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929c, 26 oktober). Beurscrisis te New York. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929d, 26 oktober). Economische toestand der Vereenigde Staten. *De Telegraaf*.

Eigen tel. (1929, 25 oktober). Paniekstemming. *De Telegraaf*.

N. T. A. (1929, 1 november). Disconto te New York. *De Telegraaf*.

Onbekend. (1929, 2 november). Beurscrisis en bedrijfsleven. *De Telegraaf*.

Onbekend. (1929a, 1 november). Een zeer kalme handel in de ochtenduren met vaste stemming. *De*

Telegraaf.

Onbekend. (1929b, 1 november). Onze circulatiebank verlaagt haar disconto. *De Telegraaf*.

Onbekend. (1929c, 1 november). Verlaging van het New Yorksche disconto. *De Telegraaf*.

Onbekend. (1929d, 1 november). Wallstreet na den storm. *De Telegraaf*.

Onbekend. (1929a, 31 oktober). Dalende koersen als gevolg van de crisis op de aandelenmarkt. *De*

Telegraaf.

Onbekend. (1929b, 31 oktober). Vaste stemming bij geringe omzetten. *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929c, 31 oktober). Beurscrisis te New York. *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929a, 30 oktober). *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929b, 30 oktober). Bewogen koersverloop. *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929, 29 oktober). *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929, 28 oktober). *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929, 26 oktober). *De Telegraaf*.
Onbekend. (1929, 25 oktober). *De Telegraaf*.
Reuter. (1929, 1 november). *De Telegraaf*.
Reuter. (1929, 31 oktober). *De Telegraaf*.
Reuter. (1929, 29 oktober). *De Telegraaf*.
Reuter. (1929, 27 oktober). *De Telegraaf*.
Times Service. (1929, 26 oktober). Voorspelling van Roger Babson - Gevolgen van de drukte op 24 dezer. *De Telegraaf*.

Algemeen Handelsblad op microfilm

Eigen tel. (1929, 1 november). De beurs opende vast - Te halftwaalf de helft der winst verloren. *Algemeen Handelsblad*.
Eigen tel. (1929, 31 oktober). Gunstiger beursstemming. *Algemeen Handelsblad*.
Eigen tel. (1929, 30 oktober). De positie der New Yorksche beurs. *Algemeen Handelsblad*.
N.T.A. (1929, 31 oktober). Beurssluiting. *Algemeen Handelsblad*.
N.T.A. (1929, 30 oktober). Koersdaling op de New Yorksche beurs. *Algemeen Handelsblad*.
N.T.A. (1929, 25 oktober). De belangstelling van het publiek. Op en om de beurs. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929a, 2 november). Economische toestand der Ver. Staten. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929b, 2 november). Een nieuwe reactie - Valse geruchten - Later een onregelmatige stemming. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929a, 1 november). *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929b, 1 november). *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929c, 1 november). *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929d, 1 november). De beursverliezen. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929a, 31 oktober). *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929b, 31 oktober). *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929c, 31 oktober). Emissies in October. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929d, 31 oktober). Het herstel zet zich voort. Daarna teruglopend. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929e, 31 oktober). Kentering op de obligatiemarkt. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929f, 31 oktober). Positie der New Yorksche beurs. *Algemeen Handelsblad*.
Onbekend. (1929a, 30 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929b, 30 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929c, 30 oktober). Een algemeen krachtig herstel. *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929a, 29 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929b, 29 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929c, 29 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929a, 28 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929b, 28 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929a, 27 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929b, 27 oktober). De beurspaniek te New York in 1907. *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929c, 27 oktober). Zal de obligatiemarkt een opleving ondergaan?. *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929a, 26 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929b, 26 oktober). Uit de Ver. Staten. *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929a, 25 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929b, 25 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

Onbekend. (1929c, 25 oktober). De duikeling van de New Yorksche beurs. *Algemeen Handelsblad*.

Per tel. (1929, 2 november). Overzicht New Yorksche beurs. *Algemeen Handelsblad*.

Per tel. (1929a, 30 oktober). Nieuwe koersdalingen van 10-70 p. - Interventie der banken en verlaging surplusmargin - Flink herstel in het laatste uur. *Algemeen Handelsblad*.

Per tel. (1929b, 30 oktober). Steunactie New Yorksche beurs. *Algemeen Handelsblad*.

Per tel. (1929, 27 oktober, zondag algemeen). De beurs in de afgelopen week. *Algemeen Handelsblad*.

Per tel. (1929, 25 oktober). De koersdaling ter beurze. *Algemeen Handelsblad*.

R.B.D. (1929, 29 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

R.O. (1929, 1 november). *Algemeen Handelsblad*.

R.O. (1929, 31 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

R.O. (1929, 30 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

R.O. (1929, 26 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

R.O. (1929, 25 oktober). *Algemeen Handelsblad*.

De Telegraaf via Lexis Nexis

Dick Hussaarts. (2008, 20 september). Megawinst voor AEX; Vooral de financials boeken overweldigende winsten. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008, 24 september). Dow Jones blijft neergang voortzetten. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008, 23 september). Banken moeten 't met een onsje minder doen; Crisis verandert de sector ingrijpend. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008a, 20 september). 'Short selling' verder beperkt. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008b, 20 september). Even stukje goud kopen. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008c, 20 september). Fortis-topman blijft voorzichtig. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008, 19 september). Waakhonden openen aanval op short gaan; 'SEC dagvaardt 50 hedgefondsen'. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008, 18 september). Beleggers slaan massaal goud in. *De Telegraaf*.

Een onzer verslaggevers. (2008, 17 september). Lehman-schade valt nog mee. *De Telegraaf*.

Klaas Steenhuis. (2008, 23 september). Damrak doet stap terug; Vooral financiële waarden tegen slot onder druk. *De Telegraaf*.

Klaas Steenhuis. (2008, 19 september). Damrak toch weer lager; Geldinjectie centrale banken biedt kortstondig soelaas. *De Telegraaf*.

Mark Garrelts. (2008, 18 september). Damrak weer onderuit; AEX duikelt naar het laagste niveau in ruim drie jaar. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 24 september). EP: duidelijker spelregels. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 24 september). Fortis vraagt fiat voor aankoop. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 23 september). G7 twijfelt over hulp aan VS. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 23 september). Shortplan Bos oogst kritiek. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008, 21 september). "Big Five" bijna van het toneel; Ongekende 'shake-out' sinds WO II. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 20 september). 'Echte probleem nog verhuld'. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 20 september). Fortis stoot desnoods extra activiteiten af; 'omvallen concern totaal niet reeel'. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008c, 20 september). Wall Street schiet omhoog. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 19 september). 'Niet de VS maar Europa zit al in een recessie'. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 19 september). Forse winst na grillige handel. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008c, 19 september). Schade Kas Bank door Lehman. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008d, 19 september). Vette plus na 'plannen' Paulson. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 18 september). 'Grotere belegger beweegt pas nadat storm is geluwd'. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 18 september). 'Washington Mutual te koop'. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 17 september). Fed wil kruit drooghouden. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 17 september). Hoop over AIG zet beurs in plus. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008c, 17 september). Kroes ziet voordelen in chaos financiële markten; 'Bankencrisis zal heilzaam werken'. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008, 16 september). Zwarte dag beurzen VS. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008a, 15 september). AIG wil onderdelen verkopen. *De Telegraaf*.

Onbekend. (2008b, 15 september). Topoverleg over Lehman Brothers. *De Telegraaf*.

Onze correspondent. (2008, 24 september). Reddingsplan wankelt, beurzen stevig omlaag; Congres neemt Paulson onder vuur. *De Telegraaf*.

Onze correspondent. (2008, 22 september). Superbonus voor Lehman top. *De Telegraaf*.

Onze correspondent. (2008, 20 september). Reddingsboei in de VS zorgt voor opluchting. *De Telegraaf*.

Onze correspondent. (2008, 19 september). Personeel City vreest massaal ontslag. *De Telegraaf*.

Onze correspondenten. (2008, 16 september). 'De toekomst is onzeker, alleen God weet hoe dit verder moet'. *De Telegraaf*.

Onze financiële redactie. (2008, 17 september). Paniek door wankelen verzekeraar; E-mailgerucht: 'Fortis is toast'. *De Telegraaf*.

Onze financiële redactie. (2008, 16 september). Belegger krijgt dreun; Hypotheekverstrekker ELQ stopt activiteiten; Drama nog niet voorbij. *De Telegraaf*.

Onze verslaggevers. (2008a, 20 september). Beurs juicht na reddingsplan VS. *De Telegraaf*.

Onze verslaggevers. (2008b, 20 september). Noodplan voor banken zet systeem op z'n kop; 'Kapitaalinjectie is nog maar begin'. *De Telegraaf*.

Onze verslaggevers. (2008, 17 september). Reuzenvangnet voor banken in problemen. *De Telegraaf*.

Onze verslaggevers. (2008a, 16 september). Economie in houdgreep door bankendrama VS; 'Lehman offer om markt te redden. *De Telegraaf*.

Onze verslaggevers. (2008b, 16 september). Lehman raakt Nederlandse belegger. *De Telegraaf*.

Onze verslaggeefsters. (2008, 17 september). 'Fossielen' hielden toezicht op Lehman. *De Telegraaf*.

Onze verslaggeefsters. (2008, 16 september). ECB pompt geld in markt. *De Telegraaf*.

Peter Westhof. (2008, 16 september). Damrak fors onderuit; Klappen voor financials, koerssprong Smit Internationale. *De Telegraaf*.

Rien Meijer. (2008, 18 september). Financiële terreur. *De Telegraaf*.

Ronald van Gessel. (2008, 20 september). Afvoerputje. *De Telegraaf*.

Sameer van Alfen. (2008, 24 september). Twijfel drukt Damrak; Aegon wint het gevecht om rode lantaarn van Fortis en ING. *De Telegraaf*.

Sameer van Alfen. (2008, 17 september). Pak slaag voor Fortis; Crisisfeer op Damrak door onzekerheid financiële sector. *De Telegraaf*.

Theo Besteman. (2008, 16 september). Banken tuchtigen. *De Telegraaf*.

NRC Handelsblad via Lexis Nexis

Antony Currie. (2008, 23 september). Handige metamorfose Morgan Stanley. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent. (2008a, 17 september). Fed voorkomt omvallen van verzekeraar; Onrustige beurzen na ingreep VS. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent. (2008b, 17 september). Fusie Britse banken door crisis. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent. (2008a, 16 september). Amerikaanse beurs boekt grootste verlies sinds 2001. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent. (2008b, 16 september). Weer injecties centrale banken. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent. (2008, 15 september). Wall Street in crisis na val zakenbank; Kredietcrisis Lehman in surseance, Merrill overgenomen, Fed springt niet bij, beurzen omlaag. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Floris van Straaten. (2008, 18 september). Kredietcrisis: HBOS wordt de facto overgenomen; Lloyds TBS wordt Overname van HBOS op een koopje verreweg de grootste bank op de Britse markt. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Freek Staps. (2008, 24 september). Elke minuut overleg met Congres is te veel; Congres wil geen blanco cheque uitschrijven. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Freek Staps. (2008, 22 september). Kredietcrisis: Het noodfonds van Paulson krijgt volledig vrij spel; Amerikaans Congres moet voor vrijdag beslissen over beschikbaar stellen van 700 miljard dollar voor slechte leningen. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Freek Staps. (2008, 20 september). Kredietcrisis: 'Crisis VS zal Europa ook gaan raken'; Beurzen wereldwijd fors omhoog na aankondiging van Amerikaans staatsfonds voor slechte leningen. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Freek Staps. (2008, 19 september). Kredietcrisis: Washington voelt zich gedwongen tot meer ingrijpen; Amerikaanse overheid wil problemen van banken deels overnemen door een fonds voor slechte leningen op te richten. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Freek Staps. (2008, 16 september). Kredietcrisis: De mannen van Lehman handelen nog even; Wall Street beleeft dramatische beursdag, centrale banken zien zich gedwongen weer in te grijpen. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Freek Staps. (2008, 15 september). Kredietcrisis: Personeelsleden van Lehman drinken op begrafenis carrière; Centrale bank hield Bear Stearns nog overeind, maar Lehman en Merrill Lynch moesten hun problemen zelf oplossen. *NRC Handelsblad*.

Onze correspondent; Oscar Garschagen. (2008, 19 september). China wil belang 50 procent in Morgan Stanley. *NRC Handelsblad*.

Onze financiële redactie. (2008a, 24 september). Kredietcrisis: FBI zoekt fraude bij geredde bankiers; Paulson heeft haast met noodfonds, Congresleden kritisch, hoogleraar bepleit Europees bankenfonds. *NRC Handelsblad*.

Onze financiële redactie. (2008b, 24 september). Kredietcrisis: Beleggers verkopen 7 mld aan aandelen; Particuliere beleggers zetten meer geld op spaarrekening; Congresleden willen noodplan aanpassen. *NRC Handelsblad*.

Onze financiële redactie. (2008, 23 september). Kredietcrisis: Financiële sector flink in het rood; Koersval na scepsis over reddingsplan, verkiezingsbeloften in VS onder druk. *NRC Handelsblad*.

Onze financiële redactie. (2008, 22 september). Kredietcrisis: Nederland legt omstreden speculatie aan banden; Verbod op 'short gaan' minder verregaand dan in VS; Amerikaans reddingsplan roept vragen op. *NRC Handelsblad*.

Onze financiële redactie. (2008, 19 september). Kredietcrisis: Amerikanen werken aan noodplan voor banken; Koersen omhoog na gerucht over actieplan VS; Nederlandse beleggers bellen bezorgd met beheerders. *NRC Handelsblad*.

Onze financiële redactie. (2008, 18 september). Kredietcrisis: Centrale banken pogen paniek te bezweren; Snelle daling wereldwijde beurskoersen voorlopig tot staan gebracht door miljardeninjecties. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Daan van Lent. (2008, 16 september). Crisis breidt verder uit. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Egbert Kalse. (2008, 20 september). Even haalt iedereen opgelucht adem. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Egbert Kalse. (2008a, 17 september). VS moeten grens trekken'; Robeco-econoom Lex Hoogduin over de redding van AIG. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Egbert Kalse. (2008b, 17 september). Kredietcrisis: Stap voor stap komt de crisis dichterbij; In vijf stappen: hoe de financiële crisis begon, zicht ontwikkelt en steeds dichterbij komt. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Egbert Kalse. (2008, 16 september). Bankieren zonder kapitaal is voorbij. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Esther Rosenberg. (2008, 19 september). De emotie moet de markt uit; Consumenten zijn er pas mee bezig als de markt echt instort. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Heleen de Graaf. (2008, 22 september). Reikwijdte verbod is beperkt; Alleen speculeren zonder vangnet mag niet meer in Nederland. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Heleen de Graaf. (2008a, 20 september). Een heftig weekje op de beurs. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Heleen de Graaf. (2008b, 20 september). Spaargeld minder veilig dan gedacht. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Maarten Schinkel. (2008, 22 september). Main Street is nog niet gered met noodfonds; Solvabiliteit van de VS aangetast. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Maarten Schinkel. (2008, 18 september). Kredietcrisis: Kredietverzekeringen volgende grote risico; Paniek op beurzen Rusland en Azie, nieuw probleem dient zich aan op derivatenmarkt. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Maarten Schinkel. (2008, 17 september). Fed ziet grenzen van rentebeleid; Amerikaanse centrale bank moet eerst huidige rentevoet zien te handhaven. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Menno Tamminga. (2008, 23 september). Kredietcrisis: Weren speculant houdt koersdalingen niet tegen; Grote aandelenkopers hebben meldingsplicht, grote verkopers kunnen anoniem blijven. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Menno Tamminga. (2008, 20 september). Kredietcrisis: Banken hebben crisis over zichzelf afgeroepen; Terwijl kuddegeest in de financiële wereld ontwrichtend werkt, speelt de overheid de rol van stabilisator. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Menno Tamminga. (2008, 18 september). De Fed neemt de vrije markt over; Amerikaanse overheid zit met tegengesteld belang. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteur; Roel Janssen. (2008, 24 september). Wat de VS doen, moet ook in Europa gebeuren'; Ex-bankier en hoogleraar financiële instituties Dolf van den Brink over Europees antwoord op Amerikaans bankenfonds. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteurs; en; Egbert Kalse; Freek Staps. (2008, 15 september). Bankenwereld kraakt; Banken moeten zichzelf redden. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteuren; en; Freek Staps. (2008, 17 september). Kredietcrisis: Terugtrekken overheid hield slechts een dag stand; Amerikaanse centrale bank liet Lehman Brothers omvallen, maar houdt verzekeraar AIG overeind. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteuren; en; Philip de Witt Wijnen. (2008, 20 september). De stevige omhelzing met Chinezen; Fortis Chinese grootaandeelhouder Ping An heeft de sleutel in handen voor herstel van vertrouwen. *NRC Handelsblad*.

Onze redacteuren; en; Philip de Witt Wijnen. (2008, 18 september). Kredietcrisis: Geruchten brengen Fortis verder in problemen; De Nederlandse bank grijpt pas in bij Fortis bij acute kapitaalproblemen, niet na koersval. *NRC Handelsblad*.

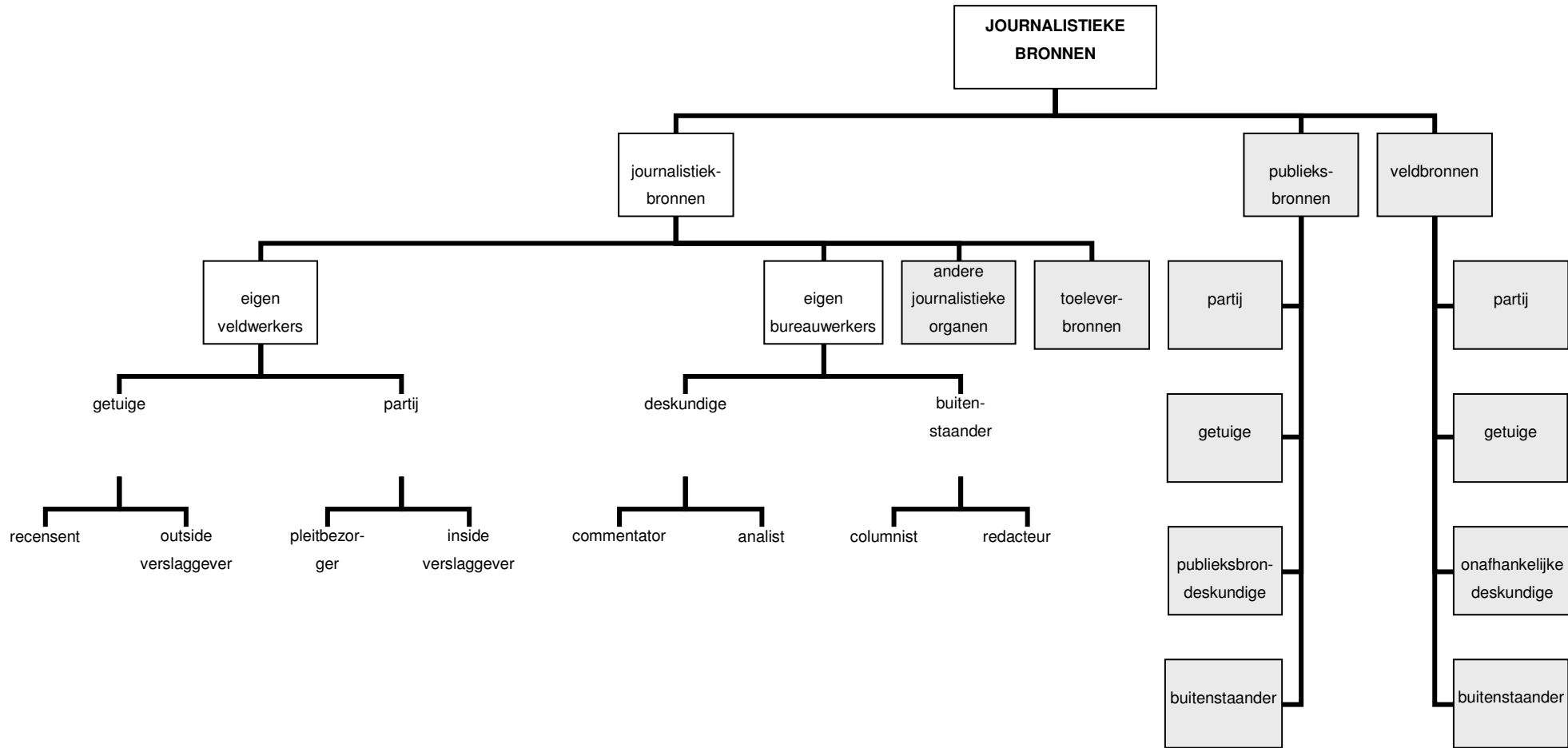
George Hay. (2008, 23 september). Europese banken varen wel bij plan VS. *NRC Handelsblad*.

Maarten Schinkel. (2008, 19 september). Lekker fris, lekker anders; Lux. *NRC Handelsblad*.

Philip de Witt Wijnen. (2008, 23 september). Midden in de week, vaak 's zondags ook; Lux. *NRC Handelsblad*.

Roel Janssen. (2008, 17 september). Wouter is op Tara niet op Tina; Lux. *NRC Handelsblad*.

BIJLAGE 1. Journalistieke bronnen

Noot. Bronnen in grijze vlakken zijn buitenbronnen. Bronnen in witte vlakken zijn binnenbronnen.

Bron: Rennen (2000)

BIJLAGE 2. Framevragen

1. Suggereert het verhaal dat enige vorm van overheid / bestuur de mogelijkheid heeft om het probleem te verlichten?
 2. Suggereert het verhaal dat enige vorm van overheid / bestuur verantwoordelijk is voor de kwestie / het probleem?
 3. Oppert het verhaal (een) oplossing(en) voor de kwestie / het probleem?
 4. Suggereert het verhaal dat een individu (of groep in de samenleving) verantwoordelijk is voor de kwestie / het probleem?
 5. Suggereert het verhaal dat dringende actie vereist is?

 6. Geeft het verhaal een menselijk voorbeeld of 'menselijk gezicht' aan de kwestie?
 7. Gebruikt het verhaal bijvoeglijke naamwoorden of menselijke symbolen die gevoelens van woede, empathie, sympathie of compassie oproepen?
 8. Benadrukt het verhaal hoe individuen en groepen worden beïnvloed door de kwestie?
 9. Gaat het verhaal in op het privéleven van de actoren?
 10. Bevat het verhaal visuele informatie dat gevoelens van woede, empathie, sympathie of medelijden oproept?

 11. Geeft het verhaal onenigheid weer tussen partijen/individuen/groepen/landen?
 12. Maakt een partij/individu/groep/land verwijten aan de ander?
 13. Refereert het verhaal aan twee of meerdere kanten van het verhaal?
 14. Refereert het verhaal aan winnaars en verliezers?

 15. Bevat het verhaal een moreel waardeoordeel?
 16. Refereert het verhaal aan moraliteit, God of andere religieuze grondbeginselen?
 17. Biedt het verhaal specifieke sociale voorschriften over hoe zij zich dienen te gedragen?

 18. Wordt er gesproken over huidige of toekomstige financiële verliezen of winsten?
 19. Wordt er gesproken over kosten of uitgaven?
 20. Wordt er gerefereerd aan economische consequenties van het al dan niet ondernemen van actie?

 21. Suggereert het verhaal extreme verandering?
 22. Refereert het verhaal aan paniek?
 23. Refereert het verhaal aan andere financiële (of economische) crises?
 24. Refereert het verhaal aan een negatieve financiële of economische ontwikkeling?
-

BIJLAGE 3. Significantie van verschillen in framing tussen dagbladen

Economische gevolgenframe

(I) Dagblad	(J) Dagblad	Gemiddeld verschil (I- J)	Standaard- deviatie	Sig.
<i>De Telegraaf</i> 1929	<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	-0,031	0,064	1,000
	<i>De Telegraaf</i> 2008	-0,137	0,062	0,166
	<i>NRC Handelsblad</i> 2008	-0,230 ^a	0,064	0,002
<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	<i>De Telegraaf</i> 1929	0,310	0,064	1,000
	<i>De Telegraaf</i> 2008	-0,106	0,059	0,439
	<i>NRC Handelsblad</i> 2008	-0,200 ^a	0,061	0,008
<i>De Telegraaf</i> 2008	<i>De Telegraaf</i> 1929	0,137	0,062	0,166
	<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	0,106	0,059	0,439
	<i>NRC Handelsblad</i> 2008	-0,094	0,059	0,685
<i>NRC Handelsblad</i> 2008	<i>De Telegraaf</i> 1929	0,230 ^a	0,064	0,002
	<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	0,200 ^a	0,061	0,008
	<i>De Telegraaf</i> 2008	0,094	0,059	0,685

Noot. Significantie is aangepast voor Bonferroni 'multiple comparisons'.

^a Gemiddeld verschil is significant op 0,05 niveau.

Crisisframe

(I) Dagblad	(J) Dagblad	Gemiddeld verschil (I- J)	Standaard- deviatie	Sig.
<i>De Telegraaf</i> 1929	<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	0,007	0,060	1,000
	<i>De Telegraaf</i> 2008	0,118	0,059	0,268
	<i>NRC Handelsblad</i> 2008	-0,069	0,061	1,000
<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	<i>De Telegraaf</i> 1929	-0,007	0,060	1,000
	<i>De Telegraaf</i> 2008	0,111	0,056	0,290
	<i>NRC Handelsblad</i> 2008	-0,076	0,058	1,000
<i>De Telegraaf</i> 2008	<i>De Telegraaf</i> 1929	-0,118	0,059	0,268
	<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	-0,111	0,056	0,290
	<i>NRC Handelsblad</i> 2008	-0,188 ^a	0,056	0,006
<i>NRC Handelsblad</i> 2008	<i>De Telegraaf</i> 1929	0,069	0,061	1,000
	<i>Algemeen Handelsblad</i> 1929	0,076	0,058	1,000
	<i>De Telegraaf</i> 2008	0,188 ^a	0,056	0,006

Noot. Significantie is aangepast voor Bonferroni 'multiple comparisons'.

^a Gemiddeld verschil is significant op 0,05 niveau.

Verantwoordelijkheidsframe

(I) Dagblad	(J) Dagblad	Gemiddeld verschil (I- J)	Standaard- deviatie	Sig.
<i>De Telegraaf 1929</i>	<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>	0,097	0,037	0,052
	<i>De Telegraaf 2008</i>	0,049	0,035	1,000
	<i>NRC Handelsblad 2008</i>	-0,037	0,037	1,000
<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>	<i>De Telegraaf 1929</i>	-0,097	0,037	0,052
	<i>De Telegraaf 2008</i>	-0,048	0,034	0,922
	<i>NRC Handelsblad 2008</i>	-0,134 ^a	0,035	0,001
<i>De Telegraaf 2008</i>	<i>De Telegraaf 1929</i>	-0,049	0,035	1,000
	<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>	0,048	0,034	0,922
	<i>NRC Handelsblad 2008</i>	-0,086	0,034	0,075
<i>NRC Handelsblad 2008</i>	<i>De Telegraaf 1929</i>	0,037	0,037	1,000
	<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>	0,134 ^a	0,035	0,001
	<i>De Telegraaf 2008</i>	0,086	0,034	0,075

Noot. Significantie is aangepast voor Bonferroni 'multiple comparisons'.

^a Gemiddeld verschil is significant op 0,05 niveau.

BIJLAGE 4. Significantie van verschillen in brontypen tussen dagbladen**Synchronisch 1929**

Brontypen	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Journalist van de organisatie	27	25,2% ^a	35	44,9% ^b
Andere journalist	10	9,3%	15	19,2%
Strafrecht	0	0,0%	0	0,0%
Nationale en lokale overheden	2	1,9%	1	1,3%
Andere overheidsfunctie	2	1,9%	1	1,3%
Bedrijfsleven	37	34,6% ^a	13	16,7% ^b
Beroepsvereniging	0	0,0%	1	1,3%
Politieke organisatie	0	0,0%	0	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0	0,0%	0	0,0%
Individueen	0	0,0%	0	0,0%
Ongespecificeerd	18	16,8%	9	11,5%
Onbekend	11	10,3%	3	3,8%
Totaal	107	100%	78	100%

Noot. ^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

Synchronisch 2008

Brontypen	<i>De Telegraaf 2008</i>		<i>NRC Handelsblad 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Journalist van de organisatie	48	33,8%	40	34,8%
Andere journalist	7	4,9%	5	4,3%
Strafrecht	0	0,0%	0	0,0%
Nationale en lokale overheden	10	7,0% ^a	23	20,0% ^b
Andere overheidsfunctie	12	8,5%	15	13,0%
Bedrijfsleven	42	29,7% ^a	17	14,8% ^b
Beroepsvereniging	2	1,4%	0	0,0%
Politieke organisatie	0	0,0%	0	0,0%
Maatschappelijke org.	0	0,0%	0	0,0%
Individueen	0	0,0%	0	0,0%
Ongespecificeerd	18	12,7%	14	12,2%
Onbekend	3	2,1%	1	0,9%
Totaal	142	100%	115	100%

Noot. ^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

Diachronisch

Type bron	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>De Telegraaf 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Journalist van de organisatie	27	25.2%	48	33.8%
Andere journalist	10	9.3%	7	4.9%
Strafrecht	0	0.0%	0	0.0%
Nationale en lokale overheden	2	1.9% ^a	10	7.0% ^b
Andere overheidsfunctie	2	1.9% ^a	12	8.5% ^b
Bedrijfsleven	37	34.6%	42	29.7%
Beroepsvereniging	0	0.0%	2	1.4%
Politieke organisatie	0	0.0%	0	0.0%
Maatschappelijke organisatie	0	0.0%	0	0.0%
Individueel	0	0.0%	0	0.0%
Ongespecificeerd	18	16.8%	18	12.7%
Onbekend	11	10.3% ^a	3	2.1% ^b
Totaal	107	100%	142	100%

Brontypen	<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>		<i>NRC Handelsblad 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Journalist van de organisatie	35	44,9%	40	34,8%
Andere journalist	15	19,2% ^a	5	4,3% ^b
Strafrecht	0	0,0%	0	0,0%
Nationale en lokale overheden	1	1,3% ^a	23	20,0% ^b
Andere overheidsfunctie	1	1,3% ^a	15	13,0% ^b
Bedrijfsleven	13	16,7%	17	14,8%
Beroepsvereniging	1	1,3%	0	0,0%
Politieke organisatie	0	0,0%	0	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0	0,0%	0	0,0%
Individueel	0	0,0%	0	0,0%
Ongespecificeerd	9	11,5%	14	12,2%
Onbekend	3	3,8%	1	0,9%
Totaal	78	100%	115	100%

Noot. ^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

BIJLAGE 5. Significantie van verschillen in kennistypen van bronnen tussen dagbladen**Synchronisch 1929**

Type kennis	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Primair	49	45,8%	38	48,7%
Secundair	1	0,9%	3	3,8%
Beschrijvend	0	0,0%	0	0,0%
Evaluerend	32	29,9%	14	17,9%
Aanbevelend	3	2,8%	6	7,7%
Primair en evaluerend	22	20,6%	17	21,8%
Totaal	107	100%	78	100%

Noot. Geen gemiddeld verschil is significant op 0,05 niveau.

Synchronisch 2008

Type kennis	<i>De Telegraaf 2008</i>		<i>NRC Handelsblad 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Primair	60	42,3%	46	40,0%
Secundair	1	0,7%	0	0,0%
Beschrijvend	0	0,0%	2	1,7%
Evaluerend	57	40,1%	35	30,4%
Aanbevelend	3	2,1%	6	5,2%
Primair en evaluerend	21	14,8%	26	22,6%
Totaal	142	100%	115	100%

Noot. Geen gemiddeld verschil is significant op 0,05 niveau.

Diachronisch

Type kennis	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>De Telegraaf 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Primair	49	45,8%	60	42,3%
Secundair	1	0,9%	1	0,7%
Beschrijvend	0	0,0%	0	0,0%
Evaluerend	32	29,9%	57	40,1%
Aanbevelend	3	2,8%	3	2,1%
Primair en evaluerend	22	20,6%	21	14,8%
Totaal	107	100%	142	100%

Type kennis	<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>		<i>NRC Handelsblad 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Primair	38	48,7%	46	40,0%
Secundair	3	3,8%	0	0,0%
Beschrijvend	0	0,0%	2	1,7%
Evaluerend	14	17,9% ^a	35	30,4% ^b
Aanbevelend	6	7,7%	6	5,2%
Primair en evaluerend	17	21,8%	26	22,6%
Totaal	78	100%	115	100%

Noot. ^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

BIJLAGE 6. Significantie van verschillen in kennistype per brontype tussen dagbladen

Synchronisch 1929

Type kennis per type bron	<i>De Telegraaf</i>	<i>Algemeen Handelsblad</i>
	1929	1929
	percentage	percentage
Primair		
Journalist van de organisatie	33,8% ^a	59,6% ^b
Andere journalist	11,3%	21,1%
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	1,4%	0,0%
Andere overheidsfunctie	1,4%	0,0%
Bedrijfsleven	40,8% ^a	10,5% ^b
Beroepsvereniging	0,0%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	8,5%	7,0%
Onbekend	2,8%	1,8%
Totaal	100,0%	100,0%
Evaluerend		
Journalist van de organisatie	23,6% ^a	51,6% ^b
Andere journalist	10,9%	9,7%
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	1,8%	3,2%
Andere overheidsfunctie	3,6%	3,2%
Bedrijfsleven	23,6%	12,9%
Beroepsvereniging	0,0%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	20,0%	16,1%
Onbekend	16,4% ^a	3,2% ^b
Totaal	100,0%	100,0%

Noot. *De Telegraaf* 1929, *N* primair = 71 en *N* evaluerend = 55. *Algemeen Handelsblad* 1929, *N* primair = 57 en *N* evaluerend = 31. Wanneer een bron zowel primaire als evaluerende kennis toont, is dit in beide categorieën meegerekend;

^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

Synchronisch 2008

Type kennis per type bron	NRC	
	<i>De Telegraaf</i> 2008 percentage	<i>Handelsblad</i> 2008 percentage
Primair		
Journalist van de organisatie	59,3%	52,8%
Andere journalist	7,4%	5,6%
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	2,5%	9,7%
Andere overheidsfunctie	3,7%	9,7%
Bedrijfsleven	19,8%	11,1%
Beroepsvereniging	0,0%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	6,2%	11,1%
Onbekend	1,2%	0,0%
Totaal	100,0%	100,0%
Evaluerend		
Journalist van de organisatie	10,3% ^a	41,0% ^b
Andere journalist	0,0%	1,6%
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	7,7% ^a	26,2% ^b
Andere overheidsfunctie	11,5%	11,5%
Bedrijfsleven	47,4% ^a	11,5% ^b
Beroepsvereniging	2,6%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	17,9% ^a	6,6% ^b
Onbekend	2,6%	1,6%
Totaal	100,0%	100,0%

Noot. De Telegraaf 2008, N primair = 81 en N evaluerend = 78. NRC Handelsblad 2008, N primair = 72 en N evaluerend = 61. Wanneer een bron zowel primaire als evaluerende kennis toont, is dit in beide categorieën meegerekend.

^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

Diachronisch

Type kennis per type bron	<i>De Telegraaf</i>	<i>De Telegraaf</i>
	1929	2008
	percentage	percentage
Primair		
Journalist van de organisatie	33,8% ^a	59,3% ^b
Andere journalist	11,3%	7,4%
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	1,4%	2,5%
Andere overheidsfunctie	1,4%	3,7%
Bedrijfsleven	40,8% ^a	19,8% ^b
Beroepsvereniging	0,0%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	8,5%	6,2%
Onbekend	2,8%	1,2%
Totaal	100,0%	100,0%
Evaluerend		
Journalist van de organisatie	23,6% ^a	10,3% ^b
Andere journalist	10,9% ^a	0,0% ^b
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	1,8%	7,7%
Andere overheidsfunctie	3,6%	11,5%
Bedrijfsleven	23,6% ^a	47,4% ^b
Beroepsvereniging	0,0%	2,6%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	20,0%	17,9%
Onbekend	16,4% ^a	2,6% ^b
Totaal	100,0%	100,0%

Noot. De Telegraaf 1929, N primair = 71 en N evaluerend = 55. De Telegraaf 2008, N primair = 81 en N evaluerend = 78. Wanneer een bron zowel primaire als evaluerende kennis toont, is dit in beide categorieën meegerekend.

^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

Type kennis per type bron	<i>Algemeen</i>	<i>NRC</i>
	<i>Handelsblad</i> 1929	<i>Handelsblad</i> 2008
	percentage	percentage
Primair		
Journalist van de organisatie	59,6%	52,8%
Andere journalist	21,1% ^a	5,6% ^b
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	0,0% ^a	9,7% ^b
Andere overheidsfunctie	0,0% ^a	9,7% ^b
Bedrijfsleven	10,5%	11,1%
Beroepsvereniging	0,0%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	7,0%	11,1%
Onbekend	1,8%	0,0%
Totaal	100,0%	100,0%
Evaluerend		
Journalist van de organisatie	51,6%	41,0%
Andere journalist	9,7%	1,6%
Strafrecht	0,0%	0,0%
Nationale en lokale overheden	3,2% ^a	26,2% ^b
Andere overheidsfunctie	3,2%	11,5%
Bedrijfsleven	12,9%	11,5%
Beroepsvereniging	0,0%	0,0%
Politieke organisatie	0,0%	0,0%
Maatschappelijke organisatie	0,0%	0,0%
Individuen	0,0%	0,0%
Ongespecificeerd	16,1%	6,6%
Onbekend	3,2%	1,6%
Totaal	100,0%	100,0%

Noot. Algemeen Handelsblad 1929, N primair = 57 en N evaluerend = 31. NRC Handelsblad 2008, N primair = 72 en N evaluerend = 61. Wanneer een bron zowel primaire als evaluerende kennis toont, is dit in beide categorieën meegerekend.

^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

BIJLAGE 7. Significantie van verschillen in brontransparantie tussen dagbladen**Synchronisch 1929**

Type kennis	<i>Algemeen</i>			
	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>Handelsblad 1929</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Naam en organisatie	6	5,6%	5	6,4%
Alleen naam	44	41,1%	23	29,5%
Alleen organisatie	12	11,2%	7	9,0%
Geen naam en geen organisatie	45	42,1%	43	55,1%
Totaal	107	100%	78	100%

Noot. Geen gemiddeld verschil is significant op 0,05 niveau.

Synchronisch 2008

Type kennis	<i>NRC Handelsblad</i>			
	<i>De Telegraaf 2008</i>		<i>2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Naam en organisatie	40	28,4% ^a	59	51,3% ^b
Alleen naam	39	27,7%	30	26,1%
Alleen organisatie	23	16,3%	14	12,2%
Geen naam en geen organisatie	39	27,7% ^a	12	10,4% ^b
Totaal	141	100%	115	100%

Noot. ^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.

Diachronisch

Type kennis	<i>De Telegraaf 1929</i>		<i>De Telegraaf 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Naam en organisatie	6	5,6% ^a	40	28,4% ^b
Alleen naam	44	41,1% ^a	39	27,7% ^b
Alleen organisatie	12	11,2%	23	16,3%
Geen naam en geen organisatie	45	42,1% ^a	39	27,7% ^b
Totaal	107	100%	141	100%

Type kennis	<i>Algemeen Handelsblad 1929</i>		<i>NRC Handelsblad 2008</i>	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Naam en organisatie	5	6,4% ^a	59	51,3% ^b
Alleen naam	23	29,5%	30	26,1%
Alleen organisatie	7	9,0%	14	12,2%
Geen naam en geen organisatie	43	55,1% ^a	12	10,4% ^b
Totaal	78	100%	115	100%

Noot. ^{a, b} Percentages in rijen met verschillend superscript zijn significant verschillend op 0,05 niveau.